

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro klasickou archeologii

Bakalářská práce

Tomáš Chlup

Korinthida očima Pausania a současné archeologie

Corinthis as seen by Pausanias and contemporary archaeology

Praha 2015

Vedoucí práce

PhDr. Mgr. Ladislav Stančo, Ph.D

Chtěl bych poděkovat PhDr. Mgr. Ladislavu Stančovi Ph.D. za odborné vedení, cenné připomínky a rady, bez nichž by tato práce nemohla vzniknout.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny, literaturu i přílohy a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V

dne

Tomáš Chlup

Klíčová slova (česky):

Korinth, korinthská krajina, Pausaniás, GIS, topografie, Řecko, archeologie, cestopis

Klíčová slova (anglicky):

Corinth, Corinthis, Pausaniás, GIS, topography, Greece, archaeology, travelogue

Abstrakt (česky)

Bakalářská práce je analýzou prvních pěti kapitol druhé knihy Pausaniovy *Cesty po Řecku*. Autorem zaznamenaná fakta jsou analyzována a následně propojena se svými materiálními protějšky v prostředí archeologických výzkumů. Práce je rozdělena do dvou částí. První z nich tvoří katalog reálií, které autor v textu popisuje a vnitřní a vnější kritika Cesty po Řecku. V třetí části jsou prezentovány jednotlivé archeologické výzkumy v regionu, ve kterých byly identifikovány stavby, sochy či jiné památky, které mají na Pausaniovo dílo přímou návaznost. Součástí příloh je kromě katalogu také řada map, které graficky zachycují získané poznatky.

Abstrakt (anglicky)

The bachelor's thesis consists of an analysis of the 5 first chapters of the 2nd book of Pausanias' *Periegesis*. The facts stated by the author are analyzed and then related to their material equivalents in the area of archaeological research. The paper is divided into 3 parts. A catalogue of facts described by the author in the text represents the first part. The second part is constituted by internal and external critique of the *Periegeis*. The third part presents individual archaeological researches in the region in which structures, statues or another monuments directly related to Pausanias' work were identified. The appendix also contains, besides the catalogue, several maps indicating graphically the findings.

Obsah

Úvod.....	8
Metodologie	9
Přehled Atributů.....	9
1. Cesta po Řecku	11
1.1 Autor, dílo a vliv doby	11
1.2 Struktura „ <i>Cesty po Řecku</i> “	12
1.3 Problematika interpretace pramenu.....	13
1.4 Pausaniás a archeologie.....	15
2. Korintská krajina v očích archeologie	16
2.1 Sídla a krajinný potenciál.....	17
2.2 Korintská úžina a okolí	19
2.3 Isthmie.....	22
2.3.1 Dějiny bádání, chronologie.....	22
2.3.2 Historický vývoj	23
2.3.3 Reálie	28
2.4 Kenchreje a Lechaion.....	32
2.4.1 Lechaion.....	32
2.4.2 Kenchreje	33
2.5 Kenchreje – Korinth.....	36
2.6 Korinth	37
2.6.1 Dějiny bádání	37
2.6.2 Přírodní podmínky, historie	38
2.6.3 Římská agora	40
2.6.4 Severně od agory	43
2.6.5 Akrokorinth.....	47
3. Vyhodnocení.....	49

3.1 Průběh cesty	50
Závěr	52
Literatura.....	54
Primární	54
Sekundární	55
Přílohy.....	62

Úvod

Pausaniova *Cesta po Řecku* je unikátní pramenem z 2. stol. po Kr., který popisuje reálie vybraných středomořských regionů. Oproti ostatním autorům čerpá Pausaniás převážně z autopsie, díky čemuž se v minulosti stal turistickým průvodcem po antických lokalitách. Dnešní archeologie využívá toto dílo především pro možnost konfrontovat písemné svědectví s nalezenými hmotnými památkami.

Cílem této práce je podrobit region Korinth literárně-archeologické analýze a pokusit se lokalizovat památky, o nichž autor píše, a to jak v prostředí moderních archeologických výzkumů, tak v krajině. Současné geoinformační technologie navíc umožňují tato data analyzovat v prostoru, čímž mohou např. navrhnout ideální průběh cest krajinou nebo pomoci při lokalizaci nenalezených reálií. Pausaniova doba – 2. stol. po Kr. – je vnímána jako koncové období mého zájmu.

První část této práce je věnována vnitřní a vnější literární kritice *Cesty po Řecku* a statistické analýze jejího obsahu. Vzhledem k možnosti zaznamenávat jednotlivé reálie a jejich atributy pomůže databáze zodpovědět otázku věrohodnosti a uplatnitelnosti Pausaniova díla v kontextu doposud proběhlých archeologických výzkumů. Promítnutí získaných dat do mapy prostřednictvím programu ArcGis umožňuje sledovat náboženské trendy v rámci malého zájmového území, čímž přispívá k poznání celého regionu. Tato část se opírá zejména o různé překlady Pausaniova díla (BUSINSKÁ 1973,1974; JONES 1918; SPIRO 1908), metodické příručky pro práci s literárním pramenem (STEWART 2013; ELSNER 1992; ARAFAT 1992; CHARVÁT – SMETÁNKA 1972; NEÚSTUPNÝ 2007) a prostorovými daty (KUNA 2005).

Ve druhé části konfrontuji nashromážděné poznatky o reáliích s archeologickými výzkumy v regionu. Tato část obsahuje stručnou historii zmíněných lokalit v době římské a výjimečně i poznatky o ranějších obdobích. Tento krok má za cíl potvrdit, zpřesnit, popř. vyvrátit existenci Pausaniem popisovaných reálií v dnešních archeologických kontextech. V případě, že památka nebyla nalezena, se pokouším uvést i důvody, proč tato situace mohla nastat. Pramennou základnu této kapitoly tvoří převážně výkopové práce jednotlivých lokalit (Korinth, Isthmie, Kenchreje), ale vzhledem k jejich převážně staršímu datu uvádím i kratší články, které se problematikou archeologických výzkumů v tomto regionu zabývají a v mnohém revidují starší výsledky na základě propracovanější metodologie a přírodovědných analýz (*Hesperia*, *American Journal of Archaeology*, aj).

Metodologie

Práce kriticky spojuje archeologické a písemné prameny. V první řadě získávám z cestopisu informace o předmětech, místech a stavbách (dále jen položky), které autor při své cestě navštívil a zanáším je do databáze. Každé položce jsou přiřazeny následující atributy (viz Přehled atributů): název, umístění, typ, region, datace, zeměpisná šířka a délka, přesnost, vytvoření polygonu, nalezení reálie archeology, dedikace a odkaz. Databáze v přílohách je vedena v českém jazyce, zatímco její druhá verze určená pro převod do GIS, je vedena angličtině, a to zejména kvůli snadné synchronizaci s internetovou databází Pleiades, ale také kvůli absenci diakritiky, která by při převodech mezi databázemi a GIS mohla působit problémy.

Prostorové informace získávám v druhé části této práce georeferencováním plánů z proběhlých archeologických výzkumů, neboť jsou jediným spolehlivým a veřejně dostupným zdrojem prostorových informací. Tímto postupem vznikla několikametrová odchylka způsobená zakřivením čočky při kopírování původních dokumentů. V případě, že daná položka nebyla archeologickým průzkumem nalezena, vytvářím namísto bodů polygony, jež určí přibližnou lokaci oné reálie ve vztahu k okolnímu terénu. Chronologii udávám pouze relativně, jelikož výkopové publikace obsahují velice málo tvrdých chronologických dat. Dále popisuji jednotlivé výzkumy, jejichž lokace má spojitost s Pausaniovým dílem a srovnávám je s položkami v databázi. Zvláštní zřetel je kladen na časový vztah oněch památek k době vzniku textu (viz níže). Nastal-li případ, při kterém bylo možno interpretovat jednu strukturu více způsoby, zmiňuji v druhé části této práce, proč jsem postupoval příslušným způsobem, popř. proč s původní tezí nesouhlasím.

Získaná data jsou promítána do prostoru prostřednictvím programu ArcGis a analyzována prostorovými nástroji. Rozdílná geometrie bodů a polygonů neumožňuje jejich spojení do jednoho shapefilu, proto byly vrstvy analyzovány jako celek, čemuž jsem přizpůsobil i jejich formát.

Jednotlivé položky databáze dále analyzuji pomocí statistických metod pro získání některých obecných charakteristik regionu.

Přehled Atributů

Název/Name – přesný přepis názvu památky z českého a anglického překladu knihy.

Umístění/Location – upřesnění lokace vzhledem k ostatním položkám v textu, např. chrámům, cestám atp.

Tvar/Shape – geometrie, v jaké bude položka promítnuta do mapy, čili varianty „point“ pro přesnou lokaci nebo „polygon“ pro přibližnou

Typ/Type – klasifikuje památku do kategorií socha/status, chrám/temple, kašna/water, město/city, okrsek/precinct, háj/groove, hrob/grave, ódeion/odeion, lázně/bath, divadlo/theater, gymnasion/gymnasium, mythologické místo/mythological place oltář/altar

Region/Region – správní celek Řecka, ve kterém se památky nachází. V případě této práce jen Korinth. Atribut zavádím pro možnou návaznost na tuto práci v budoucnu.

Datace/Date – pokud bude možné protějšek literární zmínky přímo datovat, uvedu i rok, ve kterém mohla vzniknout. V případě, že archeologické situace řešení tohoto problému nenabídne, přiřadím onu položku pouze orientačně do doby římské, neboť ji v té době prokazatelně viděl Pausaniás. Použité kategorie jsou LBA – pozdní doba bronzová (1680 – 1065 př. Kr), Ar – archaické období (700 – 480 př. Kr), Cl – klasické období (480 – 323 př. Kr.), He – helenistické období (323 – 31 př. Kr), PreR – předřímské období (před r. 44 př. Kr.), Ro – římské období (44 př. Kr. – 250 po Kr.), LA – pozdní antika (250 – 700 po Kr.).

Souřadnice_X, Souřadnice_Y/coordinates X, Y – zeměpisná šířka a délka bude v databázi uvedena ve formátu čísla s minimálně šesti desetinnými místy, podle souřadnicového systému WGS 84. Odchyly vzhledem k přesnosti jsou následující: pět des. míst – 1,113m; šest des. míst – 0,111m; sedm des. míst – 0,011m

Přesnost/LocationPr – rozvíjí informace zaznamenané zeměpisnými souřadnicemi do tří stupňů. „Přesná/Precise“ pro naprostou přesnost, „pravděpodobná/probable“ pro střední přesnost a „hypotetická/hypothetical“ pro odhad.

Polygon/Polygon – udává, zdali byl pro položku vytvořen polygon. Pro vytvořené zavádím hodnotu „True“, pro nevytvořené „False“

In_Situ – udává, zda byla položka identifikována archeologickým výzkumem. Pro nalezené zavádím hodnotu „True“, pro nenalezené „False“

Zasvěcení_1(2, 3)/Dedication_1(2, 3) – část dat může nést i informaci vztahující se k určitému božstvu. Pro tyto položky zavádím členění dedikace, aby bylo možné sledovat četnost a variabilitu jednotlivých kultů.

Pozn./Note – zaznamenání údajů a zvláštností, pro které nebylo z nějakých důvodů možné, vytvořit vlastní klasifikaci (kupř. se jedná o ojedinělé, nebo méně četné jevy).

Odkaz/Citation – odkaz na část textu, ve které se získaná položka vyskytuje. Vzhledem k velkému množství překladů použiju formát odkazu na primární literaturu (např. Paus. 5.13.7).

1. Cesta po Řecku

Pausaniova *Cesta po Řecku* je klíčovým pramenem klasických archeologů pro doplnění informací o starověkých řeckých a římských památkách a jejich stavu ve 2. století po Kr., stejně jako pro studium dnes velmi populární krajinné archeologie. Svou povahou a postupy se text odlišuje od soudobé literatury téměř až systematickým popisem lokalit. Na rozdíl od ostatních autorů z období císařství¹ měl Pausaniás vlastní, fyzickou zkušenost s památkami a místy, které ve svém díle zaznamenává a komentuje. Mimo vlastní popisy shromažďuje i velké množství dat historického, historiografického, mytologického a topografického charakteru, která jsou často vodítkem k nalezení a identifikaci památek. Problémem je otázka, jak s těmito daty pracovat (STEWART 2013, 231–244; OLIVA 1973, 8–15).

1.1 Autor, dílo a vliv doby

O autorovi je známo jen to, co o sobě ve svém díle přiznal. Víme, že pocházel z Malé Asie, nejspíše z Lýdie.

„Stopy po Pelopově a Tantalově pobytu u nás lze dosud nalézt, jednak je to Tantalovo jezero po něm pojmenované a známý hrob, jednak na Sipylu, na vrcholku hory, Pelopův trůn, za svatyní matky Plastény, a překročíme-li řeku Hermos, Afrodítina socha v Témnu, zhotovené ze zelené myrty.“ (Paus. 5.13.7)

Okolnosti vzniku díla ukazují, že se jednalo o zámožného člověka z vyšších vrstev s dobrým vzděláním. Můžeme se domnívat, že podnikání takových cest patřilo, stejně jako v dobách pozdějších, k výsadám vzdělané vyšší společnosti.

Pausaniova doba, se nesla v duchu programu započatého Hadriánem na obrození řecké kultury. Tento program, dnes známý jako „řecký kulturní archaismus“, vznikl při svatyni Dia Panhellénia, a jeho cílem bylo sjednocovat všechny Řeky žijící na území provincie Achaie i mimo ni po kulturní i politické stránce. Pro Římany byla helenizace východu stejně důležitá jako romanizace západu, neboť omezovala a pacifikovala vznikající barbarské státy na východě. Tyto intence přetrvaly až do závěru vlády antoninské dynastie, kdy musely odeznít v důsledku vpádů barbarských kmenů na území římské říše (OLIVA 1973, 9–10).

¹ Např. Plinius, Lukiános, Quintilianus a Cicero

Velká část badatelů se otázkám datace Pausaniova díla úmyslně vyhýbá a přijímá široké rozmezí 2. pol. 2 stol. po Kr. Cesta, kterou Pausaniás podnikl, je datována jednotlivými náznaky v textu mezi léta 150–180 po Kr. (ELSNER 1992, 3–29), nicméně historická data napovídají rozsah let 120–170 po Kr.² (STEWART 2013, 231). V páté knize uvádí autor, že od obnovení Korintu uplynulo 217 let. Uvážíme-li jako věrohodné datum pro obnovení Korintu rok 44. př. Kr., pak minimálně druhá kniha *Cesty po Řecku*, která je předmětem mé práce, vznikala okolo roku 174 po Kr., což se nutně nemusí shodovat s dobou návštěvy regionu (OLIVA 1973, 10–11).

1.2 Struktura „*Cesty po Řecku*“

Výjimečnost Pausaniova díla spočívá v celistvosti výkladu a možnosti jeho projekce přímo do existující krajiny. Celkem deset knih je děleno podle regionů, které autor navštívil. Úvahy o existenci 11. knihy, opírané o svědectví v byzantském Slovníku Stefanově, jsou dnes již překonaným mýtem způsobeným nejspíše špatným přepisem původní verze slovníku. Pořadí jednotlivých regionů³ nemusí být nutně podmíněno reálným průběhem autorova putování, jak se dá ostatně doložit i v úseku knihy, který jsem si vybral (viz níže pořadí Kenchreje/Lechaion). Pravděpodobnější variantou je, že dílo vzniklo až po dokončení celé cesty z poznámek a dalších pramenů, které měl autor k dispozici.

Literární formy, jimiž se Pausaniás vypořádává s velkým rozsahem textu, jsou jazykovědci členěny do tří kategorií.⁴ Jsou jimi *autopsie*, *theoremata a logoi*. Je jisté, že autor čerpá při tvoření svých tezí z jiných děl, nicméně neuvádí své zdroje, a proto je možné pouze spekulovat o autorství těchto děl (STEWART 2013, 238–240).

Autopsia jsou části textu, ve kterých autor uplatňuje poznatky ze svých cest, často v kontrastu s jiným pramenem. V Pausaniově díle se jedná především o kritické poznámky k otázkám mytologického původu jednotlivých héroů, rozměrům chrámů, etc. Struktura *autopsie* bývá ve většině případů jednotná, autor nejdříve představí cizí verzi⁵, kterou zpochybní a následně nahradí příběhem nebo možností, která se jemu zdá reálnější (STEWART 2013, 233–234).

² 120 po Kr. zmínka o Hadriánově stavební činnosti v Athénách (Paus. 1.5.5), 170/1(5?) po Kr. vpád Kostoboků na Balkánský poloostrov (Paus. 8.43.6)

³ Pořadí: Attika, Eleusis, Megara (1. kniha) Korinth, Sikyón, Argos, Mykény, Tírýns, Epidauros (2. kniha), Lakonie (3. kniha), Messénie (4. kniha), Élis (5. a 6. kniha), severozápadní Peloponnés (7. kniha), Arkádie (8. kniha), Boiótie (9. kniha) a Fókis (10. kniha)

⁴ Více v STEWART 2013, 238–9

⁵ Nejspíše se jedná o ústní lidovou tradici, báje a pověsti nebo nedochovanou literární tradici

„...Socha ferské Artemidy – Argejští totiž uctívají ferskou Artemidu stejně jako Athéňané a Sikyónští – byla prý dopravena také lidmi z Fer, těch v Thesalii. V následujícím však s nimi nesouhlasím. Argejští totiž tvrdí, že je v Argu náhrobek ...“ (Paus. 2.2.3)

Theoremata jsou hmotné památky nebo místa, která Pausaniás zaznamenává. Jejich výčet je mnohdy podáván téměř statisticky, což podporuje tvrzení o vzniku díla až po ukončení celé cesty nebo jejího úseku. Autor zákonitě nedodrжуje pořadí památek podle toho, jak je viděl na lokalitách, ale často je řadí na základě jiných forem, kupř. sjednocuje do popisu nejdříve sochy, poté chrámy *et vice versa* (STEWART 2013, 238–239). Pro mou práci budou právě *theoremata* základním zdrojem informací pro databázi.

„Ti, kdož se ubírají vzhůru do Korinthu, naleznou u cesty různé náhrobky a u brány je pohřben Diogenés ze Sinópy, jež Řekové přezdívkou nazývají Pes.“ (Paus. 2.2.4)

Logoi jsou komentáře, kterými Pausaniás doplňuje informace k *theorematoi*. Nejčastěji se jedná o příběhy, obyčejje, atd., kterými se autor snaží vyplnit text kolem velkého množství faktografických údajů. (STEWART 2013, 238).

„Dále jsou na Poseidónově podstavci vypodobněni také synové Tyndareovi, poněvadž tito jsou zachránci lodí a mořeplavců.“ (Paus. 2.1.5)

1.3 Problematika interpretace pramenu

Naše dnešní archeologické znalosti o Řecku jsou z velké části ovlivněny bádáním čtveřice zahraničních archeologických institucí, které v Řecku působí. Jsou jimi l'École française d'Athènes, Deutsches Archäologisches Institut, American School of Classical Studies in Athens a British School at Athens. Archeologické bádání této čtveřice používalo *Cestu po Řecku* jako univerzální návod pro lokalizaci památek v rámci jednotlivých regionů. Na základě uměle vytvořené „literární krajiny“ se snažily identifikovat jednotlivé stavby a ignorovaly možnost odlišného výkladu textu, v důsledku čehož docházelo k problematickým interpretacím archeologických situací⁶ (STEWART 2013, 240–245). Současní badatelé dospěli k závěru nepovažovat *Cestu po Řecku* za čistě topografický pramen, ale respektovat jej jako plnohodnotné literární dílo vystavěné na dílčích pravidlech. Skrze tyto úspěchy, a zejména

⁶ Např. výzkum akropole v Sikyónu, GRIFFIN 1982, SKALLET 1928

neúspěchy mohou být, při použití správné kritiky práce s prameny, vyvozena určitá pravidla, která lze uplatnit na celé Pausaniovo dílo.

„Nepopisují totiž vše po pořádku, avšak vybírám a vykládám toliko pozoruhodnosti. Od počátku jsem totiž chtěl odloučit od událostí opravdu zajímavých to, co nestojí za vyprávění, anebo to, co každý u nich vykládá.“ (Paus. 3.11.2)

Z hlediska vytváření databáze z jednotlivých *theoremat* je pro archeologa největším problémem jejich selektivní charakter. Badatelé se domnívají, že Pausaniovým úmyslem bylo zachytit zvláštnosti a nevšednosti lokalit na úkor věcí, které byly v tehdejší době obecně známé nebo očekávané (ARAFAT 1992, 387–409), což o sobě sám autor ve svém díle přiznává (Paus. 3.11.2). Vezmeme-li v úvahu rozsah díla množství zaznamenaných reálií, je autorův postup naprosto logický. Pausaniás se snaží o určitou objektivitu při provádění čtenáře skrze lokality a osobní hodnocení dává najevo jen pomocí dovětky „*theas axios*“ („hoden vidění“), který používá v souvislosti s některými památkami nebo artefakty, jež chce vyzdvihnout nad ostatní (Paus. 1.5.4; 2.27.5; 4.31.10 etc.). Důvody proč tak činí, jsou v některých případech (Olympie, Delfy) v textu vysvětleny, nicméně pro moji zájmovou oblast (Korinth) podány nejsou (STEWART 2013, 234–262).

Pořadí památek, jak je zmiňuje autor, rovněž není vždy vhodné aplikovat přímo do archeologických situací. Je vysoce pravděpodobné, jak již bylo zmíněno výše, že dílo nevzniklo přímo na lokalitách, ale až po dokončení cesty nebo jejího úseku. V důsledku toho se mohl autor pokusit řadit jednotlivé „položky“ podle různých logických pravidel, kupř. sjednocovat popisy sakrálních a profánních staveb nebo vázat v textu určité informace pospolu (Paus. 2.2.3)⁷. Tendence rekonstruovat archeologickou lokalitu na základě Pausaniově vytvořené „literární krajiny“ je postup, který může badatele nutit tyto dva typy pramenů sjednocovat. Přístup badatele musí být o to skeptičtější při použití komparativních metod (STEWART 2013, 246–256).

Další konfliktní situace mohou nastat v případech, že literární popis neodpovídá archeologické situaci, popř. pokud literárně zmiňovaná data v archeologických kontextech chybí, nebo naopak přebývají. Řešení toho problému se budu věnovat v následující kapitole.

⁷ Toho se autor dopouští např. při popisu korintských přístavů. Jeden z nich detailně popíše, zatímco druhý, který je v dnešních očích bezesporu zajímavější, odbyde jen krátkou poznámkou. V takovém případě nejen, že si nemůžeme být jistí, že autor obě lokality navštívil (zejména v případě strohému popisu předpokládáme, že informace získal prostřednictvím někoho nebo něčeho jiného), ale ani si nemůžeme být jistí jejich návazností.

1.4 Pausaniás a archeologie

„Úkrokem stranou“ z celé problematiky je vytvoření databáze, která shrnuje data získaná z knihy a její rozšíření o informace z archeologických a jiných výzkumů. Tato data je nutno pak zpracovat za pomoci historického, literárního a materiálového filtru. Dále je třeba srovnat konkrétní položku z knihy s existující archeologickou situací a ověřit, zdali v ní nebyly nalezeny předměty, struktury nebo situace, které by odpovídaly Pausaniově popisu a době, v níž dílo vzniklo. U dat historického, historiografického a mytologického charakteru, která se vážou k určité události nebo místu je třeba vyhledat možné materiální „svědky“ těchto událostí, datovat je a porovnat s Pausaniovým popisem. To může napomoci k dataci a lokalizaci oné události. Při vhodné klasifikaci dat je zajištěno i uchování literárního charakteru, která by jinak ve struktuře databáze zanikla. Je tedy zapotřebí vyjmout z textu data, ale současně udržet kontextuální návaznost na zbytek díla, aby nebyla zcela ztracena souvislost, ze které byla data vyňata. Podstatnou část této návaznosti tvoří často i pořadí, ačkoliv není vždy striktně dodržováno.

Výsledná analogie mezi textem a archeologickým materiálem funguje jen do té doby, než začne text konfrontovat s archeologickými nálezy. V takovém případě je zapotřebí přistupovat k situaci bez ohledu na literární pramen a spoléhat se na interpretaci na základě materiálních nálezů. V žádném případě nesmí docházet k pokusům o vzájemné vylučování tezí jedné vědní disciplíny, disciplínou jinou. Je třeba si uvědomit, že každý vědní obor nazírá na problematiku svými vlastními metodami a ne vždy je možné tyto metody spojit (zejména se jedná o vztah archeologie – historie). Použiji proto Pausaniův spis jako doplňující informaci k tomu, co v archeologických, a jiných, kontextech existuje (STEWART 2013, ARAFAT 1992).

Výsledkem celé práce pak bude syntéza velkého množství informací z široké škály vědních oborů⁸, které pomohou doplnit autorův popis Korinthu. Díky Pausaniově autopsii se pramen stane opravdovým průvodcem po lokalitách, který doplní současné vědní poznatky o osobité komentáře a postřehy, které by jinak byly ztraceny. Výsledky zaznamenám formou databáze a map. Pro ty z památek, jež nejsou archeologicky lokalizované, lze vytvořit jejich hypotetické umístění v krajině. Další upřesnění těchto položek může být provedeno na základě studia krajiny a uplatnění nedestruktivních archeologických metod. Zejména se bude jednat o studium růstových příznaků a lidarových a družicových snímků. Je třeba zdůraznit, že takovéto

⁸ Největší měrou se zaměřím na archeologii a historii regionu. Tato data by však byla bezcenná, nezařadil-li bych i vliv prostředí a mapování určitých fenoménů v regionu. Připojím proto i zkratkovité popisy zdejší pedologie, geologie aj.

informace budou čistě hypotetické a je třeba s nimi tak nakládat do té doby, než budou vyvráceny nebo potvrzeny dalším výzkumem.

2. Korinthská krajina očima archeologie

Geomorfologicky byl korinthský region formován několika jevy. Prvním z nich byla proměnlivá hladina moře, která největší měrou ovlivnila vývoj krajiny během třetí doby ledové a následné doby meziledové. Region je rovněž seizmicky aktivní, jelikož leží při jižním cípu euroasijské tektonické desky, pod níž se podsouvá deska africká. Vzájemná subdukce těchto desek vyvolávala a vyvolává ničivá zemětřesení (MAKROPULOS – BURTON 1984, 275–304), jejichž důsledky jsme schopni pozorovat v archeologických situacích už v 2. tis. př. Kr. (BETANCOURT 2007, 67). Ačkoliv tyto události ovlivňují v krátkém časovém horizontu vývoj přírodní krajiny jen minimálně, pro člověka a kulturní krajinu mohou mít fatální následky. Pro podloží jsou charakteristickými horninami pískovec, vápenec a horniny na bázi uhlíku, které jsou překryty čtvrtohorními, polygeneticky vzniklými sedimenty (zejména eolické sedimenty a sedimenty mořského pobřeží). Tyto vrstvy umožňují snadné pronikání podpovrchové vody, čímž činí region bohatým na zdroje pitné vody. Vyšší vrstvy se pak liší v závislosti na vzdálenosti od pobřeží. Pobřežní vrstvy jsou bohatší na písčité složky, zatímco vnitrozemským dominují rendziny⁹ a místy i jílovité vrstvy (příl. 1). Region oplývá dostatkem hrnčířské hlíny, jejíž barva kolísá od červené (příměsí železa), přes nazelenalou, až k bílé (TARTARON et al. 2006, 453–456). Pro keramiku pocházející z Korinthu je charakteristická právě žluto-bílá hlína (WHIETBEARD 2003, 1–14). Zvláštností zdejší půdy je vysoká nasycenost rozpustnými chloridy, které mají za následek špatné dochování kovových předmětů (HOLHLFELDER 1970). V jižní části regionu se nachází dvě vyvýšeniny Akrokorinth a Maritsa. Oba tyto vápencové masivy pochází z období jury a triasu, kdy byly do regionu vytlačeny tektonickou aktivitou z jihu (HAYWARD 2003, 16–42).

Podle paleoenvironmentální studie B. L. Drake došlo k poslednímu významnému výkyvu teplot ve východním středomoří během pozdní doby bronzové (výkyv je v paleoenvironmentálních datech čitelný od pozdní doby heladské IIIB a vrcholí v pozdní době heladské IIIC). Vzhledem k tomu že je závěr pozdní doby bronzové některými považován za období kolapsu většiny kultur na severní polokouli vyvstává otázka, zda tato změna mohla přímo způsobit výše zmíněné události (DRAKE 2012, 1–9) nebo je pouze eskalovala.

⁹ Půdy na karbonátových podkladech, v tomto případě vápenec, platí obecně za zásadité, a co se obsahu živin týče, chudé. Prakticky jsou využitelné spíše jako pastviny.

Tvar a charakter pobřeží celého Řecka byl značně ovlivněn tektonickou činností. Hladina moře neprodělala za posledních 6000 let citelné změny. Dle Lambecka (LAMBECK 1996) se mohlo jednat nanejvýš o pár metrů, což ovšem mohlo citelně ovlivnit život lidí na pobřeží (TARTARON et al. 2006, 453–454). Dobrým příkladem toho, jak může tektonická aktivita pozměnit ráz kulturní krajiny, jsou římské Kenchreje, jejichž východní část se v důsledku masivního zemětřesení propadla pod vodní hladinu (SCRANTON – RAMAGE 1967).

Z přírodních zdrojů oplýval region již zmiňovanou pitnou vodou, dostatkem kvalitní hrnčířské hlíny (WHITBREAD 2003, 1–14) a dobrým stavebním kamenem, který se stal základní surovinou pro zdejší budovy (FOWLER – STILLWELL 1932, 106; HAYWARD 2003, 16–42). Pozůstatky po jeho povrchové těžbě jsou dodnes znatelné v krajině. Půda je využívána jak k pěstování plodin, tak k pastevectví, ale zdejší půdy patří spíše k méně úrodným, proto musela být hospodářství situována do úrodných údolí (TARTARON et al. 2006, 470–473; FOWLER – STILLWELL 1932, 24).

2.1 Sídla a krajinný potenciál

Korinth byl důležitým městem antiky díky své výjimečné poloze při Korinthské šíji, která spojuje pevninské Řecko s Peloponéským poloostrovem. První sídliště jsou v regionu spolehlivě doložena již od neolitu¹⁰ (příl. 2) a kontinuálně pokračují přes dobu bronzovou a železnou¹¹, až po zájmové období této práce, kterým je doba římská. Stanovovat hranice regionu, které by paušálně platily po celou dobu existence osídlení v něm je z geopolitických důvodů velice problematické, ne-li nemožné. Určitým kompromisem je tedy stanovit na jeho průměrném bodě, o kterém se dozvídáme z literárních pramenů. Dá se tedy říct, že se správní území Korinthu rozkládalo od Korinthské šíje na východě po Sikyón na západě. Na severu dosahovalo až ke svatyni Héry v Perachoře a jižní hranicí byla města Némea a Kleoné (příl. 3). Antický Korinth, jakožto srdce celého regionu, ležel severně od úpatí opevněné hory Akrokorinth a o jeho zásobování se staraly dva přístavy, Kenchreai a Lechaion.

Regionem procházela cesta spojující pevninské Řecko s Peloponéským poloostrovem, což Korinthu umožňovalo kontrolovat suchozemský obchod. Z Korinthu pak vybíhala síť cest, které jsou v úsecích zachyceny po celém regionu. Obecně se dá tvrdit, že většina antických komunikací a stezek koresponduje svým průběhem se současnými cestami, ale pozůstatků po důležitých komunikacích je prozatím málo (FOWLER – STILLWELL 1932, 106).

¹⁰ BLEGEN 1920, WEINBERG 1947

¹¹ FOWLER – STILLWELL 1932, MARCHAND 2002, WEINBERG 1947

Ve starověku existovaly tři suchozemské cesty, kterými se dalo vstoupit do regionu ze severu. První z nich vedla po západním pobřeží skrze Perachoru, druhá podél jižního břehu okolo Scironijských útesů a třetí skrze horskou soutěskou středem úžiny. Cesta z Korinthu do Argu (k jihu) musela vést stejnou trasou jako moderní silnice, neboť ta sleduje nejsnadnější průběh kopcovitou krajinou. Pausaniás zmiňuje cestu, která vedla z Korinthu do Sikyón a je velice pravděpodobné, že tato komunikace vedla v blízkosti pobřeží Korinthského zálivu. O cestě z Korinthu do Epidauru prozatím víme jen velmi málo, ale zdá se, že běžela podél východního pobřeží skrze Helenin pramen k jihu přes Sophiko (příl. 3; FOWLER – STILLWELL 1932, 106–107).

Korinth je popisován jako živé a prosperující město, je proto pravděpodobné, že byl protkán hustou sítí cest. Tyto cesty nejsou bohužel zachyceny v celém svém průběhu. Z Pausaniova svědectví víme s jistotou o cestách Krommyón – Ishtmie, Isthmie – Kenchreje, Kenchreje – Korinth, Korinth – Lechaion, Korinth – Sikyón, Korinth – Akrokorinth, Akrokorinth – Ténea a Korinth – Epidauros. Z archeologických výzkumů víme, že cesty neměly po celou dobu své existence konstantní průběh krajinou (viz níž Ishtmie), proto je téměř nemožné odhadnout jejich přesnou podobu v krajině.

Zázemí pro námořní obchod poskytovaly dva přístavy a Diólkos, při Korinthské šíji, po kterém mohl být v relativně krátkém čase přeložen náklad ze Saronského do Korinthského zálivu. To činilo z Korinthu důležitý obchodní uzel mezi východním středomořím a Itálií (ROMANO – SCHOENBRUN 1993, 177–178). Historie tak, jak nám ji podávají prameny, je komentována níže ve vztahu k jednotlivým památkám.

2.2 Korinthská úžina a okolí

„V korinthské zemi je osada jménem Krommyón, podle Króma syna Poseidónova; v ní podle pověsti vyrostla svině Faia a boj s touto sviní náleží mezi takzvané rekovné skutky Théseovy.“
(Paus. II. 1.3)

Pausaniova první zmínka při popisu korinthské krajiny je věnována vesnici Krommyón. V literárních pramenech je toto město spojováno s Krommyónskou sviní, obrovským prasetem, které terorizovalo své okolí (Ovid. Met. 7.433; Plut. Thes. 9.1; Strab. 8.6; Thuc. 4.42; Xen. Hell. 4.4; etc). Její zabítí je počítáno mezi hrdinné skutky Théseovy (příl. 4)¹². Město se díky své strategické poloze stalo v 5. stol. př. Kr. předmětem sporu mezi Korinthem a Megaridou. V závěru pátého století vyplenil město athénský vůdce Níkias v rámci Peloponéských válek (Diod. 12.65.7). Prameny ovšem neuvádějí žádné bližší informace o podobě či poloze města.

Místo, kde ležel starověký Krommyón našli archeologové pod moderním městem Agoi Theodoroi, což odpovídá Thukydidovu tvrzení, podle kterého se má Krommyón nacházet 120 stadií od Korinthu (Thuc. 4.45). Prozatím jsou na katastru tohoto města evidovány tři záchranné výzkumy. První z nich, pod vedením N. Verdelia, odkryl roku 1961 při výstavbě nové silniční komunikace mezi Athénami a Korinthem osm hrobů datovaných převážně do helenistického období. V září téhož roku prozkoumala archeoložka O. Alexandri pohřebiště z geometrického období položené hlouběji ve vnitrozemí. V jihovýchodní části pohřebiště bylo rovněž zachyceno několik helenistických domů, bohužel značně poškozených stavební činností (DAUX 1962, 686–690).

Třetí a prozatím poslední výzkum na lokalitě provedl roku 2002 V. Tassinos. Objevil pohřebiště se 122 hroby z 8–5. stol. př. Kr. a 3 hroby římské. Během starší fáze (8/7. st. př. Kr.) převládají kostrové pohřby v sarkofázích, zatímco během fáze ranější převládá kremace přibližně v poměru 3:2. Mizivě jsou zastoupeny pohřby volné nebo popelnicové. Milodary tvoří keramické nádoby, lampy, bronzový šperk, železné jehlice, dětské hračky a strigila. Dva ze tří římských pohřbů opětovně využily ranější hroby z 5. stol. př. Kr.; třetí, ohraničený střešními taškami, byl vytvořen nově. Nalezeny byly skleněné nádoby, bronzové mince, lampy a pár zlatých náušnic (ANONYM 2004, 146–148).

Na základě těchto tří akcí a sledování trendů přístavních měst lze předpokládat, že se jádro sídlištního areálu mladší doby železné nacházelo hlouběji ve vnitrozemí (lepší ochrana před nájezdy z moře), zatímco od klasického období se v důsledku vzrůstajících obchodních

¹² Vyobrazení jednotlivých Theseových skutků, bylo ve vázovém malířství častým motivem; viz číše od Kodrova malíře (440–430 př. Kr.; BOARDMAN 2001, 122.)

aktivit přesouvalo blíže k pobřeží. Pohřební areály byly v obou obdobích situovány hlouběji do vnitrozemí, jak můžeme pozorovat i v případě výzkumu nedalekých Kenchrejí (DAUX 1962, 686–690; ANONYM 2004, 146–148).

Z proběhlých výzkumů vyplývá, že alespoň částečně víme na jakém místě Krommyón ležel, ale pro určení rozsahu jeho sídlištní aglomerace, či o přibližném počtu obyvatel nemáme prozatím dostatek informací.

„Jdeme-li dále, dodnes zde stojí borovice na pobřeží; zde také byl Melikertův oltář; k tomuto místu dopravil prý chlapce delfín. Zde jeho ležící tělo našel Sísyfos, pohřbil na Isthmu a na jeho počest zřídil isthmické hry. Na začátku Isthmu je místo, kde lupič Sinis ohýbal borovice. Lidi, které přemohl v zápase, na ně uvazoval a stromy pouštěl nahoru...“ (Paus. 2.1.3)

Místo, které by se dalo spojit s Melikertovým oltářem, se archeologům prozatím nepodařilo určit žádným průzkumem, nicméně o jeho existenci vypovídá, ač nepřímou, mince z období vlády Marka Aurelia (přil. 5), na níž je vyobrazen Poseidón (nebo také personifikace Isthmijské svatyně či hérosové Melikertés/Palaimón) stojící u oltáře, na němž spočívá mladík s delfínem¹³. Dalším atributem Isthmie a jejího okolí je borovice, která je z mincovního typu rovněž čitelná (GEBHARD 2013, 266). Místo, kde Sinis ohýbal borovice, není možné přesněji lokalizovat, kvůli samotné podstatě onoho popisu. Za předpokladu, že autor v tomto případě respektuje kontinuitu svého výkladu, můžeme předpokládat, že se tyto památky nacházely při jižním okraji Isthmijské šíje, v dosahu římské cesty, jejíž průběh kopíruje trasu současné rychlostní silnice z Athén do Korinthu.

„Korinthský Isthmos se rozkládá na jedné straně k moři u Kenchrejí, na druhé straně k moři u Lechaia. To pak činí ze země, která leží za ním, pevninu. Kdo se pokusil učinit z Peloponnésu ostrov, ustal dřív, než prokopával Isthmos. Je zřejmé, odkud začali kopat, ale nepostoupili ani ke kamenitému spodku. A tak i nyní zůstává pevninou, jak byl přírodou vytvořen. Alexandros, syn Filippův toužil rozkopat mimantské pohoří, ale byl to jediný podnik, který se mu nezdařil. Knidským, kteří kopali Isthmos, to zakázala Pýthie. A tak je pro člověka nemožné převracet to, co vytvořili bohové. Pověst o zemi neříkají jen Korintané, ale mám za to, že první Athéňané s pýchou prohlásili něco podobného o své zemi. Vyprávějí totiž také Korintané, že se Poseidón dostal pro tuto zemi do sporu s Hélielem, že se

¹³ Mytologická postava Melikerta je údajným synem bojótského prince Athama a Inó. Athamos, dohnáný k šílenství Hérkou, pronásledoval Inó a jejího syna tak dlouho, až nakonec sama skočila z útesů do moře. Jak Inó tak Melikertés byli zbožštěni pod jmény Palaimón a Leukothéa. Palaimónovo tělo údajně odnesl delfín až k úžině, kde byly na jeho počest zřízeny Isthmické hry (SMITH 1870)

jejich rozhodčí stal Briareós a že přisoudil úžinu a co k ní náleží Poseidónovi, Héliovi pak odevzdal výšinu nad městem. Od té doby prý náleží Isthmos Poseidónu.“ (Paus. 2.1.4)

Korinthská úžina byla a je důležitým dopravním uzlem, jak mezi Peloponésem a východním Řeckem, tak pro námořní obchod mezi východním středomořím a Itálií. Při úžině se nachází cesta známá jako Diólkos. Mnohé antické prameny se na Diólkos odkazují v souvislosti s přepravou válečných lodí přes úžinu. Četnost písemných svědectví nás zbavuje pochybností o proveditelnosti této věci. V tomto případě se ale domnívám, že prameny zachycují nevšední využití Diólku (Thuc. 3.15; 8.7–8; Plb. 4.19; 4.101). Badatelé se již dlouhou dobu přou o tom, zda mohly být přes úžinu přemístovány lodě, jaká by byla maximální hmotnost těchto lodí atp. Domnívám se však, že smyslem Diólku nebylo primárně přepravovat lodě, ale spíše jen jejich náklad k dosud neobjevenému přístavu při severní části úžiny, popř. dál po cestě vedoucí k Lechaiu (LEWIS 2001, 8–19). Diólkos se nám dochoval jako úsek dlážděné cesty s vyjetými koleje s konstantním rozchodem 1,5 m. Hloubka zářezů do kamenitého podkladu vypovídá o četném využívání cesty. Na západním konci Diólku byly nalezeny dlážděné struktury, jejichž význam je předmětem sporu. Ty mohly sloužit k nakládání zboží na lodě, spouštění lodí na vodu atp. Dle M. J. T. Lewise se jednalo o jakousi formu „antické železnice“, která měla po pevně stanovené trajektorii převážet náklad mezi dvěma překladišti (MACDONALD 1986, 191–195; COOK 1979, 155–159; LEWIS 2001, 8–19).

Kanál, který dnes odděluje Peloponnésos od pevniny byl dotvořen Osmany v r. 1893, čemuž předcházela celá řada pokusů, o kterých se dočítáme v antických pramenech. Materiální doklady těchto událostí nemáme, neboť zmizely při realizaci osmanského záměru. První pokus učinil korinthský tyran Periandros v 7. stol. př. Kr. Další svědectví vypovídají o pokusech Alexandra Velikého (Paus. 2.1.4), Démetrie Poliorkéta, Gaia Julia Caesara a Gaia Caliguly (Plin. Nat. 4.5). Císař Nero údajně nasadil na prokopání Isthmu 6000 otroků, kterým se podařilo prokopat 4 stádia. Od svého projektu ale musel ustoupit kvůli povstání v Galii vedené Juliem Vindexem (Plin. Nat. 4.5).

2.3 Isthmie

Isthmijský posvátný okrsek byl jedním ze čtyř panhelénských svatyní, zmiňovaných v Pindarových Ódách (Pind. 1.1). Stejně jako Némea, Delfy a Olympie byla i Isthmie domovem všeřeckých her pořádaných od roku 584–580 př. Kr. ve dvojročních intervalech (BRONEER 1952, 182). Oficiálně zajišťoval hry nedaleký Korinth, snad až na výjimku o níž mluví Pausaniás, kdy po vyplenění Korinthu Mummiem přebírá roli pořadatele Isthmijských her Sikyón (Paus. 2.2.2).

2.3.1 Dějiny bádání, chronologie

První pokus o lokalizaci posvátného okrsku uskutečnil r. 1883 Paul Monceaux, jemuž je, mimo jiné, přičítáno odkrytí severovýchodní propylají. Na základě svého pozorování a Pausaniova výkladu navrhl i místo, kde by se mohl nacházet Poseidónův a Palaimónův chrám¹⁴. Poznatky z jeho výzkumu, ač mnohdy chybné, byly uznávány a citovány do roku 1933, kdy díky studiím J. H. Jenkinse a H. Megawa vyšlo najevo, že struktury, které Monceaux považoval za pozůstatky chrámů, patřily k justiniánské pevnosti a bubny sloupů odtěžené z ranějších budov byly pouze sekundárně použity do jejího zdiva (BRONEER 1952, 182–185). Poté co Chicago university obdržela licenci opravňující k archeologickým akcím na území Řecka, zahájila ve spolupráci s American School of Classical Studies at Athens výzkumy Isthmijské svatyně. Z jejích představitelů je třeba zmínit O. Broneera, který vedl výzkumy během let 1952–1976. Za dobu jeho působení se podařilo odkrýt Poseidónův chrám s oltářem a přílehlými budovami, chrám římského héra, divadlo a dva stadiony. Jeho nástupkyně E. R. Gebhardová přejala r. 1976 vedení projektu včetně konzervace a finální publikace nashromážděného materiálu, zejména keramiky, čímž velkou měrou zpřesnila dataci jednotlivých objektů (GEBHARD – HEMANS 1992). Mimo Chicagskou univerzitu obdržela r. 1967 licenci na vykopávky v okolí Isthmie také Kalifornská Univerzita v Los Angeles, v čele s Paulem A. Clementem. Ten začal s průzkumem římských lázní a pozděně antickým opevněním Hexamillion. Po jeho smrti nastoupil na jeho místo Timothy E. Gregory, který ve své funkci setrvává dodnes (GREGORY 1995, 279).

Jednotlivá období ve svatyni jsou dělena chronologicky na pozdní dobu bronzovou, ranou dobu železnou (pol. 11. stol. – 700 př. Kr.), archaické období (700 – 470 př. Kr.), klasickou fázi (470 – 390 př. Kr.), období stagnace (390 – pozdní 4. stol.), helenistické období

¹⁴ Tato teze vznikla z domněnky, že v blízkosti stěny, do které byly zazděny dva tambury sloupů (jeden íónský a jeden dórský) musely nutně stát i chrámy samotné.

(pozdní 4. stol. – 200 př. Kr.), pozdně helenistické období (146 př. Kr. – 50 po Kr.) a římské období (pozdní 1. stol. po Kr. – rané 3. stol. po Kr.) (GEBHARD – HEMANS 1992, 1–77; GEBHARD et al. 1998, 405; GEBHARD – HEMANS 1998, 1–5).¹⁵

2.3.2 Historický vývoj

Chronologicky nejstaršími památkami na lokalitě jsou tři odpadní jámy s fragmenty mykénské keramiky¹⁶ a segmenty kyklopského zdiva v isthmickém valu¹⁷. Podle Broneera byl val dokončen na přelomu pozdní doby heladské III B a III C, nicméně pro tato tvrzení chybí keramika z III C. Keramika z odpadních jam uvnitř okrsku je datována napříč celým pozdně heladským obdobím. Vzhledem k absenci jiných nálezů než keramiky a dvou kusů malé hliněné plastiky nemůžeme s jistotou říci, zda byly na lokalitě během pozdní doby bronzové provozovány aktivity spojené s kultem. Pravděpodobnější tedy je, že v blízkosti valu existovalo dosud neodkryté, pozdně heladské sídliště (GEBHARD – HEMANS 1992, 1–9).

Počátky kultovní aktivity na území okrsku mohou být datovány do rané doby železné. Do této epochy spadá nález odpadní jámy se souvislou vrstvou popela, zvířecími kostmi a velkým množstvím nádob otevřených tvarů, datovaných do 11. stol. př. Kr. Vrstva je interpretována jako doklad zápalné oběti ve svatyni (GEBHARD – HEMANS 1992, 9–23).

První doklady stavební aktivity v prostorách svatyně, spojované s kultem boha Poseidóna, jsou podle Broneera datovatelné do 8. stol. př. Kr. Ačkoliv je obsah některých ranějších objektů identifikován jako doklad kultovních aktivit, nelze je s jistotou spojit s Poseidónovým kultem. Během své existence prošla svatyně několika přestavbami. První, archaická fáze chrámu, je datována do rozmezí 700 – 470 př. Kr. Odkryty byly základy Poseidónova chrámu s Dlouhým oltářem, zeď ohraničující posvátný okrsek a krátký úsek archaické cesty (přil. 6). V souvislosti s ustanovením všeřeckých her na Isthmu¹⁸ byl vybudován i stadion, vzápětí rozšířený o násep pro diváky. Do svatyně se vstupovalo dvěma monumentálními branami (GEBHARD – HEMANS 1992, 13–23).

Chrámu z archaického období (700–470 př. Kr.)¹⁹ měl podle Broneera obdélnou peripterální dispozici s devíti dřevěnými sloupy v průčelí a sedmnácti sloupy podél delší strany chrámu. Jeho existence je doložena na základě nálezů archaických terakot, zdiva a základových

¹⁵ Virtuálně zpracovaný vývoj svatyně viz <http://lucian.uchicago.edu/blogs/isthmia/reconstructions/maps/> k datu 22.11.2014, zde v přílohách pouze výběr

¹⁶ Od LH I po LH IIIC.

¹⁷ Jeho existence je doložena od pobřeží Saronského zálivu až k jihovýchodnímu rohu svatyně.

¹⁸ První Isthmijské hry se podle tradice konaly v časovém rozmezí 49. Olympijských her tzn. 584–580 př. Kr.

¹⁹ Datace jednotlivých období odpovídá zánikovým horizontům jednotlivých fází chrámů.

žlabů, skrze které je i rekonstruován původní rozměr stylobatu, 40,024 × 14,018 m (BRONEER 1971, 54). V blízkosti chrámu byly nalezeny pozůstatky dlouhého oltáře. Součástí svatyně je i několik odpadních jam bohatých na keramiku a votivních dary²⁰. Archaické období pro celý okrsek končí okolo r. 470 př. Kr., kdy svatyni a její okolí zachvátil rozsáhlý požár (GEBHARD – HEMANS 1992, 17–77).

Klasická fáze Isthmijské svatyně je datována do let 470–390 př. Kr. Posvátný okrsek byl obehnán obvodovou zdí s několika monumentálními vstupy, z nichž se prozatím podařilo odkrýt tři (příl. 7). Původní chrám byl přestaven do podoby peripteru s šesti sloupy v průčelí. Broneer rovněž identifikoval šest různých cest vedoucích severně od zdi, která ohraničovala posvátný okrsek (BRONEER 1971). Ohledně datace se dá říci jen to, že všechny pocházejí z předřímského období. Všech šest cest se téměř protíná v místě, kde později stála římská stoa. Předpokládá se, že na stejném místě byly v dřívějších dobách i západní propylaje. Původní stadion byl během 5. stol. př. Kr. rozšířen v severozápadní části o trojúhelníkovou dlážděnou plochu se startovními bloky, nádrže na vodu a kanálky na odtok dešťové vody z prostoru závodistiště. Stadion byl připojen rampou k chrámovému okrsku. Současně s růstem svatyně došlo i k rozšíření náspu pro diváky. Nálezy ze 4. stol. př. Kr. vypovídají o rozsáhlejší stavební činnosti v okrsku. Nejčastějšími nálezy z prostředí stadionu byly fragmenty vápencových bloků s voděodolnou omítkou, které podle Broneera patřily k systému kanálů odvodňujících závodní dráhu. Ve svatyni z klasického období byly nalezeny čtyři báze. Na základě jejich tvarů se odhaduje, že dvě z nich sloužily jako podstavce pro sochy, další jako podstavec pro složitější sousoší a čtvrtá zůstává neurčená (GEBHARD – HEMANS 1998 1–63, BRONEER 1971).

Po požáru Poseidónova chrámu okolo roku 390 př. Kr. nastává na krátkou dobu stagnace stavební činnosti ve svatyni, která může odrážet ekonomickou a politickou situaci v regionu. Podle nálezů spojených s existencí Poseidónova chrámu lze konstatovat, že chátrající chrám byl opraven až na konci 4. stol. př. Kr. Ve 3. stol. př. Kr. probíhala ve svatyni řada stavebních projektů, které výrazně pozměnily její tvář. Největším počinem bylo vybudování nového stadionu v jihovýchodním údolí. Divadlu byla vystavěna nová skéna a hlediště (GEBHARD – HEMANS 1998, 10–15; GEBHARD 1973, 29–60).

Na konci třetího století dochází k rozsáhlé destrukci posvátného okrsku. Zničeny byly obě brány do svatyně a zdatelně utrpěl i Poseidónův chrám. V rámci stejného časového horizontu zaniká i sídliště Rachi na protějším hřebenu. Přesnější datace této události poskytují nápisy na zničených stélách pocházejících přibližně z r. 220 př. Kr. Jedním z možných

²⁰ Nejvýraznější z nich je Kruhová jáma A (Circular pit A).

vysvětlení těchto událostí může být tažení Filipa V. na Thermón r. 218 př. Kr., v rámci něhož mohla být svatyně vypleněna jeho vojsky (Plb. 5.8.4–9; GEBHARD – HEMANS 1998, 57–59).

Po vyplenění Korinthu Mummiem r. 146 př. Kr. klesá počet literárních pramenů zmiňujících se o Isthmijské svatyni, stejně jako aktivita v ní. Pausaniás tvrdí, že hry byly nadále pořádány, ale jejich organizace spadala pod nedaleký Sikyón (Paus. 2.2.2). Svědectví o kontinuitě her nám naopak poskytuje epigrafický materiál, díky němuž se nám dochovaly jména dvou vítězů isthmických her z 2. stol. př. Kr. a jedno jméno z 1. stol. př. Kr. (MORETTI 1953, č. 49, 50, 56; GEBHARD ET AL. 1998, 408–415). Ačkoliv je Pausaniás jediným autorem, který se o této události zmiňuje, není třeba jej zpochybňovat, neboť je velmi obtížné představit si zbídačený Korinth jako pořadatele takto významné (a bezpochyby i finančně náročné) slavnosti. Korinth byl obnoven až Caesarem r. 44 po Kr. Tyto skutečnosti jsou velmi dobře doložitelné i v archeologických kontextech, kupř. tzv. dlouhý oltář, tak typický pro Poseidónovu svatyni byl rozložen a do jeho základů byly vyryty žlaby pro cestu, která svatyni protínala (GEBHARD ET AL. 1998, 408). Oproti tomu Polybios zmiňuje Mummiu ve spojitosti s četnými opravami na Isthmu. Ačkoliv v tomto případě nemůžeme vědět, zdali mluví přímo o svatyni (Plb. 39.6.1). Pro Polybiova slova mluví i tvrzení Ciceronova přítele Attica, který na Isthmu viděl sochu Mummiova zmocněnce Aula Postumia Albina. Zůstává otázkou, zda by si významný Říman nechal postavit sochu na místě, které by nebylo frekventované a významné.

Nejdůležitějšími archeologickými památkami z období pozdního helenismu (146 př. Kr. – 50 po Kr.) na území Isthmijské svatyně jsou cesty vedoucí skrze ni. Během předešlého období mýjela většina komunikací prostory Poseidónova chrámu, zatímco během pozdně helenistického období tyto komunikace protínají dlouhý oltář a pokračují v bezprostřední blízkosti chrámu. Oltář byl rozebrán až na úroveň základů, do nichž byly vysekány žlaby pro povozy (GEBHARD et al. 1998, 408). Vzhledem k množství faktorů, které svědčí o cílené destrukci jednotlivých částí svatyně, převážně v důsledku budování cest vedoucích skrze posvátný okrsek v přímé blízkosti chrámu, se nedá říci, zdali Isthmie nadále plnila funkci panhelénské svatyně, ačkoliv literární prameny (Plb. 39.6.1, Paus. 2.2.2) tvrdí opak. Stejně tak nevíme, do jaké míry mohl Korinth zaštiťovat ony hry, neb byl obnoven až r. 44 po Kr. (Colonia Laus Julia Corinthiensis; GEBHARD et al. 1998). Dle Gebhardtové existuje i možnost, že hry byly pořádány přímo v Korinthu do doby, než okolnosti dovolily jejich návrat do svatyně (GEBHARD ET AL. 1998, 416). Jako podklad pro toto tvrzení uvádí, že mince ražené v Korinthu okolo roku 40 př. Kr., s vyobrazením koruny z borovicových šišek, patří k jednomu z atributů isthmických her (GEBHARD 1993, 79–89). Dle mého názoru nestačí numismatické

svědectví k prokázání události, pro níž navíc nemáme žádnou přímou paralelu v písemných či archeologických pramenech.

Obnovení náboženských aktivit v okrsku datuje Brooner do období Augustovy vlády, ze které pochází i materiál z obětních jam v okrsku (BRONEER 1973). Elizabeth R. Gebhardtová však navrhuje posunutí této datace téměř o 50 let, kvůli absenci veškerých artefaktů typických pro soudobé hry. Rovněž si lze jen obtížně představit posvátný okrsek se zničeným chrámem a oltářem používaným namísto cesty jako místo, kde mají být pořádány jedny z největších všeřeckých her. Obdobnou stavební stagnaci pozorujeme v tomto období i v prostorech divadla a stadionu (GEBHARD et al. 1998, 405–419).

Částečné přestavby se posvátný okrsek dočkal za vlády císaře Nerona, který se údajně sám isthmických her zúčastnil při své návštěvě Řecka roku 66 po Kr. (BRONEER 1973). Největší měrou přispěl císař k opravám divadla (GEBHARD 1974, 84–87). Broneer přičkl tomuto císaři i výstavbu nové zdi, která oddělovala posvátný okrsek od zbytku světa (BRONEER 1973), ale revizní studium materiálu posunulo tuto stavební aktivitu až do flavijského období (GEBHARD et al. 1998, 416–419). Do neronovské epochy spadá i uvedení kultu Palaimóna do svatyně. Nejranějším důkazem jeho existence jsou chronologicky navazující obětní jámy obehnané zdí a vyplněné pozůstatky žárových obětí (příl. 8). Nejčastější obětinou byl hovězí dobytek, votivní nádoby²¹ a potraviny²².

Během flavijského období můžeme pozorovat odklonění dopravy z bezprostřední blízkosti Poseidónova chrámu. Zvláštní je, že nemáme doložena místa, kde je tato struktura přerušena, a proto nejsme schopni říci, kde se vstup do svatyně nacházel. Vzhledem k absenci těchto prvků se dá s jistotou říci, že vstupy do svatyně nebyly natolik monumentální jako jejich předchůdci. Hypoteticky může být určen na základě směrů ostatních komunikací v okrsku. Aktivita uvnitř svatyně během druhé poloviny 1. stol. po Kr. svědčí o masivní stavební činnosti, mezi níž patřila i poslední obnova Poseidónova chrámu, která byla dokončena na konci 1. stol. po Kr. (GEBHARD et al. 1998, 434–435). Současně s obnovou chrámu roste i význam kultu Palaimóna, jehož okrsek se rozšiřuje na téměř čtyřnásobek předchozí velikosti.

V období vlády císaře Hadriána byl Poseidónův i Palaimónův chrám obehnan zdí. Je poněkud zvláštní, že pro toto období nemáme doložený žádný oltář v přímé blízkosti Poseidónova chrámu. Tentýž dojem potvrzuje fakt, že dlouhý oltář nebyl během tohoto období obnoven (GEBHARD et al. 1998, 417). Rozsáhlá obdélná báze, kterou Broneer považuje za Poseidónův oltář, se nacházela na nižší terase východně od chrámu (příl. 9). Podle

²¹ Phialy, koflíky, šálky a šedé džbány

²² Fíky, granátová jablka, žito

Gebhardtové je velice nepravděpodobné, aby se „oltář“ (BRONEER 1973, 72–75) nacházel v takové vzdálenosti od chrámu, zejména je-li mezi chrámem a oltářem tak markantní výškový rozdíl²³. Daleko pravděpodobnější je, že substruktura, kterou Broneer identifikoval jako základy pro římský oltář patřila právě chrámu Melikerta-Palaimóna (GEBHARD et al. 1998, 417) jehož podoba je rekonstruována na základě podobnosti s mincovním obrazem. Tento mincovní typ byl ražen v Korintu mezi lety 117–138 po Kr. za vlády císaře Hadriána a vyobrazuje kruhovou budovu s konickou střechou podpíranou sloupy (GEBHARD 1993, obr. 5). Uvnitř je zřetelně rozeznatelná socha mladíka jedoucího na delfinu, která je bezpochyby podobou hérao Melikerta-Palaimóna²⁴. Výstavba římských lázní je stejně jako oprava divadla datována do tohoto období (GREGORY 1995; GEBHARD et al. 1998, 438–440).

Do tohoto časového horizontu spadá i Pausaniův popis Isthmijské svatyně. Cesta skrze posvátný okrsek je v tom případě logická, vzhledem k dnešním představám o svatyni (přil. 9). V měřítku celého díla je část věnovaná Isthmijské svatyni velmi stručná v porovnání s Olympií nebo Delfami. Autor se pozastavuje pouze u dvou monumentů v posvátném okrsku a nezmiňuje téměř žádné obecné informace o svatyni nebo o hrách. Tento jev vypovídá o Pausaniově zájmu o kult Poseidóna a Melikerta-Palaimóna, spíše než o reálném vzhledu svatyně, ačkoliv nás určité pasáže dokáží nasměrovat ke konkrétním památkám. Zvláštní pozornost věnuje Pausaniás kultu hérao Melikerta-Palaimóna. Jeho mytologický příběh je čtenáři předkládán dříve, než se mu vůbec naskytne příležitost vstoupit do jeho svatyně, a to u hrobu Melikertovy matky Ino v Megaře, při cestě do Isthmie u Melikertova oltáře a u místa, kde Sísyfos našel chlapcovo tělo vyvržené mořem. Autor se často snaží ve svém výkladu o spojení heroické minulosti, kterou v jeho výkladu reprezentují popisy přírodních jevů a rituálů, se současností pomocí dlouhé řady historických bájí a pověstí. Frekventovaně používanou frází pro spojení minulého a současného je „dokonce i dnes“. Dlouhá akademická debata se vedla i o dataci autorovi návštěvy svatyně. Ta je na základě numismatických a literárních dokladů datována mezi roky 150–160 po Kr. (GEBHARD 2013, 272).

²³ Rozměr mezi severní terasou, na které stál Poseidónův chrám a východní terasou, na které spočíval Palaimónův chrám byl 0,75–0,8 m

²⁴ Podobný mincovní typ byl ražen za M. Aurelia; přil. 10

2.3.3 Reálie

„Pozoruhodné je tam jednak divadlo, jednak stadion z bílého mramoru.“ (Paus. 2.1.7)

Autorova první teze je věnována isthmijskému divadlu, které je podle něj „hodné vidění“ („theas axios“), což může vypovídat o stavu, v jakém se divadlo nacházelo po Neronovské rekonstrukci. Divadlo se nachází severovýchodně od posvátného okrsku v přírodním svahu. Chronologicky můžeme odlišit dvě fáze, řeckou a římskou. Počátek první fáze datuje Broneer do druhé poloviny 4. stol. př. Kr. Během římské fáze došlo ke dvěma rekonstrukcím původního divadla. První z nich spadá do klaudiovského a druhá do neronovského období. Během první z nich bylo divadlo rozšířeno o prostory za skénou a ohraničeno zdmi. Za Nerona bylo nejspíše v souvislosti s císařovou návštěvou isthmijského okrsku r. 66 po Kr., učiněno několik úprav, zejména rekonstrukci skény a cavei, ze které se dochovalo osm řad, na nichž spočívala sedadla (GEBHART 1973, 139–144). Císař zde pronesl svou slavnou řeč o osvobození, která se nám dochovala na nápise v Bojótském městě Akraiphnion. Do dnešní doby se však sedadla ani skéna nedochovaly, nejspíše v důsledku sekundárního použití materiálu. V prostoru orchestry byly nalezeny dvě kamenné báze, které nesly monumentální sochy. Vzhledem k době a místě jejich vzniku navrhuje Broneer, že by mohly zobrazovat Dionýsa a Nerona (BRONEER 1962, 7–10). Fakt, že se Pausaniás vyhýbá popisu římských lázní, může svědčit, buď o spěchu se kterým svatyni navštívil, nebo spíše o faktu, že lázně byly v autorově době natolik běžnou záležitostí, že nestálo za zmínku v porovnání s popisem nevšedních reálií.

Pausaniás viděl v Isthmii stadion, který byl postaven „z bílého mramoru“. Cestovatelské spisy jeho současníků nám podávají obdobná svědectví, ačkoliv nemáme žádnou jistotu, že necitují právě Pausaniovu *Cestu po Řecku*. Je velice nepravděpodobné, ne-li nemožné, aby byl celý stadion vystavěn z bílého mramoru, proto se předpokládá, že Pausaniás měl spíše na mysli divácké tribuny, jejichž čestná místa byla zdobena mramorem. Broneer dále popisuje struktury spojené se stadionem, jež byly opatřeny štukem, který byl důkazem „toho nejlepšího z řeckého umění“ (GEBHART 2013, 266–267). Na základě jeho popisu vyvstává otázka, jestli se nejednalo spíše o iluzivní štuk vytvářející dojem mramorových obkladů, který známe z jiných částí středomoří. Při průchodu svatyní navíc Pausaniás velice pravděpodobně ani na stadion nezavítal, ale jen jej viděl z římské cesty, která vedla podél severní strany svatyně.

Autor úmyslně opomíjí popis, z dnešního pohledu, významných památek, které nepochybně spadají do epochy jeho návštěvy ve svatyni, kupř. vstup do svatyně byl v té době lemován branou se třemi oblouky, postavenou pravděpodobně za vlády císaře Domitiana.

Stejně jako tento monumentální průchod jsou ve výkladu opomíjeny i budovy v okolí cesty do svatyně, z nichž za zmínku stojí např. velký lázeňský komplex nebo římské stoi, jež byly v archeologických situacích identifikovány.

„Vejde-li poutník do posvátného okrsku, spatří tu jednak stojící sochy vítězných závodníků z isthmických her, jednak borovice vysázené do řady, jež většinou rostou do výše v přímých liniích.“
(Paus. 2.1.7)

Z tohoto období nejsou doloženy cesty, které by vedly k centrální terase, na níž spočívají oba zmiňované chrámy. Jiným dokladem svědčícím o tomtéž mohou být rýhy od kol vyjeté do kamenitého podloží východně od svatyně. Borovice vysázené do řady jsou těžce doložitelné v archeologických kontextech. Stejně tak není známo ani jedno ze jmen atletů, jejichž sochy měly údajně lemovat cestu ke svatyni. Tento jev odráží podle E. R. Gebhardtové fakt, že za atletické centrum Řecka byla vnímána Olympijská svatyně. Pro Isthmijskou svatyni se dá uplatnit nejspíše stejná teze, kterou Pausaniás podává v případě Delf²⁵. Autor se snaží nejspíše naznačit, že za atlety, jež jsou hodni zapamatování, považuje jen ty, jejichž sochy a jména jsou k vidění v Élidě. Dá se usuzovat, že ta byla považována za opravdové „atletické centrum Řecka“ (GEBHARD 2013, 266–267).

„V samotném chrámu, který není právě největší, stojí bronzoví Tritóni. V předsíni jsou sochy, dvě Poseidónovy, třetí Amfitríty a Moře (Thalassa), tato také z bronzu. Dovnitř pak sem dal za mých dob umístit Athéňan Hérodés čtyři koně celé pozlacené mimo kopyta. Jejich kopyta pak jsou ze slonové kosti.“ (Paus. 2.1.7)

Pausaniův komentář chrámu je veskrze stručný. První zmínka o bronzových tritónech se podle E. R. Gebhardtové týká spíše střešní výzdoby chrámu, než vlastní chrámové lodi. Autor se úmyslně zaměřuje na bronzové a chrýselefantínové sochy, které ve chrámu viděl a zcela opomíjí popis mramorové plastiky, která je doložena v archeologických kontextech. Do dnešní doby se dochovaly jen některé z nich. Jedná se o sochu Hadriána v pancíři, sochu Antinoa a kolosální sousoší Poseidóna a Amfitrité. Další sochy jsou doloženy pouze fragmentárně, stejně jako trojúhelníkovité stély se jmény vítězů her (GEBHARD 2013, 266–269).

²⁵ „Při vyprávění o Élidských jsem objasnil historii těch, po nichž zbylo slavné jméno“ (Paus. 10.9.2)

„I dva Tritóni vedle koní jsou zlatí, části těl od pasu dolů mají také ze slonoviny. Na voze stojí Amfitrité a Poseidón, na delfinu se veze vzpřímený Palaimón. Také oni jsou zhotoveni ze slonové kosti a ze zlata. Podstavec, na němž vůz spočívá, je uprostřed ozdoben bohyní Moře s malou Afrodítou v náruči, z obou stran pak jsou takzvané Néreovny. O nich je mi známo, že mají oltáře i jinde v Řecku, ba byly jim věnovány posvátné okrsky u přístavů, kde též Achilleus má svůj kult. V Galabách je velebný chrám Dótin, kde je dosud uchováno roucho, jež podle tradice přijala Erifýlé za syna Alkmaióna.“(Paus. 2.1.8)

„Dále jsou na Poseidónově podstavci vypodobnění také synové Tyndareovi, poněvadž tito jsou zachránci lodí a mořeplavců. Z ostatních je zde umístěna socha Galény, Moře a kůň připodobněný od hrudi dolů mořské obludě, Íno, Bellerofontés a kůň Pégasos.“(Paus. 2.1.9)

V této pasáži se autor zaměřuje na popis výzdoby samotné chrámové lodi, které dominovala popisovaná sousoší. V doposud publikovaných výzkumech nebyla zachycena ani jedna socha, která by se svým vzhledem podobala tomu, co Pausaniás ve chrámové cele viděl. Stejně tak ani báze, které by svou výzdobou odpovídaly, nebyly během žádného z výzkumu nalezeny. Předpokládám, že většina soch zanikla během koncových fází chrámu, popřípadě byly rozebrány a rozprodány během vyplenění isthmijské svatyně. U bronzových soch lze navíc vzít v úvahu možnost, že se nedochovaly kvůli recyklaci cenného materiálu. Pausaniás zde odbíhá od vlastní svatyně do jiných řeckých měst při zmínce o ostatních vypodobeních Nereoven, Achillově kultu a závěrem o Dótině chrámu v severní Sýrii (Jebele). Zmínky o Néreovnách máme doloženy ve spojitosti s Poseidónem a Íno. Z archeologických výzkumů víme, že Íno má několik svatyní při pobřeží Černého moře. Stejně tak Achilles, který je synem jiné Nereovny, měl svůj kult zastoupen při černomořském pobřeží (GEBHARD 2013, 266–269).

„Uvnitř posvátného okrsku je po levé straně chrám Palaimónův, v něm pak sochy: Poseidón, Leukothea a samotný Palaimón. Je zde i jiný zvaný Adyton (Nepřístupný), do něhož vede podzemní vchod; tam prý byl Palaimón ukryt. Kdo by tam křivě přísahal, ať Korintán nebo cizinec, neunikne děj se co děj přísaze.“(Paus. 2.2.1)

Pausaniův popis nasvědčuje, že vstoupil na nižší terasu s Palaimónovým chrámem skrze východní bránu, což podporuje myšlenku, že centrální terasa s Poseidónovým chrámem nebyla propojena s východní, nižší terasou, žádným vstupem. Z chrámu se nám do dnešní doby dochovalo pouze čtvercové podium, takže rekonstrukce nadzemní části je odkázána na hadriánovské mince. Ty zobrazují malý tholos, jehož střechu zdobí sochy delfinů. Uvnitř chrámu je pak zřetelně čitelná podoba božstva, Palaimón jedoucí na delfinu (příl. 10; GEBHARD

2013). Podle Pausania byly v chrámu k nalezení i jiné sochy, ale vzhledem k povaze numismatických pramenů je logické, že nejsou na minci vyobrazeny. Několik let po Pausaniově návštěvě svatyně byl Palaimónův chrám přesunut a nahrazen římskou stoou, která obklopila Poseidónovu svatyni ze všech stran (příl. 11). V souvislosti s Palaimónovým kultem zmiňuje Pausaniás jen tzv. Adyton. Jedná se o původní podzemní nádrž, která byla funkcí spojena nejspíše se stadionem, u kterého ležela. Z dnes neznámých důvodů jí byla po římské přestavbě přisuzována vazba k Palaimónovu kultu. Z analýzy literárního textu se E. R. Gebhardová domnívá, že se mohlo jednat o domnělý „Palaimónův hrob“ (GEBHARD 2013, 269–272).

„Dále je tu ještě starý chrám nazývaný oltář Kyklópů, Kyklópovi také u něho obětuji. Hroby Sísyfův a Néleův...“ (Paus. 2 2.1; 2.2.2)

Ani jeden z bodů poslední části Pausaniova výkladu nebyl při archeologických výzkumech nalezen. Je možné, že v případě oltáře Kyklópů se jednalo pouze o zbytky kyklopského zdiva z valu.

Pausaniova návštěva Isthmijské svatyně se téměř neliší od ostatních částí spisu. Autor úmyslně vybírá památky, které jsou dle jeho vlastního úsudku hodné vidění, a předkládá je čtenáři. Současně jeví velký zájem a héroa Melikerta-Palaimóna, který byl ve svatyni uctíván jako patron námořníků a zachránce tonoucích. Jeho atributem je delfín, v jehož společnosti je také nejčastěji vyobrazován. O to víc je zarážející, že autor nepopisuje žádnou kultovní aktivitu ani praktiky, které by byly s tímto kultem spojovány. Překvapivě málo prostoru je rovněž věnováno Poseidónově svatyni, která se skládá jen z výčtu kultovních soch (GEBHARD 2013, 269–272).

2.4 Kenchreje a Lechaion

„Korinthská stanoviště lodí pojmenovali Lechés a Kenchriás, o nichž se říkalo, že jsou synové Poseidóna a Peirény, dcery Achelóovy. Ve Velkých Éóích je psáno napsáno, že je Peiréné dcera Oibalova. V Lechaiu je Poseidónův chrám a bronzová socha, a těm kdož jdou z Isthmu do Kenchrejí, naskytne se svatyně Artemidina a starobylá dřevěná socha. V Kenchrejí stojí chrám Afrodítin a mramorová socha, za ním pak na ochranném náspu vedoucím do moře bronzová socha Poseidónova. Na druhém konci přístavu jsou chrámy Asklépiův a Ísidin. Proti Kenchrejím je Helenina lázeň. Do moře stéká ze skály hojná a slaná voda a podobá se oteplující vodě.“ (Paus. 2.2.3)

Pausaniás po odchodu z Isthmie popisuje dva obchodní a dopravní uzly v regionu. Korinth měl podle literárních a archeologických dokladů dva přístavy, a sice Kenchreje ležící na východě při pobřeží Saronského zálivu, a Lechaion na západě při Korinthském zálivu. Suchozemská komunikace mezi centrálním Řeckem a Peloponésem, stejně jako námořní doprava mezi Blízkým východem, Řeckem a Itálií činila ještě donedávna z Korintha důležitou námořní a vojenskou křižovatku (TARTARON et al. 2006). Pausaniás zmiňuje Kenchreje a Lechaión jako důležité dopravní tepny, ale z neznámých důvodů zanedbává Isthmijskou úžinu a Diólkos (COOK 1979). Víme, že autor po návštěvě Isthmie zamířil směrem na jih, nejspíše po římské cestě, která je v úsecích doložena při pobřeží, severně od Kenchrejí (RIFE, et al. 2007).

Pausaniás v této kapitole úmyslně přeskakuje z Lechaia, které leží na severovýchodě do Kenchrejí, které leží na jihovýchodě. Vzájemná vzdálenost mezi těmito dvěma přístavy je v rámci měřítka regionu tak velká, že se zdá nepravděpodobné, aby je navštívil hned po sobě. Rovněž poněkud „strohý“ popis Lechaia, který je v rámci řeckého světa unikátní (viz. níže), mě vede k závěru, že autor lokalitu nenavštívil a spokojil se jen s popisem, který získal jinde.

2.4.1 Lechaion

Jeden ze dvou významných přístavů Korinthu se rozkládá na pobřeží korintského zálivu, přibližně 3 km severně od Korinthu, se kterým byl ve starověku spojen dlouhými zdmi a širokou tzv. Lechaiskou cestou. Lokalita nebyla prozatím zkoumána archeologickým průzkumem, proto všechny známé poznatky pochází spíše z lokálních pozorování. Z topografického hlediska se jedná o jediný dochovaný *kothón* v Řecku (příl. 12). Přístav je rozdělen na vnitřní a vnější část. Vnější se skládala minimálně ze dvou mol. Nejsme schopni říct, nakolik bylo vnější kotviště vystaveno vlivům počasí, neboť nevíme, jak dlouhá mola byla. Ze severovýchodu ústil do vnitrozemí kanál, kterým se lodě dostávaly do vnitřního přístavu. Ten je pak rozdělen na několik samostatných kotvišť. Stejně jako ostatní vnitrozemské přístavy, musel být i tento pravidelně čištěn, o čemž svědčí hromady písku na pobřeží (PARIS 1915, 5–6; STROUD 1979;

ROTHAUS 1995, 191–200; FOWLER – STILLWELL 1932, 95–96). Předpokládá se, že v okolí vnitrozemského přístavu existovaly budovy spojené s jeho činností (zásobárny, sklady, úřední budovy, atp.). Poznámky cestovatelů z počátku 20. stol. mluví rovněž o nadzemní šestihranné struktuře (maják, věž, admirálita?) uvnitř přístavu, datované stavební technikou do 2–3. stol. po Kr. (SHAW 1969, 370–373; FOWLER – STILLWELL 1932, 95–96). Pausaniás nám dokládá, že v Lechaiu byl Poseidónův chrám a bronzová socha (viz úryvek výše), ale jakákoliv přesnější lokalizace (tj. přesnější než na plochu celého přístavu) je prozatím nemožná. V současné době (2014/15) probíhá na lokalitě Lechaion harbor project pod hlavičkou Ephorate of Underwater Antiquities, SAXO-Institute (University of Copenhagen) a Dánského Institutu v Athénách pod vedením Dr. Bjørn Lovéna a Dimitrida Kourkoumelidu. Jeho tým zkoumá suchozemské i podmořské pozůstatky přístavu s použitím moderních technologií.

Jižně od přístavu bylo zjištěno menší pohřebiště z klasického období a římská villa (STROUD 1979).

2.4.2 Kenchreje

Druhý z přístavů starověkého Korinthu se nachází při východním pobřeží peloponéskeho poloostrova v Saronském zálivu. Od centra starověkého Korinthu jsou Kenchreje vzdálená přibližně 11 km směrem na jihovýchod a od isthmijské svatyně 4 km na jih. Malé množství literárních zpráv, stejně jako jejich charakter, neumožňují čtenáři vytvořit si představu o povaze města²⁶. Dochované spisy popisují Kenchreje jako malé prosperující město s velkým obchodním potenciálem, které ovšem nikdy samo nezískalo samostatné postavení a bylo vždy závislé na Korinthu (SCRANTON 1979). V roce 1928 byla odkryta cesta vedoucí z Isthmie do Kenchrej. Ta vedla z blízkosti pevnosti Hexamillion směrem k jihu přes řeku Leukos. Cesta přibližně kopíruje průběh dnešní komunikací v regionu (RIFE et al. 2007, 151–153; FOWLER – STILLWELL 1932, 106–107).

Přístav se nachází v trojúhelníkovité pobřežní terase, která ve svém nejdelším bodě zasahuje 600 m do vnitrozemí. Její čelo směřuje k pobřeží, kde dosahuje délky až 500m. Dominantní půdní složkou je zde jemný mořský písek, který tvoří pobřežní linii. Záliv ohraničují ze severu hřebeny kopců a z východu a severovýchodu uzavírají přístav pahorkatiny, které sbíhají v příkrých svazích směrem k pobřeží. Jihozápadní hranice je tvořena původním předhůřím, které bylo v minulosti uměle rozšířeno. V jižním cípu pak vyvěrá Helenin pramen. V okolí se dochovaly četné pozůstatky po těžbě nerostných surovin, zejména stavebního

²⁶ Pausaniás – Paus. 2.2.3, Straboň – Strab. 9. 6. 22, Nový zákon Listy Římanům 16, Apuleius – Apul. Met. 10.35, Livius – Liv. 28.8; 32.17; 32.19; 32.23, Diodorus Sicilský – Diod 11.16, Thukydidés – Thuc. 4.42, Plinius – Plin. Nat. 4.5, Polybios – Plb. 2.59

kamene. Svahy okolních kopců sloužily zdejším obyvatelům jako místa pro ukládání svých zesnulých. Zastoupeny jsou jak hroby komorové, skříňkové, jámové tak i velké rodinné hrobky (SCRANTON – RAMAGE 1967, 124–125; RIFE et al. 2007, 144–148; SCRANTON 1979; HAWTHORNE 1965, 191–200). Lokalita je rovněž zajímavá z geologického hlediska, neb byla postižena zemětřesením v roce 365 (375) po Kr. V rámci těchto událostí došlo k sesuvům půdy, které pohřbily část přístavních struktur pod mořskou hladinu. V následujících letech byly budovy stavěny na menších půdorysech s výjimkou křesťanských bazilik, které se stavěly větší (SCRANTON 1979).

Systematický výzkum Kenchrejí Chicagské univerzity a Univerzity v Indianě probíhal pod hlavičkou American School of Classical Studies at Athens mezi lety 1962–1969. Vedoucími pracovníky výzkumu byli R. Scranton z Chicagské univerzity a E. S. Ramage z Univerzity v Indianě. Během jejich působení na lokalitě bylo odkryto sedm sektorů uvnitř i vně zálivu, a sice: jihozápadní konec přístavu (A), severovýchodní konec (B), vnitřní roh přístavu (C), východní výběžek (D; od tohoto pokusu museli archeologové ustoupit kvůli nedorozumění s majitelem pozemku), bod mezi C a B (E), hřeben jednoho ze tří výběžků (G) a „monument“ ležící 1 km severně od přístavu (TA, obr. 13). Vzhledem k tomu, že se část přístavu nachází v důsledku seismické aktivity pod vodní hladinou, byly vybrané části zálivu (A a C) prozkoumány i podvodním průzkumem (SCRANTON – RAMAGE 1967; SCRANTON – RAMAGE 1963).

První zkoumanou plochou byl prostor jihozápadního mola (plocha A, příl. 14). Některé struktury zde vyčnívají z moře nad vodní hladinu, což usnadnilo jejich lokalizaci, nicméně proměnlivá hladina moře přinesla problémy při destruktivním průzkumu. Původní záliv je v místě trojúhelníkovitého výběžku rozšířen o násep a molo, dlouhé 150 m a široké až 60 m. Jihovýchodní část přístavu tvoří samotné molo s přilehlými budovami a pozůstatky přístavních struktur. Násep, ze kterého molo vybíhá, byl postaven z lokálního lomového kamene, hlíny a pravděpodobně i litého zdiva, které je ale v potopených částech těžce rozpoznatelné od zerodovaného kamení. Nejvýchodnější část mola dnes spočívá přibližně 5 m pod vodní hladinou (SHAW 1967)²⁷. Na jihozápadním molu se nachází pozůstatky starověkých struktur, z nichž za vyzdvižení stojí: komplex tří bloků budov (skladiště), série zahloubených nádrží, interpretovaných jako „piscina“ nebo kádě na ryby (příl. 14), a budova s apsidou a mozaikovou podlahou (příl. 15), která je interpretována jako svatyně Isidy. Pozůstatky křesťanské baziliky se nachází při hranici dnešního pobřeží a jsou v krajině rozpoznatelné i pouhým okem

²⁷ Pevné podloží je přitom vzdáleno od vodní hladiny přibližně 30 m

(SCRANTON – RAMAGE 1967, 125–158; HOHLFELDER 1978; SCRANTON – RAMAGE 1963, 134–142).

Na ploše B byly nalezeny pozůstatky pravoúhlých budov, datovaných na základě mincovních nálezů do 5–6. stol. po Kr. Tyto struktury pravděpodobně stály na západním nábřeží, které se kvůli pobřežní erozi dochovalo jen zlomkovitě (SCRANTON – RAMAGE 1967, 172–176).

Plocha C se rozkládá na severovýchodním konci přístavu, který je tvořen kamenitým výběžkem, jehož nejzazší část odemlelo v minulosti i s přilehlými strukturami moře (příl. 13). Na místě se dochovaly segmenty kamenných budov, molo, pozůstatek kruhové struktury, interpretované jako maják, (SCRANTON – RAMAGE 1967) a cihlová budova s tesserovou mozaikou o rozloze 50m². Jižně od této budovy byly objeveny masivní betonové základy, jejichž půdorys připomíná svým tvarem římský, snad Afrodítin, chrám zmiňovaný Pausaniem (SCRANTON – RAMAGE 1963, 142; SCRANTON – RAMAGE 1967, 161)

Na ploše E byly nalezeny pozůstatky budov a zdí, které pravděpodobně tvořili severní hranici přístavu. Výkopové práce, zde nebylo možné dokončit kvůli vysoké úrovni spodní vody. Z lokální historie je možné minimálně část těchto nalezených struktur datovat do období osmanské říše (SCRANTON – RAMAGE 1963, 142; SCRANTON – RAMAGE 1967, 170–171).

Plocha G se nachází na prostředním ze tří výběžků při severní hranici přístavu. Na severní polovině plochy našli archeologové pozůstatky po povrchové těžbě lomového kamene (příl. 16). Jižní část je interpretována jako obytný areál ze 4. a 3. stol. př. Kr. Prozatím neexistují žádné přímé důkazy o osídlení plochy G během římského období (SCRANTON – RAMAGE 1967, 176–182).

Přibližně jeden kilometr severovýchodně od přístavu byly nalezeny pozůstatky pódiového chrámu (plocha TA, příl. 17). O chronologii tohoto místa nevíme mnoho, kvůli malému množství datovatelného materiálu. Keramika je datovaná od 1. do 6. stol. po Kr. s ranějšími i pozdějšími přesahy. Většina mincí pochází z přelomu 5. a 6. stol., ale vyskytly se i mince ze stol. 1. po Kr. (SCRANTON – RAMAGE 1967, 183–186). Velké množství mramorových desek spolu s charakterem základů poukazují na možnou existenci římského pódiového chrámu (SCRANTON – RAMAGE 1967, 185). Je pravděpodobné, že zde v minulosti stála sakrální stavba. Zda se jednalo o chrám Artemidy, o kterém mluví Pausaniás (Paus 2.2.3), není bez dalšího zkoumání možné prokázat, nicméně se jedná o nejlepšího kandidáta mezi Kenchejemi a Isthimii.

Další významný projekt, který velkou měrou přispěl k pochopení života v Kenchreai byl The Kenchreai cmentery project (KCP), který zkoumal způsob nakládání s mrtvými na lokalitě

během římského období. Ústředním bodem výzkumných prací se stal nejvýchodnější ze tří výběžků severně od přístavu (Kontsougila), kde archeologové našli hroby a hrobky převážně z období císařství (příl. 18; RIFE, L. J. ET AL. 2007, 143–181).

Z Pausaniova výkladu se dozvídáme o existenci několika památek. V první řadě se jedná o chrám Afrodity, který má ležet v krajině mezi isthmijskou svatyní a Kenchrejemi (viz plocha TA). Dále jsou zmiňovány socha a chrám Afrodity, které jsou hypoteticky spojitelné s prostorem plochy C (viz výše), v níž bylo nalezeno několik struktur, jež svým půdorysem a stavební technikou připomínají římské chrámy. Potencionální vzhled sochy Afrodity je možné spojit s mincí zobrazující hlavu Afrodity s lodí, pod kterou se nachází nápis *Cencrehae*. Bronzová socha boha Poseidóna stála pravděpodobně na severovýchodním molu. Stejně jako u předešlých bronzových soch nebyla ani tato nalezena, takže se musíme spolehnout na mincovní typ zobrazující záliv s chrámem, kolosální sochu Poseidóna a tři lodě. Další variantou je mince zobrazující Poseidóna stojícího na molu, který drží v jedné ruce delfína a v druhé trojzubec. (IMHOOF–BLUMER – GARDNER 1885, 66). Autor ve svém popisu zmiňuje, že na druhé straně zálivu leží svatyně Isidy a Asklépia. Některé struktury v prostorách jihozápadního mola je tedy hypoteticky možné spojit s Pausaniovým popisem, ale vzhledem k přestavbám budov během pozdní antiky se ve svém zaměření omezím pouze na prostory jihozápadního mola a přilehlých struktur (plocha A, viz výše). Při jihozápadním konci zálivu se nachází výběžek, z něž vyvěrá pramen, známý do dnešních dob jako Helenin. V tomto případě není pochyb, že se jedná o stejné místo, které zmiňuje Pausaniás (FOWLER – STILLWELL 1932, 76), ač jej nejspíš sám nenavštívil, neb leží příliš daleko jižně od Kenchrejí, zatímco jeho další cesta se ubírala „vzhůru ke Korinthu“.

2.5 Kenchreje – Korinth

„Ti, kdož se ubírají vzhůru do Korinthu, naleznou u cesty různé náhrobky a u brány je pohřben Diogenés ze Sinópy, jež Řekové přezdívkou nazývají Pes. Před Městem je cypřišový háj, zvaný Kraneion. Tam je posvátný okrsek Bellerofontův, chrám Černé Afrodity a hrob Laidy, na němž je vyobrazena lvice s beranem v předních tlapách. A také v Thessalii je náhrobek, o němž říkají, že je Laidin. Přišla totiž také do Thessalie z lásky k Hippostratovi. Pocházela pryč z Hykar ...“ (Paus. 2.2.4; Paus. 2.2.5)

Pausaniás při své cestě z Kenchrejí do Korinthu navštívil památky, z nichž část tvoří hroby. Je logické, že tyto památníky mohly existovat volně v krajině, ale nelze předpokládat, že by se zde nacházel větší pohřební areál, neboť ten byl odkryt severně od města Korinthu. Pausaniás zmiňuje hrob Diogena ze Sinópy, cypřišový háj Kraneion, okrsek Bellerofontův, chrám černé Afrodity a Laidin hrob. Podle současných tvrzení panuje názor, že všechny tyto

památky existovaly pospolu na předměstí Korinthu nebo na svazích Akrokorinthu (FOWLER – STILLWELL 1932, 77–78), nicméně současné archeologické výkopy žádnou z těchto teorií nepotvrdily. Podle literární tradice to bylo právě zde, kde Diogenés požádal Alexandra, aby mu „ustoupil ze světla“ (Diog. L. 6.2.38) a zde také Diogenés později zemřel (FOWLER – STILLWELL 1932, 77–78). Logickou úvahou by tyto památky měly ležet mezi Kenchrejemi a Kenchrejskou bránou v Korinthu (příl. 19).

2.6 Korinth

Město Korinth bylo křižovatkou mezi východním a západním trhem, překladištěm drahého zboží, ale také místem, kde se již od doby bronzové prolínaly východní a západní myšlenky, mísily kultury a přejímaly umělecké náměty. Jméno města, od kterého byl později odvozen název celého regionu, je z hlediska onomastiky předřecké (pelasgianské) a původně mohlo patřit spíše názvu hory nežli města (DUBATIN 1948, 59). Pausaniás uvádí několik mytologických příběhů, kterými vysvětluje založení Korinthu, stejně jako etymologii jeho názvu; Podle něj (Paus 2.1.1) založil město Korinthos, syn Héliá, nebo Ephyra.

2.6.1 Dějiny bádání

První archeologické průzkumy na území starověkého Korinthu vedli W. Doerpfeld (1886) a N. Skias (1892). Výkopové práce byly omezeny jen na prostory dórského chrámu, jehož dedikace tou dobou nebyla ještě známa. Roku 1896 získala American School of Classical studies oprávnění k provádění archeologických výzkumů na lokalitě a tentýž rok začíná s výzkumem. První výzkumné práce navázaly na Doerpfeldovy a Skiasovy výkopy z 80. a 90. let v prostorech dórského chrámu, který byl později identifikován jako chrám Apollóna. Výkopové práce probíhaly s několika přestávkami do roku 1916²⁸, kdy musely být přerušeny kvůli 1. sv. válce. Do té doby se podařilo odkrýt pozůstatky Lechaiské cesty, fontánu Peiréné, Glaukovu fontánu, propylaje, prostory severního tržiště, část prostor Akrokorinthu, Severozápadní stou, divadlo, ódeion a mnoho dalších. Mezi nejvýznamnější badatele na lokalitě spojené s lokalitou patří: T. W. Heermance, B. H. Hill (HILL 1964), W. B. Disnmoor, D. M. Robins, W. C. Blegen (BLEGEN ET AL 1930; FOWLER – STILLWELL 1932, 3–13). Během následujících let se na vykopávkách v Korinthu podílel (a stále podílí) natolik široký ensemble, že vyjmenovat byt' jen zlomek badatelů by vydalo na samostatnou práci, proto uvádím jen ty z nich, jejichž publikace se nějak dotýkají mé práce a sice: R. Stillwell (STILLWELL et al 1941 STILLWELL 1952), N. H. Fowler (FOWLER – STILLWELL 1932), R. L. Scranton (SCRANTON 1951,

²⁸ Kromě let 1906, 1912, 1913, 1916

SCRANTON 1957), S. E. Freeman, O. Broneer (BRONEER 1930; BRONEER 1932; BRONEER 1956), S. S. Weinberg (WEINBERG 1960), A. R. Bellinger, R. Carpenter, A. Bon (CARPENTER – BON 1936), T. S. Shear (SHEAR 1930), I. Thallon – Hill, L. S. King (THALLON–HILL – KING 1932), K. M. Edwards (EDWARDS 1933), D. A. Amyx, P. Lawrence (AMYX – LAWRENCE 1975), G. R. Edwards (EDWARDS 1975), H. Sharon (SHARON 1977), M. K. Risser (RISSER 2001), B. D. Meritt (MERRIT 1931), A. B. West (WEST 1931), J. H. Kent (KENT 1966), F. P. Johnson (JOHNSON 1931), M. C. Sturgeon (STURGEON 1977; STURGEON 2004), G. R. Davidson (DAVIDSON 1952), H. Palmer, R. S. Young (BLEGEN et al. 1964), C. Roebuck (ROEBUCK 1951), A. N. Stillwell (STILLWELL 1948, STILLWELL 1952), J. C. Biers (BIERS 1985), E. G. Pemberton, K. W. Slane (PEMBERTON – SLANE 1989; SLANE 1990), N. Bookidis a R. Stroud (BOOKIDIS – STROUD 1997). Další výkopy a zpracovávání materiálu probíhají až do současnosti. Většina závěrů je publikována v rámci literární řady Corinth²⁹, drobnější témata jsou prezentována formou článků v archeologických periodikách, z nichž nejvýznamnější jsou *Hesperia* a *American Journal of Archaeology*.

2.6.2 Přírodní podmínky, historie

Starověký Korinth leží na mořské terase, o přibližném stáří 200 000 let, která byla utvářena přemísťováním podmořských písků. Místa, kde se tyto písečné duny koncertovaly, se později staly významným zdrojem pískovce, který byl základní stavební surovinou pro celý region. Z půdních typů jsou zastoupeny hlíny a jíly, jejichž barva kolísá od bílé po šedou.

Okolí starověkého Korinthu bylo obýváno od raného neolitu (LAVEZZI. 2003, 63–71) do rané doby heladské (BLEGEN 1920, 1–13). Během střední a pozdní doby heladské klesá množství materiálu na území města natolik, že vede část badatelů k myšlence, podle které místo ztrácelo na významu na úkor jiných, neodkrytých lokalit (DUNBATIN 1948, 59–60; RUTTER 2003, 75–83). Obdobný fenomén není v ostatních řeckých městech pozorován, což napovídá, že by Korinth během těchto období mohl být osídlen, ale materiál byl zničen nebo přesunut v důsledku pozdějších stavebních aktivit (BLEGEN 1923, 1–13). Vzhledem k celkovému rozsahu sektorů odkrytých až na kamenné podloží nepředpokládám, že by se jednalo o nedostatek materiálu a spíše se kloním k teoriím S. S. Weinberga a T. J. Dunbatina (viz. výše), která předpokládají přesunutí sídlištního centra z prostoru Řeckého a Římského města do jiných míst (WEINBERG 1943, 84–82). Sídlištní aktivita roste v geometrickém období, ze kterého se dochovaly velké keramické soubory (WEINBERG 1943)³⁰. Okolo r. 900 př. Kr. přichází, nejspíše

²⁹ Sborníky, monografická čísla

³⁰ Pro podrobnou shrnující studii druhého tisíciletí př. Kr. viz. Rutter 2003

z Argu, do Korintu kmen Dóřů, který se zde usazuje a zakládá město, které nadále roste a získává na moci. Podle Pausania (Paus 2.4.4) se vlády nad městem ujímá královská dynastie Bakchiadovců, která vládne přibližně do r. 747 (DUNBATIN 1948, 67, pozn. 72; Diod. 7.9). Během tohoto období zakládá Korinth své kolonie na ostrově Korfu (Korkýra) a ve Velkém Řecku (Syrakusy). Paralelně se zakládáním kolonií roste politická a vojenská moc Korintu (FOWLER – STILLWELL 1932, 13–17). Okolo r. 655 př. Kr. se vlády nad městem chopil tyran Kypselus a zakládá vládnoucí dynastii, která vládne ku prospěchu lidu přibližně do r. 580 př. Kr. Nejvýznamnějším panovníkem této dynastie byl Periander, výborný vůdce, kterému je mimo jiné přičítáno i založení Isthmických her, či pokus o prokopání Korinthské úžiny. Během tohoto období kvete korinthský průmysl, zejména hrnčířství a bronzířství (FOWLER – STILLWELL 1932, 13–17; DUNBATIN 1948, 59–69). Korinth měl, až na jedinou výjimku (Korkýra), přátelské vztahy se svými koloniemi, které často podporoval v jejich výbojích proti nepřítelům. R. 487 př. Kr. podpořil 20 lodími Athény v jejich tažení proti Aigíně. Na 40 korintských lodí se účastnilo bitvy u Artemisia a stejný počet poslal Korinth na pomoc athénským v bitvě u Salamíny. Proti Peršanům postavili korinthští v bitvě u Plataj (479 př. Kr.) 5 tis. hoplítů. Po Řecko-Perských válkách dochází v celém Řecku k ochlazení vztahů mezi Spartou a Athénami, což přirozeně ovlivnilo i Korinth. Ten se střídavě klonil na obě strany a snažil si tak zachovat neutrální prosperitu, což se mu vzhledem k jeho významné pozici příliš nedařilo.

Během tažení Filipa Makedonského stál Korinth stranou a Filip jej r. 338 př. Kr. prohlásil za sídlo Helenského spolku. Po jeho smrti zde byl mladý Alexandr prohlášen vůdcem. Po smrti Alexandra Velikého se o město vedly vleklé spory až do r. 303/302 př. Kr., kdy město uchvacuje Demetrios. Jeho syn Antigonos Gonates zakládá dynastii Antigonovců a drží město do r. 243 př. Kr., kdy jej vyplenil Arátos. Všeobecně se dá tato epocha označit jako doba prosperity, a to jak po stránce obchodu, tak řemeslné produkce.

R. 243 př. Kr. se Korinth připojuje k Achajskému spolku, ale i tak zůstává, až do r. 223/222 př. Kr. pod formální mocí Antigonovců. Po osvobození řeckých měst z područí Antigonovců si Korinth velice dobře uvědomoval své postavení a náležitě jej využíval. Jeho neopatrná zahraniční politika však vedla r. 146 př. Kr. k vyplenění města římským vojevůdcem Mummiem. Muži byli vyvražděni, ženy a děti prodány do otroctví a území rozděleno mezi Sikyón a lid římský. Po bezmála 100 letech byl Korinth znovu založen Gaiem Juliem Caesarem jako římská *Colonia Laus Julia Corinthiensis*. První vlna nového osídlení přišla z Itálie, ale záhy do Korintu začali přicházet i Řekové, obyvatelé blízkého východu a zejména židé. Během období Neronovy vlády byl neúspěšně realizován projekt na prokopání Isthmijské úžiny

a opraveny budovy, které utrpěly nedávným zemětřesením. Období vlády Hadriána se neslo v duchu výstavby mnohých budov, mezi nimiž vynikl akvadukt, který přiváděl pitnou vodu z jezera Stymfalos do Korinthu, či mnohé lázně. Ve 2. stol. po Kr. byl Korinth jedním z nejvyspělejších měst v celé římské říši. Během třetího století vyplenily město kmeny Gótů a Herulů (267 po Kr.), ale i z těchto událostí se Korinth dokázal vzpamatovat až do Alarichova nájezdu roku 395 po Kr. (FOWLER – STILLWELL 1932, 13–17).

2.6.3 Římská agora

Pausaniova první zmínka o památkách města Korinthu je směřována do centra politického a náboženského života obce, na agoru. Ta byla zkoumána destruktivními metodami mezi lety 1907–1930 a výsledky částečně publikovány během následujícího desetiletí. O finální publikaci této části města se r. 1951 zasloužil R. Scranton (SCRANTON 1951; příl. 20). V prostorách římského Korinthu bylo nalezeno velké množství fragmentů soch, ale dosavadní pokusy propojit jednotlivé jejich části s Pausaniovým popisem se jeví jako neúspěšné (STURGEON 2003, 355), proto komentuji jen ty sochy, u nichž se domnívám, že mohou mít své protějšky v archeologických nálezech.

Nižší agora z římského období je považována za jednu z nejvýznamnějších památek svého ve středomoří, za což vděčí své velikosti a množství menších monumentů, které se v jejich prostorách nachází. Při své délce téměř 160 m se řadí mezi největší veřejná prostranství ve středomoří. Agora má tvar pravidelného obdélníku orientovaného k severovýchodu. Ze severovýchodu narušuje agoru Lechaiská cesta a z jihozápadu cesta z Kenchrejí. Plocha římské agory byla formována několika jevy, a sice vlivem tekoucí vody (okolí Lechaiské cesty a údolí Posvátného pramene), rozdílnou nadmořskou výškou (chrámová terasa v okolí Apollónova chrámu) a dřívější zástavbou (původní řecká agora). Povrch římské agory je pokryt čtyřmi odlišnými vrstvami, z nichž každá reprezentuje jednu stavební fázi (SCRANTON 1951, 149). První římská fáze je datována do poloviny Augustovy vlády, kdy byla obnovena severovýchodní a jižní stoa. Během tohoto období byly vystavěny následující stavby: Dionýsion, kruhový monument, raná stoa nad kašnou Peiréné a nejspíš i chrám Herma a Pantheon při západní terase (SCRANTON 1951, 150, Paus. 2.2.8).

Období od poloviny Augustovy vlády do konce 1. stol. po Kr. provázela výrazná stavební aktivita na celé ploše města (2. fáze). Z budov postavených v mladší části tohoto období vyniknou další stoi severně od kašny Peiréné, propylaje vedoucí k Lechaiské cestě či bazilika při Lechaiské cestě. Během starší fáze byly vztyčeny následující stavby: Babbiův Monument, „Chrám Tyché“, Poseidónova kašna, Juliánská bazilika, béma, či Centrální tržiště.

Z tohoto období rovněž pochází i masivní Augustálská báze, stojící uprostřed tržiště, která pravděpodobně nesla kolosální sochu Athény (SCRANTON 1951, 150).

Roku 79 po Kr. zasáhlo Korinth ničivé zemětřesení, které si vyžádalo četné rekonstrukce na zdejších budovách. Mezi nejvíce poškozené patřilo severní tržiště a propylaje, které musely být přebudovány v jednopřechodový oblouk. Na počátku druhého století byla agora vydlážděna mramorem a propylaje byly opět přestavěny na oblouk se třemi průchody.

Západní část agory tvořila okolo r. 150 po Kr. soustava chrámů stojících na terase, vyvýšené nad okolní terén o cca 1,7m. Nejjižnější z chrámů, chrám F, byl vybudován za Augusta a zasvěcen Venuši Victrix³¹ (WILLIAMS II – ZERVOS 1990, 351, příl. 21). Jednalo se malý íónský chrám na podiu se čtyřmi sloupy v průčelí. Během flavijského období byl vystavěn podle toskánského řádu chrám D při severní hraně západní terasy. Další významnou stavbou této části agory byla Poseidonova fontána, o které mluví i Pausaniás (Paus. 2.2.6; SCRANTON 1951, 149–152). Stavbu nejspíše financoval G. Babbius Philinus během počátku své kariéry, neb nese obdobné rysy jako Babbiův monument (WILLIAMS II – ZERVOS 1990, 353). Za vlády císaře Tiberia byl vystavěn chrám G. Ten je rekonstruován jako pseudodipteros se čtyřmi sloupy v průčelí postavený v korintském řádu. V pozdních letech Tiberiovy vlády dal Babbius vztyčit v západní části agory monopteros v korinthském řádu, známý dnes pod jménem Babbiův monument. Posledním chrámem z této skupiny byl chrám K, postavený v první polovině 1. stol. po Kr.

„Pozoruhodnosti ve městě zůstaly tu dílem ještě z dávných dob, větším dílem však byly vytvořeny až v době pozdějšího rozkvětu. Na agoře tedy, tam je totiž většina chrámů – je Artemis příjmením Efesská a Dionýsovy dřevěné sochy, pozlacené kromě tváří, obličej je ozdobeny červeným nátěrem. Jednu nazývají Osvobozující (Lysios) a druhou Bakcheios... „(Paus. 2.2.6)

„Je tu také chrám Náhody (Tyché), vzpříma stojící socha z parthského mramoru. Vedle něho je svatyně zasvěcená všem bohům. Nablízku byla zbudována studně, u ní je bronzový Poseidón a pod nohama Poseidóna chrlí delfin vodu. Také Apollón příjmením Klarský je z bronzu a socha Afrodity, dílo Kytherského Hermogena. Hermés má dvě bronzové sochy, obě vzpřímené, jedné z nich byla vybudována svatyně. Ze soch Dioových – i ty jsou pod širým nebem – první nebyla pojmenována, druhé z nich říkají Podzemní (Chthonios) a třetí nazývají Nejvyšší.“(Hypstios; Paus. 2.2.8)

„Ve středu agory je bronzová Athéna; k jejímu podstavci byly přiděleny sochy Mús. Za agorou je chrám Oktavie, sestry Augusta, který vládl Římanům po Caesarovi, zakladatel nynějšího Korinthu.“ (Paus. 2.3.1)

³¹Dříve byla dedikace chrámu přisuzována Tyché (SCRANTON 1951, 51,150)

Pausaniás po svém příchodu na agoru zmiňuje přinejmenším tři chrámy, chrám Artemidy Efeské, chrám Tyché a chrám Herma. R. Scranton původně ztotožnil chrámy Herma a Tyché s chrámy F a G (SCRANTON 1951, 67), nicméně pozdější analýza architektonických článků ukázala, že budovy jsou odlišného stáří, nežli Pausaniova návštěva Korinthu, a proto bylo od této identifikace upuštěno (WILLIAMS II – ZERVOS 1990, 325–369). Nové studie ukazují, že „nejlepším kandidátem“ na chrám Tyché je chrám D, neb byla v jeho blízkosti nalezena mramorová hlava Tyché se svým typickým atributem korunkou ve tvaru hradeb, která časově koresponduje s dobou Pausaniovy návštěvy (EDWARDS 1990, 529–542; STURGEON 2003, 352). V případě chrámu Artemidy nemáme žádná vodítka k jeho lokalizaci. Název Svatyně všech bohů je zavádějící, protože výraz svatyně nemusí nutně představovat chrám jako budovu (SCRANTON 1951, 67), proto ji nelze přiřadit k žádné existující struktuře, ačkoliv ji R. Scranton přiřazuje k jednomu z chrámů v západní části fóra (SCRANTON 1951, 150). Poseidonova fontána je prokazatelně lokalizována při západním průchodu na agoru (WILLIAMS II – ZERVOS 1990, 353).

V prostorách římské agory bylo objeveno několik bází pro sochy, z nichž je identifikována pouze jedna, a sice kruhová podstava pro kolosální sochu Athény (SCRANTON 1951, 146). Ostatní báze zůstávají bez zjevné dedikace, nicméně alespoň víme, že se Pausaniem popisované sochy nacházely v prostoru agory. Po počátku 21. stol. byly v prostorách jihozápadní části agory objeveny dvě archaické reliéfní desky, z nichž každá zobrazuje tři figury, a sice: první – Dia Chtonia, Déméter a Koré a druhá – Athénu, Tyché a Dionýsa (STURGEON 2003, 253). Zda-li se jedná o vyobrazení Dia, které viděl Pausaniás, nejsme dnes schopni potvrdit, neboť nalezené desky jsou podle stylové analýzy spíše archaického stáří.

Chrám Oktavie, který Pausaniás zmiňuje v poslední části této kapitoly, byl odjakživa spojován s chrámem E, který se nachází severozápadně od agory (SCRANTON 1951, 151). Chrám má dvě fáze, z nichž první spadá do augustovského období a druhá do hadriánovského až antonínského. Z chrámu máme dochováno jen podium a základy, které svými proporcemi odpovídají modelově chrámům kapitolské trojice v římských provinciích. Absence jakéhokoliv epigrafického, či jiného materiálu, který by prokázal dedikaci chrámu, nám neumožňuje spojit si tuto sakrální budovu s Pausaniovým chrámem Oktavie (HOSKINS – WALBANK 1989, 393–394).

2.6.4 Severně od agory

„Vydeme-li z agory cestou k Lechaiu, dojdeme k propylajím, na nich jsou pozlacené vozy; jeden veze Faëthonta, syna Héliova, druhý samotného Hélia. Půjdeme-li poněkud dále od propylají, naskytne se nám po pravé straně bronzový Héraklés; za ním je vstup ke kašně Peirénině...“ (Paus. 2.3.2)

„Studánka je ozdobena bílým mramorem a jsou v ní zřízeny sklípky v podobě jeskyněk, z nichž proudí pod širým nebem do kašny dobrá pitná voda... U Peiréniny studánky stojí ještě Apollónova socha a je tam ohrazená prostora, v ní pak je malbou zpodobněno Odysseovo odvážné střetnutí s ženichy.“ (Paus 2.3.3)

Pausaniás po prohlídce dolní agory zamířil směrem k Lechaiské cestě (podrobná mapa reálií severně od agory v příl. 22), kde viděl propylaje se sochami Hélia a Faëthonta a za nimi sochu Hérakla u kašny Peiréné (příl. 23). Z archeologických výzkumů víme, že první tříprůchodový oblouk ústící do Lechaiské cesty byl postaven za vlády císaře Augusta. Těsně po zemětřesení v r. 77. po Kr. došlo k jeho přestavbě na jednopřůchodový. Během hadriánovského období byl oblouk znovu rekonstruován na tříprůchodový, o čemž nás víc než archeologické situace informují mince z období vlády Lucia Vera a Antonina Pia. Žádnou ze zmiňovaných soch se v archeologických situacích nepodařilo najít, což je pochopitelné, vzhledem k tomu, z jakého materiálu byly vyrobeny (EDWARDS 1994 263–269; STILLWELL – SCRANTON 1941, 159–190).

Kašna Peiréné (příl. 24) byla po celou dobu existence města nejznámějším a nejdůležitějším zdrojem vody pro Korinth. Literární prameny, jež kašnu zmiňují, sahají až do 6. stol. př. Kr. (Pind. 8.61, 63–66; dále pak Hdt. 5.92.2; Strab. 8.6.21 aj). Architektonický vývoj kašny běží napříč celým obdobím řeckých dějin a jeho výsledkem je důmyslná síť podzemních chodeb, reservoárů a šachet, které zásobovaly město vodou. Pausaniův popis se v zásadě shoduje s představou B. H. Hilla o podobě kašny v římském období, ač je velice problematické určit, o kterou za sedmi stavebních fází se jedná (HILL 1964, 1–15). Určitým vodítkem pro dataci je v tomto případě právě Pausaniův popis, neboť víme, že první mramorové obklady z prostor kašny, které nám autor popisuje (Paus. 2.2.3), se nám dochovaly z pátého římského období (HILL 1964, 64–93), čímž stanovují v relativní chronologii terminus post quem pro Pausaniovu návštěvu památky. V prostorách této stavby byly v souvislosti s šestým římským obdobím identifikovány tři exedry, které mohly sloužit jako místo pro kultovní sochy, které se nám nedochovaly v takové míře, aby je bylo možné identifikovat (HILL 1964, 93–103). V okolí kašny nebyla nalezena žádná struktura, či báze, která by se dala spojit s bronzovou sochou Hérakla o níž Pausaniás mluví, dříve než vejde do prostor kašny (HILL 1964).

Severně od kašny Peiréné se nachází okrsek Apollóna (příl. 25) ve kterém, podle Pausania, měla být Apollónova socha a malba znázorňující Odysseovo střetnutí s nápadníky jeho ženy. Jednalo se o obdélnou sloupovou halu s nádvořím. Dochovaná budova pochází z římského období, ale na její ploše stála ranější budova, interpretovaná podle nálezu mušlí ostranky nachové (*Mangelia purpurea*) jako barvírna. V areálu bohužel nebyla nalezena žádná socha ani nástěnná malba, která by se dala ztotožnit s Pausaniovým popisem (ASKEW 1941, 1–54; FOWLER – STILLWELL 1932, 212–228).

„Jdeme-li znovu přímou cestou k Lechaiu, spatříme bronzového sedícího Herma a vedle něho stojí beran, poněvadž Hermés, jak se zdá... Za sochou Hermovou je Poseidón, Leukothea a na delfínu Palaimón.“ (Paus. 2.3.4)

Podél Lechaiské cesty bylo objeveno velké množství bází, které mohly nést Pausaniem zmiňované sochy, ale bez nálezu, alespoň fragmentů soch nevíme, o jaké sochy se jedná (příl. 22; FOWLER – STILLWELL 1932, 135–141).

„Korint'ané mají na mnohých místech lázně zbudované jednak nákladem obce, jednak zřízené císařem Hadrianem. Ale nejproslulejší z nich jsou blízko Poseidóna; vybudoval je Spart'an Euryklés a vyzdobil kromě jiného druhu mramoru mramorem, který dobývají v Krokeích v lakónské zemi. Po levé straně vchodu stojí Poseidón, za ním pak lovící Artemis. Po celém městě je mnoho studní, poněvadž je tu bohatství proudící vody, a ještě ji dal císař Hadrianus přivádět ze Stymfělu, nejvíce si však zaslouží pozornost kašna vedle sochy Artemidiny; na ní je Bellerofontés a voda proudí kopyty koně Pégasa.“ (Paus. 2.3.5)

Severně od Apollónova chrámu (chrám A) byly v r. 1968 odkryty základy menších lázní z rané doby římské přestavěné v závěru 2. stol po Kr. Vzhledem k malému rozsahu výzkumu zůstává větší část těchto struktur stále neodkryta (WILLIAMS II 1969, 62). Datace do konce 2. stol. po Kr. napovídá, že by se mohlo jednat o lázně, které dal vystavět Spart'an Euryklés, ale bez dalšího výzkumu se jedná pouze o hypotetický závěr (BIERS 1985, 63).

„Dají-li se návštěvníci jinou cestou z agory, směrem do Sikyónu, mohou spatřit po pravé straně cesty chrám a bronzovou sochu Apollóna, a poněkud dále kašnu nazvanou podle Glauky... Za touto kašnou bylo zřízeno takzvané Ódeion a vedle něho náhrobek Médeiných dětí...“ (Paus. 2.3.6)

Apollónův chrám je s naprostou jistotou lokalizován severně od římské agory. Jedná se o dórský peripteros se šesti sloupy v průčelí a patnácti podél chrámové lodi, postavený na přírodní vyvýšenině, známé jako Chrámový kopec. Celkové rozměry chrámu dosahují 53,82 X 21,48m. Do dnešní doby se z původních 42 sloupů dochovalo 7, z nichž některé nesou zbytky architrávu. Chrám je známý především kvůli svým sloupům, které jsou vytesány z jednoho kusu vápence. První fáze chrámu je datována do 7. stol. př. Kr., zatímco ruiny, které můžeme dnes na stejném místě vidět, jsou výsledkem dvou přestaveb. První z nich proběhla roku 540 př. Kr. (příl. 26) a druhá během raně římského období (FOWLER – STILLWELL 1941, 115–134; ROBINSON 1976, 203–239; RHODES 2003, 85–94).

Glaukova fontána se nachází západně od Apollónova chrámu. Původní datace chrámu není známá, ale B. H. Hill se domnívá, že by mohla být přibližně stejného stáří jako Apollónův chrám, neb se zdá, že byla součástí jednoho stavebního programu. Fontána byla pravděpodobně zničena Římany r. 146 př. Kr. a poté obnovena. Vnitřní prostor kašny se skládá ze šesti nádrží, v nichž byla uchováována pitná voda (HILL 1964 200–228).

První aktivita na místě, kde jsou dnes patrné pozůstatky římského ódeia, pochází z klasického období, kdy se na tomto místě těžil stavební kámen. V rámci ódeia evidujeme tři stavební fáze: první spadá do 1. stol. po Kr. a pravděpodobně souvisí s flaviovským stavebním programem, druhá je datovaná do 2. pol. 2. stol po Kr. a souvisí se stavební aktivitou Heroda Attica. Třetí proběhla okolo r. 225 po Kr., kdy bylo ódeion přeměněno po římském vzoru, odebráním předních sedadel, v arénu. Cavea ódeia byla rozdělena do čtyř sekcí o celkové kapacitě 3000 osob (příl. 27 BRONEER 1932, 142–148).

Hroby Médeiních dětí nebyly v odkrytých archeologických situacích nalezeny, ale z Pausaniova výkladu je jasné, že ležely v bezprostřední blízkosti ódeia.

„Nedaleko náhrobku je svatyně Athény zvané s uzdou (Chalinitis). Athéna totiž nejvíce z bohů pomohla... Tato socha je ze dřeva, ale obličej, ruce a špičky nohou jsou z bílého mramoru.“ (Paus. 2.4.1)

Během výkopových prací byly 15m jižně od ódeia nalezeny základy větší budovy s fragmenty soch, které nesou atributy bohyně Athény (Gorgona uprostřed hrudi, BRONEER 1932, 79,123,124). Dle mého názoru by se hypoteticky mohlo jednat o svatyni Athény Chalinitis, ale bez dalších výkopů není tuto tezi možné prokázat.

„Svatyně Athény S uzdou mají u divadla a nablízku je neoděná dřevěná socha Héraklova, domnělé dílo Daidalovo. Cokoliv co Daidalos vypracoval je jaksi nevzhledné na pohled, ale má vskutku cosi božského v sobě. Za divadlem je chrám Dia Kapitolského, jak jej nazývají Římané, řecky by se

nazýval Koryfaios. Nedaleko tohoto divadla se rozkládá staré gymnasion a je tu studánka Lerna. Kolem ní stojí sloupy a byla tu vybudována sedátka, aby se příchozí ochladili v letním žáru. U tohoto gymnasia jsou chrámy bohů Dia, druhý Asklépiova; sochy Asklépiova a Hygienina jsou z bílého mramoru, Diova je Bronzová.“ (Paus. 2.4.5)

Je velice nepravděpodobné, aby se v korinthske půdě, která je nasycená rozpustnými chloridy, dochovávalo dřevo, proto nepředpokládám, že by existovala šance, že se Pausaniem zmiňovaná dřevěná socha dochová. O chrámu Dia Kapitolského předpokládáme, že ležel západně od Asklépiovy svatyně na hornatém výběžku, který dominuje krajině. Na tomto místě bylo vykopáno celkem 6 příkopů, které nezachytily žádné struktury naznačující římský chrám (ROEBUCK 1951, 5)

Na rozdíl od Diova chrámu, jehož přesnou rozlohu a lokaci neznáme (ROEBUCK 1951, 6), víme díky archeologickým výzkumům univerzity v Nijmegenu zcela přesně, kde se nacházel Asklépiov chrám a kašna Lerna. V důsledku bombardování Nijmegenu během druhé světové války zmizela veškerá dokumentace, která byla k dispozici, proto jsou současné poznatky z této lokace převážně výsledky revizních výzkumů (ROEBUCK 1951, VI). Chrám ležel při severní hranici města pod městskými hradbami (příl. 27). O vzhledu Asklépiova chrámu a okolí nemůžeme, kvůli stavu jeho dochování, říci mnoho. Původní chrám z helenistického období (příl. 28) byl během římského období obehnán kolonádou s mnoha místnostmi (Roebuck 1951, 52) a spojen rampou s kašnou Lerna, která se nachází v bezprostřední blízkosti chrámu. V těchto prostorech bylo nalezeno velké množství votivních darů v podobě lidských údů z pálené hlíny, které jsou typickým darem Asklépiovy (LANG 1977, 1–31). Ústředním prostorem kašny Lerna je sloupový dvůr, v jehož jižní části se nacházely cisterny se zásobami pitné vody. V souvislosti s vypleněním Korinthu r. 146 př. Kr. došlo ke zničení velké části tohoto komplexu, který byl z části obnoven až v římském období a znovu obehnán kolonádou (ROEBUCK 1951, 90), jak nám dokládá mj. i Pausaniův výklad (Paus. 2.4.5)

2.6.5 Akrokorinth

„Těm kdož se ubírají na Akrokorinthos – to je temeno hory nad městem, kterou soudce Briareós odevzdal Héliovi, Hélios však ji předal podle vyprávění Korintňanů Afrodítě – těm tedy, kdož vystupují na tento Akrokorinthos, naskytanou se okrsky Ísidy, z nichž jednu nazývají Mořská (Pelagia), druhou z nich Egyptská (Aigyptia), a dva okrsky Serapidovy, z nichž jeden má příjmení V Kanóbu. Za nimi byly postaveny oltáře Héliovi a je tu svatyně Nutnosti (Ananké) a Násilí (Bia). Vstup do ní není dovolen.“ (Paus. 2.4.6)

„Za touto je chrám Matky bohů, sloup a trůn, ona sama i trůn jsou z mramoru. Svatyně bohyně osudu (Moiry), Deméter a Kory nemají viditelné sochy. V této končině je také svatyně Héry Búnovy, vybudovaná Búnem, synem Hermovým. Proto se bohyně jmenuje Búnova (Búnaia).“ (Paus. 2.4.7)

Pausaniás po prohlídce budov a soch severně od agory zamířil směrem k hoře Akrokorinth (575 m. n. m). Prvním z mnoha problémů, které se tohoto úseku cesty týkají je, že nevíme, z jakého bodu vyšel. Stejně tak neznáme průběh cesty, jež k Akrokorinthu vedla, ale podle verze N. Bookidis a R. S. Strouda je velice pravděpodobné, že se průběh této cesty příliš nelišil od dnešního (BOOKIDIS – STROUD 1997, 5–6). Podle Williamsovy teorie (WILLIAMS II 1975, 28–29) je možné, že chrámy Serapida a Ísidy ležely těsně za agorou, tedy na jeho západní straně (BOOKIDIS – STROUD 1997, 5).

Na severním svahu Akrokorinthu bylo odkryto velké množství budov, které se dají datovat napříč celou antickou. Je třeba proto uvážit možnost, že komunikace, která v současnosti vede na Akrokorinth nemusela být jediná, která ve starověku existovala, stejně jako musí být přehodnocen původní závěr, jež uvažuje o severním svahu Akrokorinthu, jako o málo osídlené oblasti (ROEBUCK 1997, 1–11). Svatyně Déméter a Koré (přil. 19) zde existuje od pozdní doby heladské III, ačkoliv si v tomto období nemůžeme být jisti, zdali zde byly tyto dvě bohyně uctívány. Během Řeckého období zde existoval rozsáhlý komplex budov, ke kterým byla v římském období přistavena stoa. Celý komplex pokrývá plochu 7000 m² (BOOKIDIS – STROUD 1997, 1–11).

„Vejdeme-li na samotný Akrokorinthos, naskytne se nám chrám Afrodíty. Jsou tu sochy, jak ona sama, ozbrojená, tak Hélios a Éros s lukem. Studánka, jež je za chrámem, je prý dar Asópův, Sisyfovi...“ (Paus. 2.5.1)

Na nejvyšším bodě Akrokorinthu stojí dnes ruiny osmanské synagogy a křesťanského kostela, pod nimiž byly nalezeny základy budovy podstatně mladšího data. Fragmenty dvou starověkých hlavic dórských sloupů mohou poukazovat na existenci chrámu v blízkosti

vrcholku hory. Podle Strabóna se chrám Afrodíty nacházel na nejvyšším bodě kopce, což bezchybně koreluje s lokací osmanské synagogy (FOWLER – STILLWELL 1932, 86). V prostorách této budovy se nám nedochovaly žádné fragmenty soch, které by odpovídali Pausaniovu popisu (BLEGEN et al. 1930, 3–30).

3. Vyhodnocení

Z pěti kapitol druhé knihy Pausaniovy *Cesty po Řecku* bylo získáno celkem 105 položek, představují jednotlivé památky, které mohly být zaneseny do databáze. Na základě analýz tohoto vzorku, který hodnotím jako reprezentativní, neboť pokrývá velkou část jednoho samostatného regionu, lze vyvodit následující závěry.

Z celkového počtu 105 položek bylo v archeologických situacích nalezeno 31, tedy necelá třetina (příl. 31). Vezmeme-li ale v úvahu, že téměř polovinu (48) celkového počtu reálií tvoří sochy (příl. 31), jež se málokdy dochovávají v původních archeologických kontextech nebo jsou těžko identifikovatelné, pak 31 identifikovaných položek představuje bezmála polovinu identifikovatelných reálií. Vezmeme-li dále v úvahu trvalé osídlení v regionu, vykrádání arch. lokalit a sekundární využití stavebního materiálu, pak 31 položek představuje více než přesvědčivé množství k prohlášení Pausaniovy *Cesty po Řecku* za věrohodný, ač subjektivní, pramen (více výše v kapitole Cesta Po Řecku). Rozmístění jednotlivých památek v krajině se až na výjimky kumuluje v okolí čtyř aglomerací (příl. 32).

Pausaniás si, více než profánních staveb, všímá sakrálních budov a kultovních soch (příl. 31), o čemž vypovídá fakt, že ze 105 položek jsme schopni přiřadit 82 jedincům příslušnost ke kultu některého z božstev řeckého pantheonu. Podle autorova svědectví měly největší přízeň v regionu dva kulty, a sice kult Afrodity a Poseidóna (příl. 30). Přízeň kultu Poseidóna se dá odůvodnit jednak existencí Isthmických her, které byly pořádány na počest mořských božstev a padlého héra, ale také velké důležitosti námořního obchodu, pro který byl Korinth významnou křižovatkou. Nalezené chrámy a sochy Poseidóna se nacházejí na místech exponovaných vůči moři (Kenchreje, Lechaion, Isthmie). Kult Afrodity se v korintské krajině těšil velké oblibě, nejspíš i kvůli chrámové prostituci, o které se dozvídáme z většího množství pramenů; např. Strabón píše:

„A chrám Afrodity byl tak bohatý, že si mohl dovolit vlastnit na tisíc otroků a kurtizán, které svobodní muži a ženy odkázali kultu bohyně. A bylo tomu mimo jiné právě díky těmto mužům a ženám, že město bylo přelidněno a bohatlo: Kapitáni lodí zde rádi utráceli své peníze, z čehož vzniklo přísloví, „Návštěva Korinthu není pro každého muže“.“ (Strab. 8.6.20)

V tomto případě nejsme schopni říct, zdali chrámy Afrodity zaujímají v krajině nějak typickou polohu, neboť dva z nich leží ve vnitrozemí a jeden na východním pobřeží. Kulty Palaimóna, Dia, Herma, Apollóna a Amfitrity se rovněž těšily velké přízni, nicméně jejich zastoupení v regionu není, až na kult Palaimóna, natolik odlišné od ostatních částí Řecka.

Vzývání héraa Palaimóna je v Řecku čistě lokální záležitostí. Počátek tohoto kultu jsme v archeologických situacích schopni identifikovat od přelomu letopočtů, ale největší slávy dosáhl v 2 pol. 2. stol. po Kr., což dokládají četné ražby s vyobrazením tohoto héraa (příl. 5,10), stejně jako archeologické situace v Isthmii³².

Naprostá většina položek zanesených formou bodu poskytuje věrohodnou informaci o památce, která je přiřazena. Oproti tomu většina polygonů má pravdivostní hodnotu spíše pravděpodobnou – hypotetickou (příl. 28), což odráží jednak snahy badatelů 1. pol. 20. stol. „hledat Pausania“ a zejména proto, že u velkého procenta hypotetických položek nám prozatím chybí jakákoliv vodítka k jejich lokalizaci.

Dalším, ač vrtkavým postřehem je, že budovy obložené mramorovými deskami, či postavené během stejné fáze jako některé římské stoi (viz kapitoly o Isthmii, římské agoře v Korintu a kašně Peiréné) tendenčně ukazují na rekonstrukce spojené s obdobím vlády císaře Hadriána, čímž předběžně usnadňují sledování chronologie v rámci regionu. Tento poznatek prozatím nebyl ověřen ve vztahu ke keramice či tvrdým chronologickým datům.

3.1 Průběh cesty

Pausaniovo putování (příl. 32, 33³³) vedlo pravděpodobně jižní cestou z Megary do Krommyónu podél jižního pobřeží úžiny, přičemž předpokládám, že nevedla přes terénní překážky, jako např. výběžky hor, ale sledovala cestu, která byla průchodná bez větších obtíží. Po přejití úžiny zamířil Pausaniás směrem do Isthmie, kterou navštívil v pořadí, ve kterém formoval svůj výklad o lokalitě (příl. 9; GEBHARD 2009, 270; kapitola Isthmie).

Poté pokračoval podél západního pobřeží saronského zálivu směrem k jihu (viz kapitola Kenchreje a Lechaion), kde navštívil Artemidin chrám a poté vstoupil údolím západně od plochy G (příl. 13; HOHLFELDER 1978) do Kenchrejí, ve kterých navštívil svatyně, jak na severozápadním, tak na jihovýchodním konci přístavu. Dle mého názoru autor nenavštívil přístav Lechaion, a to proto, že jeho rozloha a charakter v mnohém předčí Kenchreje, což by se v jeho výkladu muselo zákonitě projevit.

Nevíme přesně, ve kterém bodě opouští Pausaniás Kenchreje, ale jeho další zmínka je lokalizovatelná až při Kenchrejské bráně města Korintu, v jejíž blízkosti se nacházel Kraneion (příl. 19). Dle mého názoru pokračoval Pausaniás podél Jižní stoi římské agory a ve východní části agory shlédl zmiňované chrámy a sochy (viz kapitola Římská agora). Odtud zamířil skrze propylaje k Lechaické cestě (viz kapitola Severně od agory), kde vstoupil do kašny Peiréné.

³² Viz příloha Kultury na CD

³³ Viz příloha Pausaniova cesta na CD

Autorovo další putování vedlo do Apollónova okrsku severně od kašny Peiréné. Poté se autor vrací zpět na Lechaiskou cestu, kde shlédl několik soch a zamířil do Euryklových lázní, které se nejspíš nachází severně od Apollónova chrámu, jež rovněž navštívil. Dále Pausaniás prošel podél jižní strany ódeia a zamířil na sever k městským hradbám, pod kterými se nacházel chrám Asklépia, Lerna a další budovy (příl. 34).

Další reálie jsou zmíněny v souvislosti s autorovým výstupem na Akrokorinth (viz kapitola Akrokorinth). V tomto případě nevíme, až na polohu svatyni Déméter a Koré, téměř nic. Pro určení průběhu autorova výstupu neexistuje ani výchozí bod, ani dochované segmenty cesty datované do některého z římských období. Dalším opěrným bodem je chrám Afrodíty na Akrokorinthu, který je přesně lokalizován pod současnou mešitou.

Závěr

Na příkladu vybraného konkrétního regionu jsem se v této práci pokusil znovu nastolit otázky věrohodnosti textu Pausaniovy *Cesty po Řecku*, jeho důvěryhodnosti a výpovědní hodnoty pro poznání hmotných pozůstatků starověkého Řecka. Výběr regionu se ukázal jako správný, kvůli velkému množství dobře zpracovaných archeologických nalezišť, které umožnily poměrně přesně rekonstruovat průběh autorovi cesty okolím Korinthu.

V praktické části se mi podařilo kriticky analyzovat primární pramen a stanovit jednotlivá pravidla pro práci s ním. Vypisováním jednotlivých informací z textu jsem vytvořil českou a anglickou databázi *Cesty po Řecku*, jejíž atributy jsem upravil tak, aby je bylo možné analyzovat statistickými metodami. Slabou stránkou této kapitoly je skutečnost, že analyzuje jen malou část knihy, což znamená, že pravidla, podle nichž autor postupoval v této kapitole, nemusí nutně platit i v ostatních regionech. Pro jejich validaci by bylo třeba provést širší srovnání několika kapitol a regionů mezi sebou.

Hlavní část této práce spojuje informace z archeologických a jiných výzkumů s vytvořenou databází v pořadí, v jakém autor putoval Korinthskou krajinou. V šesti podkapitolách se mi podařilo identifikovat v archeologických kontextech téměř třetinu reálií, které autor popisuje. Mezi nalezenými položkami dominují chrámy, zatímco sochy se dochovaly jen vzácně. Při popisu Korinthu jsem se ve svém výkladu omezil pouze na památky, jež jsou zmiňovány v *Cestě po Řecku*. V této kapitole často konfrontuji závěry starších badatelů o dedikaci některých chrámů a navrhuji odlišná řešení problematiky. Dle mého názoru byla velká část těchto chrámů a soch připisována jednotlivým bohům bez dostatečného pochopení archeologických situací.

V poslední části práce vyhodnocuji informace nashromážděné v databázi, pomocí statistických metod a geoinformačních technologií. Na základě těchto analýz jsem dospěl k závěru, že Pausaniás v naprosté většině případů čerpá informace pro svůj výklad z autopsie a snaží se – ve shodě s vlastními proklamacemi (Paus. 3.11.2) – o objektivní popis reálií. Tato teze zčásti odporuje teoriím klasických filologů, podle nichž autor zaznamenává pouze to, co je „hodno vidění“. Na základě památek identifikovaných v archeologických situacích stanovuji pomocí programu ArcGis vlastní verzi Pausaniova putování po Korinthu 2. stol. po Kr. Otázku existence nenalezených památek v krajině se mi podařilo vyřešit pouze teoreticky a to kvůli nedostatku podkladových dat pro složitější analýzy (průběh cest regionem, výškopisné mapy či lidarové snímky). Proto je třeba brát údaje o nenalezených památkách pouze jako pracovní hypotézy, které mohou být potvrzeny či vyvráceny použitím sofistikovanějších metod a zpracováním zbylých částí *Cesty po Řecku*. Výsledky práce ukazují, že zpracování celého

Pausaniova díla analogickým způsobem by poskytlo velmi zajímavé charakteristiky jednotlivých regionů a lokalit z hlediska trendů v náboženství, oblíbenosti jednotlivých kultů, práce sochařů a jiných umělců a mnoha dalších kulturně-historických aspektů řecké krajiny a společnosti.

Literatura

Primární

Apul. Met. = Apuleius: *Proměny*. překl. Gaselee, S. in: *Apuleius. The Golden Ass, Being the Metamorphoses of Lucius Apuleius*. Londýn 1915.

Diod. = Diodoros Sicilský: *Historická knihovna*. překl. Oldfather, C. H. in: *Diodorus of Sicily in Twelve Volumes*. Londýn 1989.

Diog. L. = Diogenes Laerticus. překl. Hicks, R. D. in: *Lives of Eminent Philosophers*, Harvard 1972.

Hdt = Herodotos. překl. Godley, A. D. in: *Herodotus with an English Translation*. Harvard. 1920.

Ovid. Met. = Ovidius: *Proměny*. překl. Kline, A. S. in: *Ovid: The Metamorphoses*. Los Angeles. 2000.

Paus. = Pausaniás: *Cesta po Řecku*. překl. Businská, H. in: *Pausaniás Cesta po Řecku I*. Antická knihovna 20. Praha 1973.

Paus. = Pausaniás: *Cesta po Řecku*. překl. Businská, H. in: *Pausaniás Cesta po Řecku II*. Antická knihovna 23. Praha 1974.

Paus. = Pausaniás: *Cesta po Řecku*. překl. Spiro, F. in: *Pausaniae Graeciae Descriptio*. Leipzig 1903.

Paus. = Pausaniás: *Cesta po Řecku*. překl. Jones, W. H. S. et al in: *Pausanias Description of Greece with an English Translation*. London 1918.

Pind. = Pindaros: *Ódy*. překl. Arnson, D. in: *Pindar: Odes*. Svarlien 1990.

Plb. = Polybios: *Dějiny*. překl. Shuckburgh, E. S. in: *Polybius: Histories*. London 1962.

Plin. Nat. = Plinius: *Naturalis Historia*. překl. Bostock, J. – Riley, H. T. in: *Pliny the Elder: The Natural History*. London 1855.

Plut. Thes. = Plutachos: *Životopisy Thésea a Romula*. překl. Perrin, B. in: *Plutarch's Lives*. Londýn. 1914.

Strab. = Strabón: *Geografika*. překl. Jones, H. L. in: *The Geography of Strabo*. Londýn 1924.

Thuc. = Thúkydidés: *Dějiny peloponéské války*. překl. Jowett, B. in: *Thúkydidés*. Oxford 1881.

Liv. = Livius: *Od založení města*. překl. Edmons, C. in: *History of Rome by Titus Livius, books twenty–seven to thirty–six. literally translated, with notes and illustrations*. Londýn 1950.

Xen. Hell. = Xenofón: *Hellénika*. překl. Carleton, L. B. in: *Xenophon in Seven Volumes*. Londýn. 1921.

Sekundární

- AMYX, D. A. – LAWRENCE, P. 1975: *Archaic Corinthian Pottery and the Anaploga Well*. Corinth vol. 7, part 2: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Princeton.
- ANONYM 2004: *Deltion Archaikologikon* 5–59 (2001–2004) B4, 146–48.
- ARAFAT, W. K. 1992: Pausanias's attitude to antiquities. *The annual of British school at Athens* 87, 387–409.
- BETANCOURT, P. B. 2007: *Introduction to Aegean Art*. Philadelphia.
- BIERS, J. C. 1952: *The Great Bath on Lechaion Road*. Corinth vol. 17: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Princeton.
- BLEGEN, C. W. 1920: Corinth in prehistoric times. *American Journal of archaeology* 24/1. 1–13.
- BLEGEN, C. W. 1923: Dr. Blegen's Reply. *American Journal of Archaeology* 27/2, 156–163.
- BLEGEN, C. W. et al 1930: *Acrocorinth, Excavations in 1926*. Corinth vol. 3, part 1: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Cambridge.
- BLEGEN, C. W: et al 1964: *The North Cemetery*. Corinth vol. 13: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Princeton.
- BOARDMAN, J. 2001: *Athenian Red Figure Vases The Classical Period*. Londýn.
- BOOKIDIS, N. – STROUD, R. S. 1997: *The Sanctuary of Demeter and Kore, Topography and Architecture*. Corinth vol. 18, part 3: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Princeton.
- BRONEER, O. 1930: *The Terracotta Lamps*. Corinth vol. 4, part 2: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Cambridge.
- BRONEER, O. 1932: *The Odeum*. Corinth vol. 10: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Cambridge.
- BRONEER, O. 1952: Isthmia Excavations, 1952. *Hesperia* 22/3, 182–195.
- BRONEER, O. 1956: *The South Stoa and Its Roman Successors*. Corinth vol. 1, part 4: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Princeton.
- BRONEER, O. 1971: *Isthmia: Temple of Poseidon*. Gluckstadt.
- BRONEER, O. 1973: *Isthmia: Topography and Architecture*. Gluckstadt.

- CARPENTER, R. – BON, A. 1936: *The Defenses of Acrocorinth and the Lower Town*. Corinth vol. 3, part 2: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Cambridge.
- COMFORT, H. 1931: The Date of Pausanias, Book II. *Hesperia* 35/3, 310–316.
- COOK, R. M. 1979: Archaic Greek Trade: Three conjectures. *The Journal of Hellenic studies* 99, 152–155.
- DAVIDSON, G. R. 1952: *The Minor Objects*. Corinth vol. 12: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Princeton.
- DEUX, G. 1962: Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1961. *Bulletin de correspondance hellénique* 86/2, 629–974.
- DRAKE, B. L. 2012: The Influence Of Climatic Change on the Late Bronze Age Collapse and the Greek Dark Ages. *Journal of Archaeological Science* 30/2012, 1–9.
- DUNBATIN, T. J. 1948: The Early History of Corinth. *The Journal of Hellenic Studies* 68, 59–69.
- EDWARDS, K. M. 1933: *Coins 1986–1929*. Corinth vol. 6: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Cambridge.
- EDWARDS, G. R. 1975: *Corinthian Hellenistic Pottery*. Corinth vol. 7, part 3: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Princeton.
- EDWARDS, M. C. 1990: Tyche at Corinth. *Hesperia* 59/3, 529–542.
- EDWARDS, M. C. 1994: The Arch Over the Lechaion Road and Its Sculpture. *Hesperia* 63/3, 263–308.
- ELSNER, J. 1992: Pausanias a Greek Pilgrim in the Roman World. *Past and Present* 135, 3–25.
- FOWLER, H. N. – STILLWELL, R. 1932: *Introduction, Topography, Architecture*. Corinth I: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Cambridge.
- GEBHARD, E. R. 1973: *Theater at Isthmia*. Chicago.
- GEBHARD, E. 1993: *The Isthmian Games and the Sanctuary of Poseidon in the Early Empire*. In: T. E. GREGORY (ed.) *The Corinthia in the Roman Period*. *Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series* 8, 78–94.

- GEBHARD, E. R. – HEMANS, F. P. 1992: University of Chicago Excavations at Isthmia, 1989: I. *Hesperia* 61/1, 1–77.
- GEBHARD, E. R. – HEMANS, F. P. 1998: University of Chicago Excavations at Isthmia: II, *Hesperia* 67/1, 1–63.
- GEBHARD, E. R. et al 1998: University of Chicago Excavations at Isthmia, 1989: III. *Hesperia* 67/4, 405–456.
- GEBHARD, E. R. 2009: Pausanias at the Isthmian Sanctuary. The Principles of Governing His Narrative. In: KISSAS, K. – NIEMEIER, W. D. (eds.) *The Corinthia and the northeast peloponnese, Topography and History from prehistoric times until the end of Antiquity*. Proceeding of the International conference organized by the Directorate of prehistoric and classical antiquities, the LZ' Ephorate of prehistoric and classical antiquities and the German archeological institute, Athens, Held at Loutraki, March 26–29, 2009. *Athenaia*, 4, 2013. 263–274.
- GREGORY, T. E. 1995: The Roman Bath at Isthmia: Preliminary report 1972–1992. *Hesperia* 64/3, 279–313.
- GRIFFIN, A. 1982: *Sikyon*. Oxford.
- HAWTHORNE, J. G. 1965: Cenchreae: Port of Corinth. *Archaeology* 18/3, 191–200.
- HAYWARD, CH. L. 2003: *Geology of Corinth: The Study of a Basic Resource*. Corinth vol. 20: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. 15–42.
- HILL, B. H. 1964: *The Springs, Peirene, Sacred Spring, Glauke*. Corinth vol. 1, part 6: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Princeton.
- HOHLFELDER, L. R. 1970: Pausanias: A Collation of Archaeological and Numismatic Evidence. *Hesperia* 39/4, 326–331.
- HOHLFELDER, R. 1978: The coins. Kenchreai: Eastern port of Corinth. Vol. 3. Leiden.
- HOSKINS –WALBANK, E. M. 1989: Pausanias, Octavia and Temple E at Corinth. *The Annual of the British School at Athens* 84, 361–394.
- HOSKINS–WALBANK, E. M. 2010: *Image and Cult: The Coinage of Roman Corinth*. In: S. J. FRIESEN ET AL (eds.) 2010: *Corinth in Context: Comparative Studies on Religion and Society*. Leiden, 151–198.

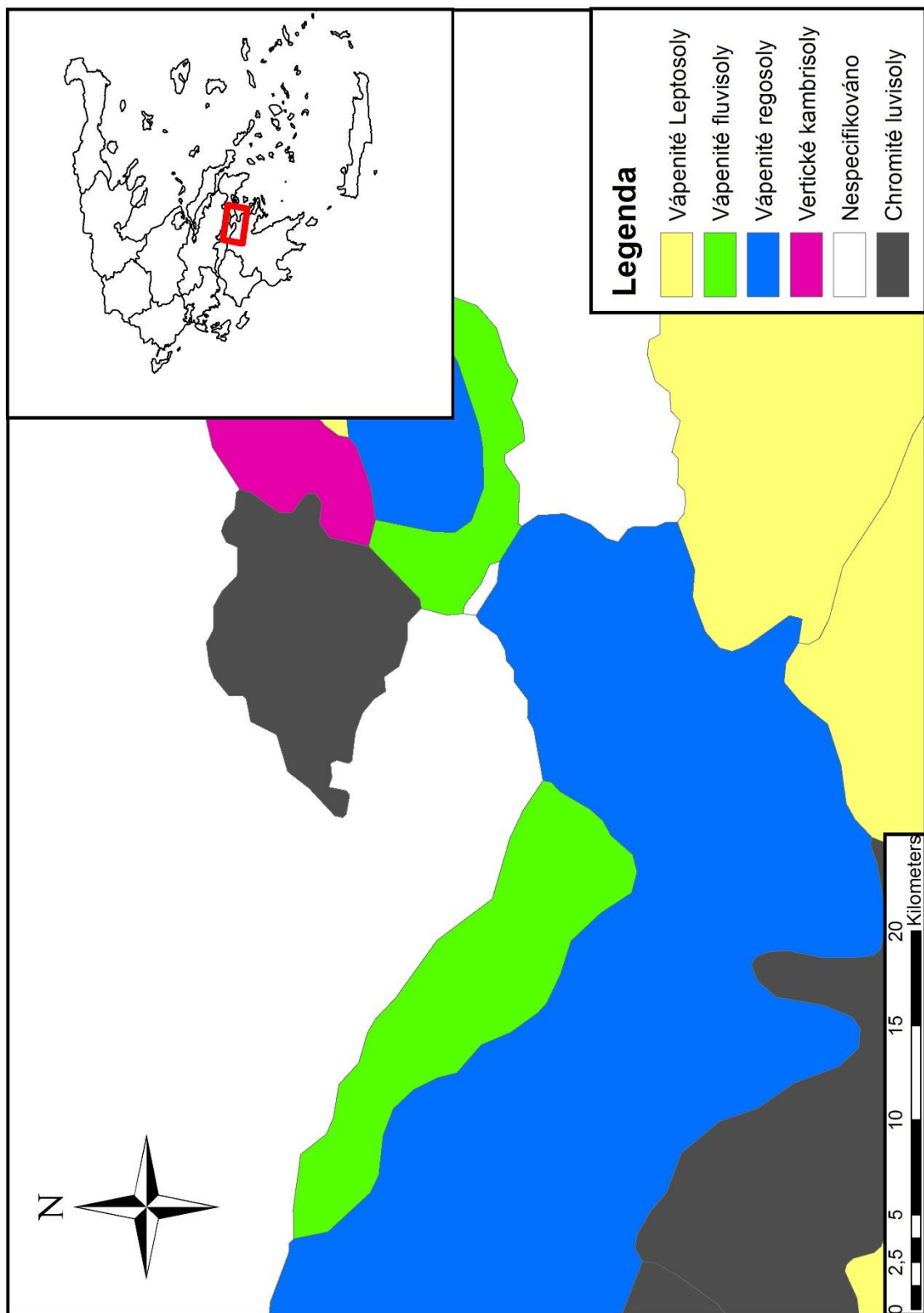
- CHARVÁT, P. – SMETÁNKA, Z. 1982: Montaiou – možnosti poznání života středověké vesnice. *Československý časopis historický* 30, 219–235.
- IMHOOF–BLUMER, F. – GARDNER, N. 1885: Numismatic Commentary on Pausanias. *The Journal of Hellenic Studies* 6, 50–101.
- JOHNSON, F. P. 1931: *Sculpture 1896–1923*. Corinth vol. 9: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Cambridge.
- KENT, J. H. 1966: *The inscriptions 1926–1950*. Corinth vol. 8, part 3: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Princeton.
- KUNA, M. (ed.) 2005: *Nedestruktivní Archeologie. Teorie, Metody a Cíle*. Praha.
- LAMBECK, K. 1996: Sea-level Change and Shore-line Evolution in Aegean Greece Since Upper Palaeolithic time. *Antiquity* 70/3, 588–611.
- LAVEZZI, J. C. 2003: *Corinth before the Mycenaeans*. Corinth vol. 20: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. 63–74.
- LEWIS, M. J. T. 2001: Railways in the Greek and Roman World. in A. GUY, – J. REES, *Early Railways. A Selection of Papers from the First International Early Railways Conference*, 8–19.
- MACDONALD, B, R. 1986: The Diolkos. *The Journal of hellenic studies* 106, 191–195.
- MAKROPULOS, K. C. – BURTON, P. W. 1984: Greek Tectonics and Seismicity. *Tectonophysics* 106, 275–304.
- MARCHAND, J. 2002: A New Bronze Age Site in Corinthia, The Orneai of the Strabo and Homer? *Hesperia* 2/71, 119–148.
- MERRIT, B. D. 1931: *Greek Inscriptions 1896–1927*. Corinth vol. 8 part 1: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Cambridge.
- MORETTI, L. 1953: *Inscrizione agonistiche greche*. Řím.
- NEÚSTUPNÝ, E. 2007: *Metoda Archeologie*. Plzeň.
- PARIS, J. 1915: Contributions a l'Étude des Ports Antiques du Monde Grec. *Bulletin de Correspondance Hellénique* 39, 5–16.
- PEMBERTON, E. G. – SLANE, K. W. 1989: *The Sanctuary of Demeter and Kore, The Greek Pottery*. Corinth vol 18, part 1: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Princeton.

- RHODES, R. F. 2003: *The Earliest Greek Architecture in Corinth and the 7th-century Temple on Temple Hill*. Corinth vol. 20: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. 85–94.
- RIFE, L. J. ET AL. 2007: Life and Death at a Port in Roman Greece: The Kenchreai Cemetery Project, 2002–2006. *Hesperia* 76/1, 143–181.
- RISSER, M. K. 2001: *Corinthian Conventionalizing Pottery*. Corinth vol. 7, part 5: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Princeton.
- ROBINSON, S. H. 1976: Excavations at Corinth: Temple Hill, 1968–72. *Hesperia* 45/3, 203–239.
- ROEBUCK, C. 1951: *The Asklepieion and Lerna*. Corinth vol. 14: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Princeton.
- ROMANO, G. D. – SCHOENBRUN, V. B. 1993: A Computerized Architectural and Topographical Survey of Ancient Corinth. *Journal of Field Archaeology* 20/2, 177–190.
- ROTHAUS, R. 1995: Lechaion, Western Port of Corinth: A Preliminary Archaeology and History. *Oxford Journal of Archaeology* 14/3, 293–305.
- RUTTER, J. B. 2003: *Corinth and the Corinthia in the Second Millennium B. C, Old Approaches, New Problems*. Corinth vol. 20: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. 75–84.
- SCALET, C. H. 1928: *Ancient Sikyon*. Baltimore.
- SCRANTON, R. L. 1951: *Monuments in the Lower Agora and North of Archaic Temple*. Corinth vol. 1 part 3: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Princeton.
- SCRANTON, R. L. 1957: *Medieval Architecture in the Central Area of Corinth*. Corinth vol. 16: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Princeton.
- SCRANTON, R. L. – RAMAGE, E. 1963: Investigations at Kenchreai, 1936. *The Journal of American School of Classical Studies at Athens* 33/2, 134–145.
- SCRANTON, R. L. – RAMAGE, E. 1967: Investigation at Corinthian Kenchreai. *Hesperia* 36/1, 124–186.
- SCRANTON, R. 1979: *Kenchreai*. In: R. STILLWELL ET AL. (eds.) 1979: *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. Princeton.

- SLANE, K. W. 1990: *The Sanctuary of Demeter and Kore, The Roman Pottery and Lamps*. Corinth vol. 18 part 2: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Princeton.
- SHARON, H. 1977: *Corinth vol. 7, part 4. The Red-Figure Pottery*. Princeton.
- SHAW, J. W. 1967: Shallow-Water Excavation at Kenchreai. *American Journal of Archaeology* 71/3, 223–231.
- SHAW, J. W. 1969: A Foundation in the Inner Harbor at Lechaem. *American Journal of Archaeology*, 73/3, 370–72.
- SHEAR, T. L. 1930: *The Roman Villa*. Corinth vol. V: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Cambridge.
- SMITH, W. 1870: *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*. Boston.
- STEWART, R. D. 2013: "Most Worth Remembering": Pausanias, Analogy and Classical Archaeology. *Hesperia* 82/2, 234–262.
- STILLWELL, R. ET AL. 1941: *Architecture*. Corinth vol. 1, part 2: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Cambridge.
- STILLWELL, A. N. 1948: *The Potters Quarter*. Corinth vol. 15, part 1: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Princeton.
- STILLWELL, A. N. 1952a: *The Potters Quarter, The Terracottas*. Corinth vol. 15, part 2: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Princeton.
- STILLWELL, R. 1952b: *The Theater*. Corinth vol. 2: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Princeton.
- STILLWELL, R. ET AL. 1976: *The Princeton Encyclopedia of Classical sites*. Princeton.
- STROUD, R. 1979: *Lechaion*. In: R. STILLWELL ET AL. (eds.) 1979: *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. Princeton.
- STURGEON, M. C. 1977: *Sculpture, The Reliefs from the Theater*. Corinth vol. 9, part 2: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Princeton.
- STURGEON, M. C. 2003: *Sculpture at Corinth, 1896–1996*. Corinth vol. 20: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Cambridge. 351–368.

- STURGEON, M. C. 2004: *Sculpture, The Assemblage from the Theater*. Corinth vol. 9, part 3: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Michigan.
- TARTARON, T. F. et al. 2006: The Eastern Korinthia Archaeological Survey: Integrated Methods for a Dynamic Landscape. *Hesperia* 75/4, 453–523.
- THALLON–HILL, I. – KING, L. S. 1929: *Decorated Architectural Terracottas*. Corinth vol. 4, part 1: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Cambridge.
- WEINBERG, S. S. 1947: Aegean Chronology: Neolithic Period and Early Bronze Age. *American Journal of Archaeology* 51/2, 165–182.
- WEINBERG, S. S. 1943: *The Geometric and Orientalizing Pottery*. Corinth vol. 7: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Cambridge.
- WEINBERG, S. S. 1960: *The Southeast Building, The Twin Basilicas, The Mosaic House*. Corinth vol. 1, part 5: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Princeton.
- WEST, A. B. 1931: *Latin Inscriptions 1896–1926*. Corinth vol. 8, part 2: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Cambridge.
- WHITBREAD, I. K. 2003: *Clays of Corinth*. Corinth vol. 20: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Cambridge. 1–14.
- WILLIAMS II, CH. K. 1969: Excavations at Corinth, 1968. *Hesperia* 38/1, 36–63.
- WILLIAMS II, CH. K. – FISHER, J. E. 1974: Corinth 1974: Forum Southwest. *Hesperia* 44/1, 1–50.
- WILLIAMS II, CH. K. – ZERVOS, O. H. 1990: Excavations at Corinth, 1989: The Temenos of Temple E. *Hesperia* 59/2, 325–369.

Přílohy

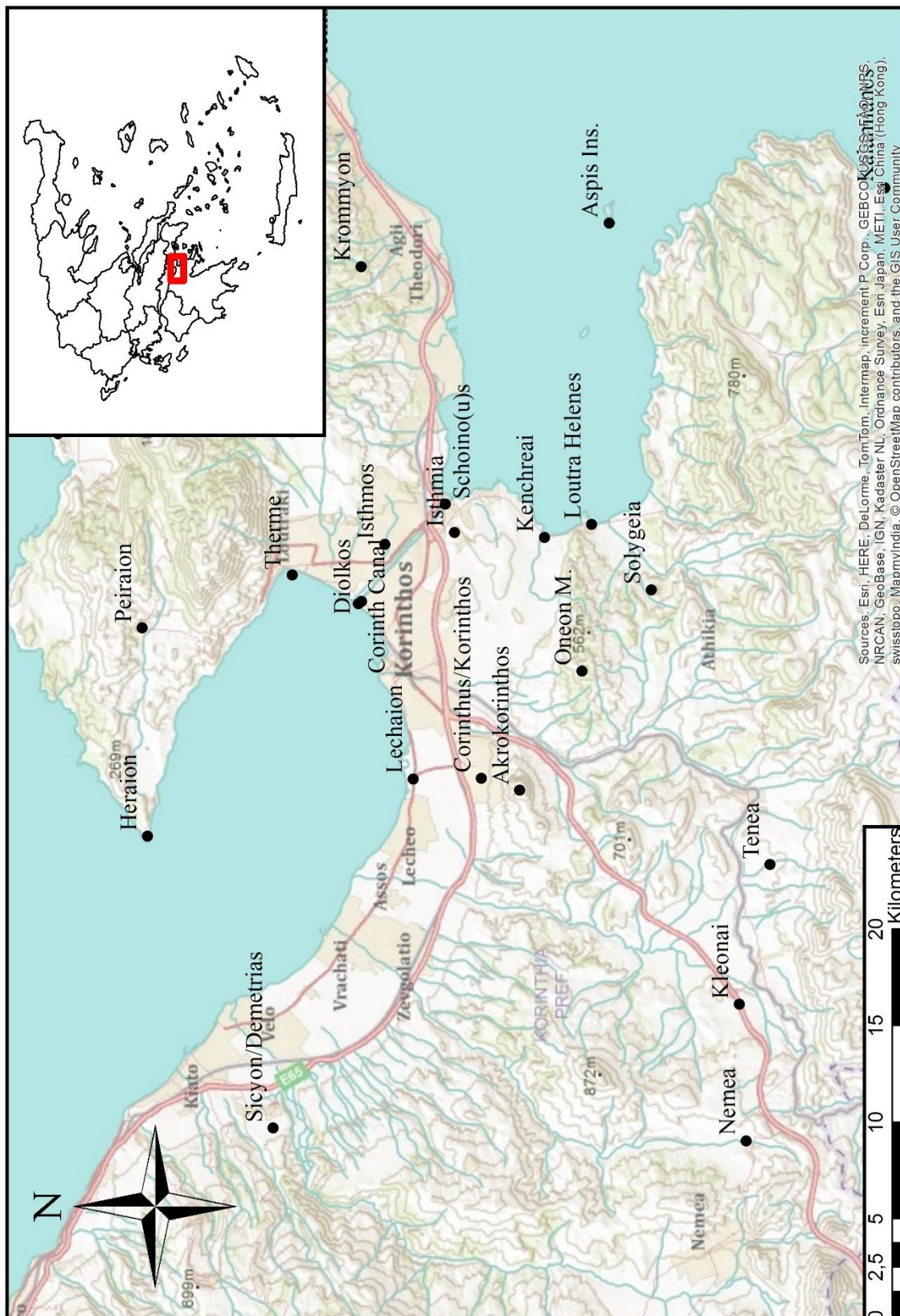
Příl. 1: Mapa zobrazující půdní typy v Korinthu
(T. Chlup)

TABLE 1. CHRONOLOGY FOR THE EASTERN CORINTHIA

<i>Period</i>	<i>Dates*</i>
Early Neolithic	6500–5800 B.C.
Middle Neolithic	5800–5300
Late Neolithic	5300–4500
Final Neolithic	4500–3100
Early Bronze Age	3100–2000
Middle Bronze Age	2000–1680
Late Bronze Age (Mycenaean)	1680–1065
Submycenaean	1065–1000
Protogeometric	1000–800
Geometric	800–700
Archaic	700–480
Classical	480–323
Hellenistic	323–31
Early Roman	31 B.C.–A.D. 250
Late Roman	250–700
Early Medieval (Byzantine)	700–1200
Late Medieval (Byzantine)	1200–1537
Ottoman/Venetian	1537–1827
Modern	1827–present

*Dates are given in approximate calendar years.

Příl. 2 – Chronologie pro východní Korinth (TARTARON, T. F. et al. 2006: The Eastern Korinthia Archaeological Survey: Integrated Methods for a Dynamic Landscape. *Hesperia* 75/4, 455.)

Příl. 3 – Vymezení sídel ve správním území Korinthu

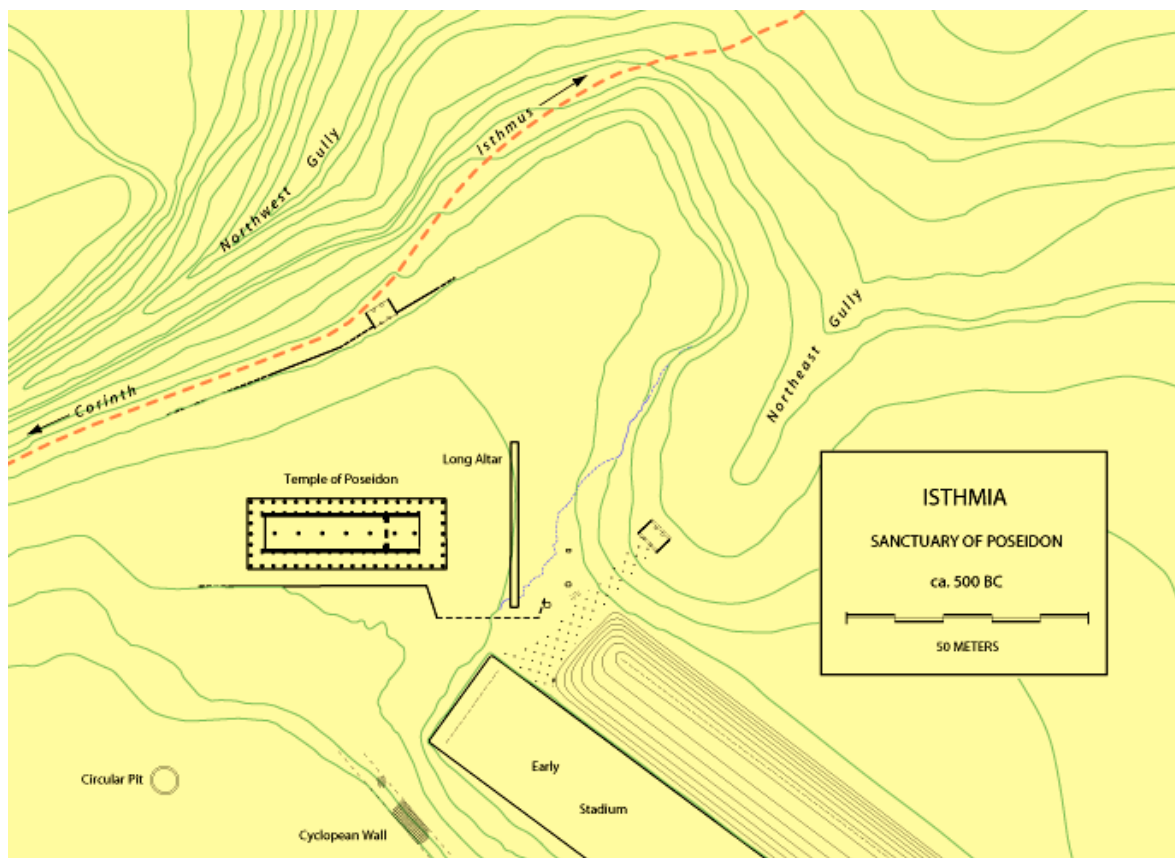
(T. Chlup)

Příl. 4 – Číše Kodrova malíře s vyobrazením Theseových činů (440–430 př. Kr.
http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_image.aspx?image=ps336474.jpg
 &retpage=18263 k datu 19.12 2014; BOARDMAN 2001, 192.)

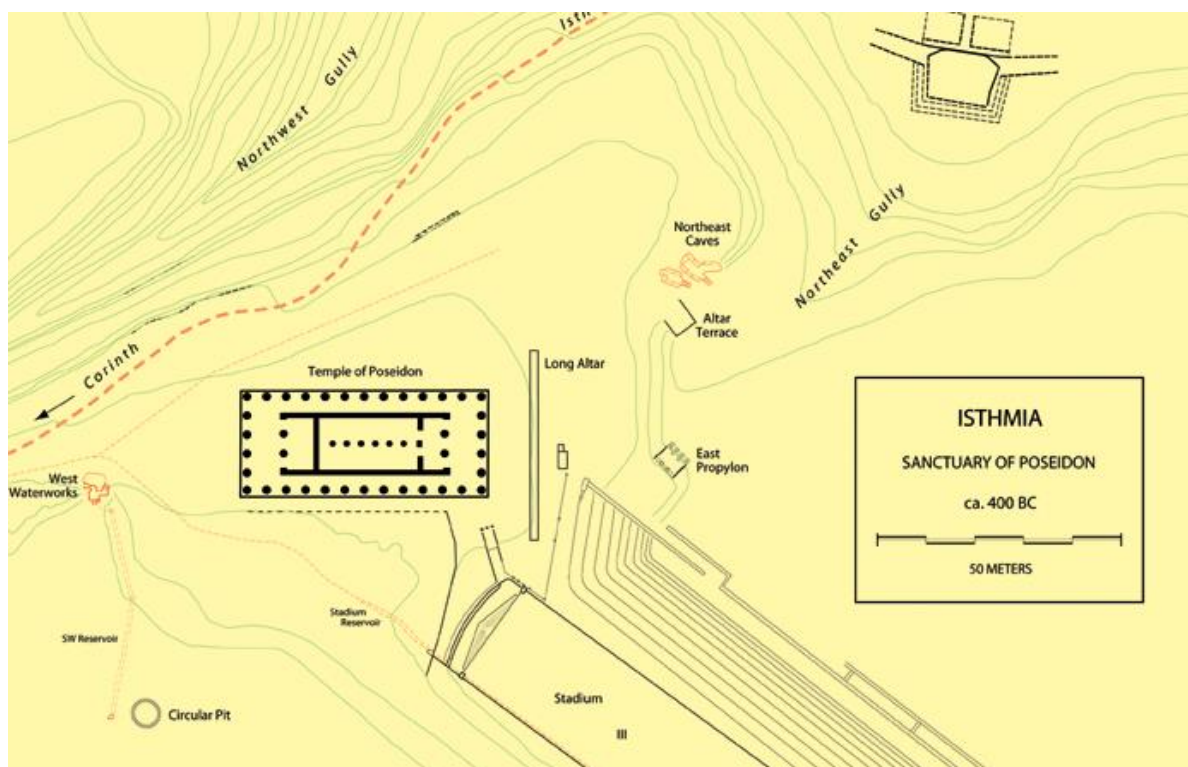

Příl. 5 – Aureliánská mince (161–180). Na averzu vyobrazen císař M. Aurelius v pancíři. Na
 reverzu Melikertův oltář se stojícím Poseidónem (?), nalevo pinie.
 (<http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7892/?search&styp=quick&q=dome&rno=18> k datu 19.12
 2014)

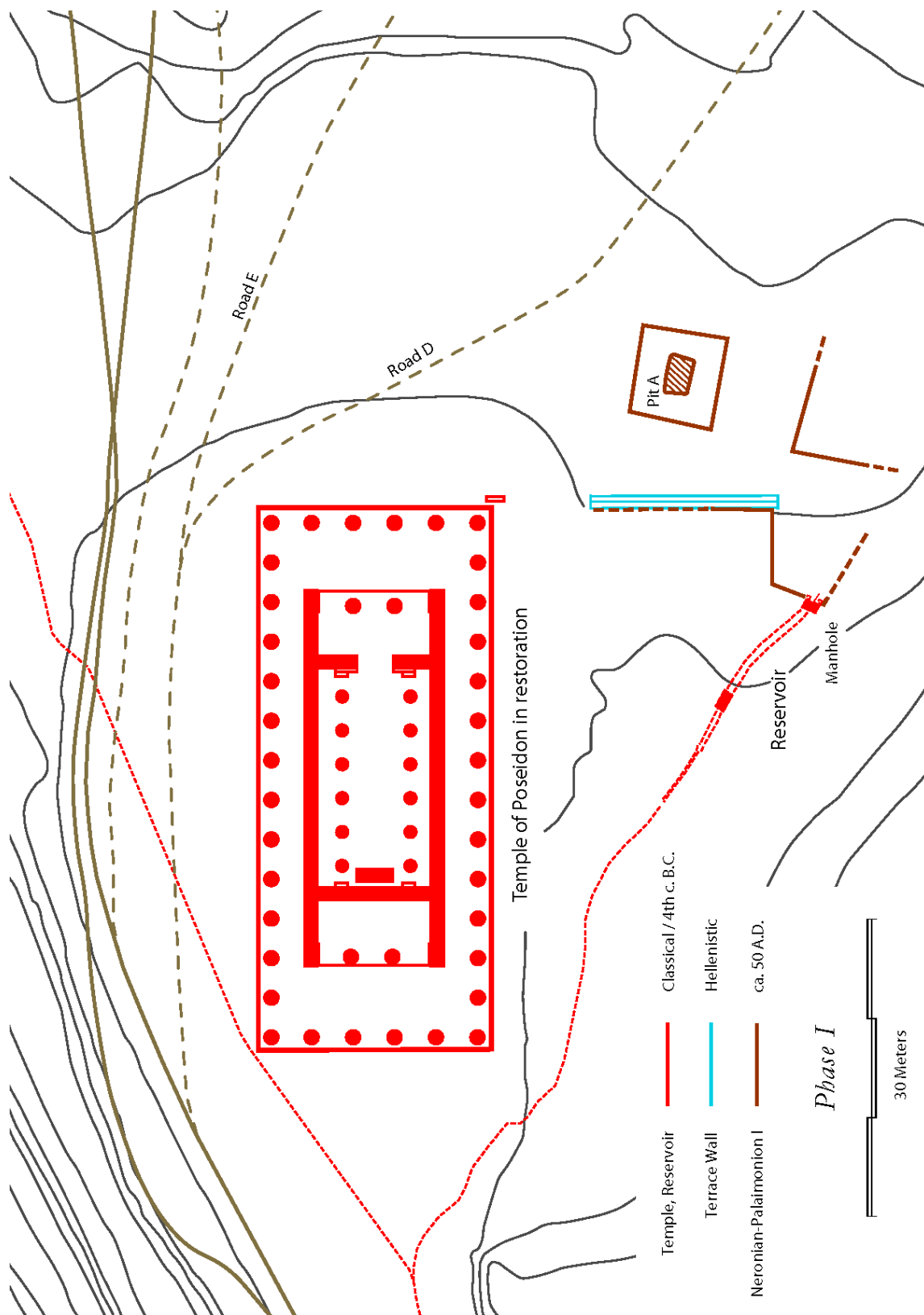
Příl. 6 – Plán Isthmické svatyně a přilehlých budov okolo r. 500 př. Kr.

(<https://lucian.uchicago.edu/blogs/isthmia/files/2010/06/500-BC-plan.gif> k datu 16.4 2015)

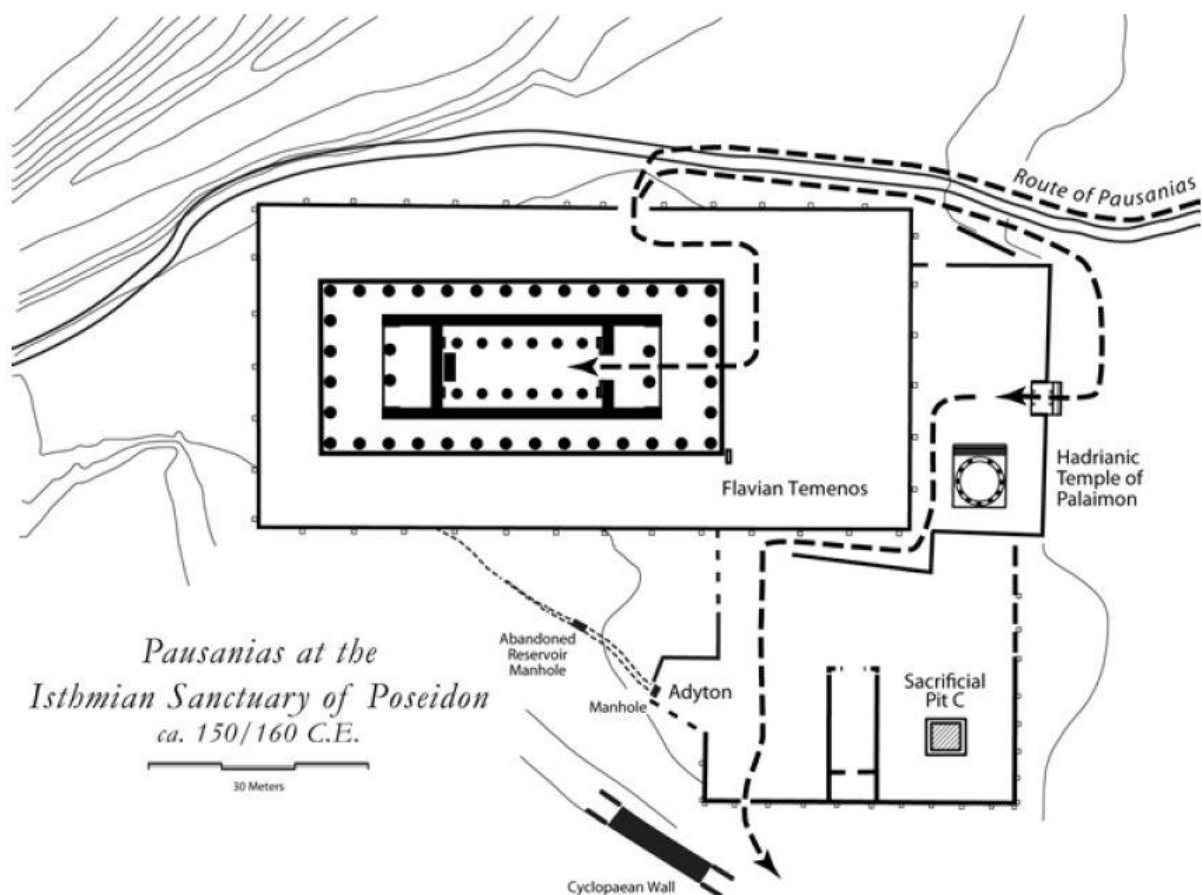
Příl. 7 – Plán Isthmijské svatyně a přilehlých budov okolo r. 400 př. Kr.

(<https://lucian.uchicago.edu/blogs/isthmia/files/2010/06/400BC-plan.gif> k datu 16.4 2015)

Příl. 8 – Plán Svatině a přilehlých budov okolo r. 50 po Kr.

(<https://lucian.uchicago.edu/blogs/isthmia/files/2012/03/pal-i.png> k datu 16.4 2015)

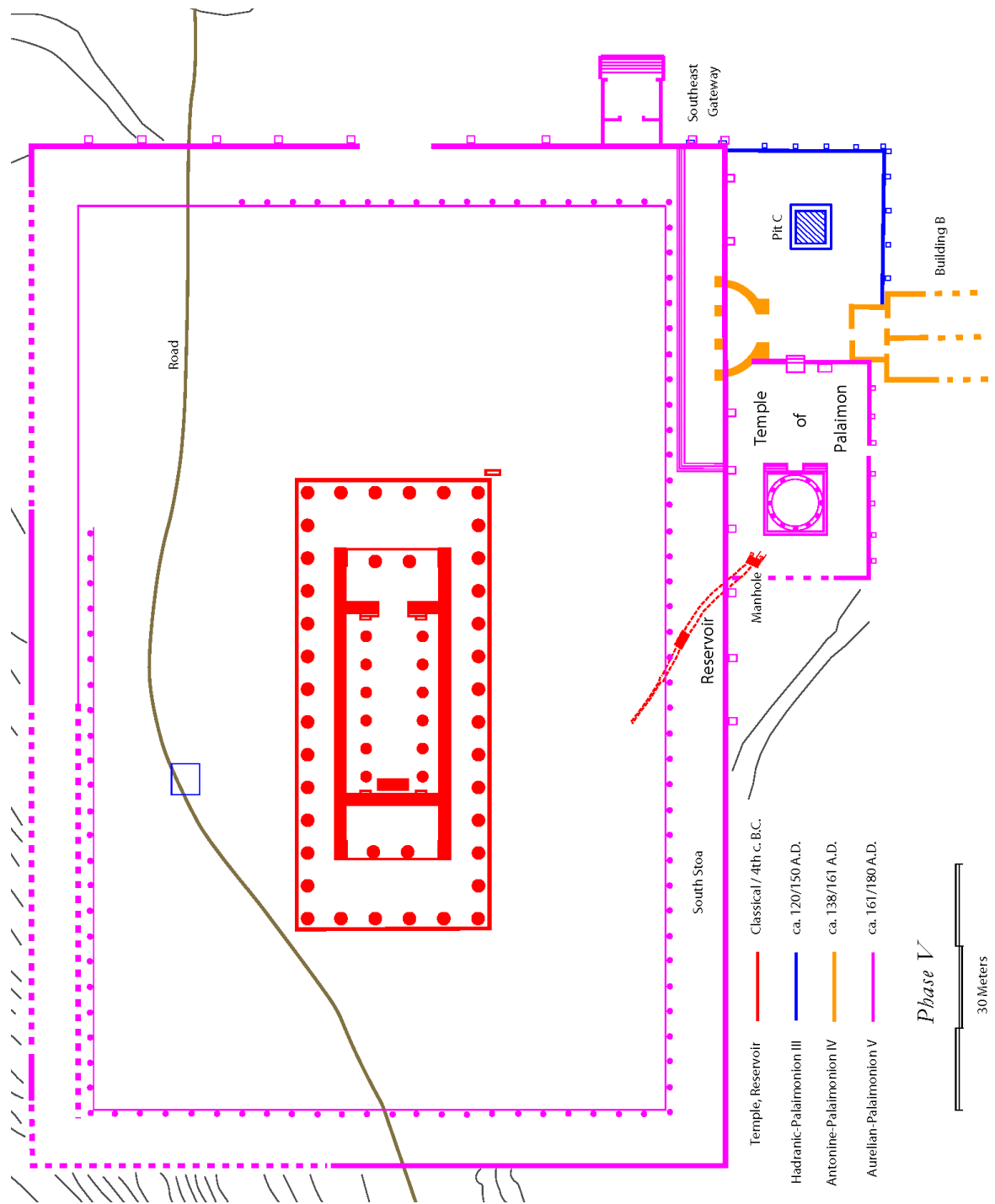

Pausanias at the Isthmian Sanctuary of Poseidon ca. 150/160 C.E.

Příl. 9 – Pausaniův průchod Isthmijskou svatyní a současně detail okolí Poseidonova a Palaimónova chrámu v letech 150/160 po Kr. (GEBHARD, E. R. 2009: Pausanias at the Isthmian Sanctuary. The principles of governing his narrative. In: K, KISSAS - W. D. NIEMEIER (eds.) The Corinthia and the northeast peloponnese, Topography and History from prehistoric times until the end of Antiquity. Proceeding of the International conference organized by the Directorate of prehistoric and classical antiquities, the LZ' Ephorate of prehistoric and classical antiquities and the German archeological institute, Athens, Held at Loutraki, March 26–29, 2009. Athenaia, 4. 2013, 270.)

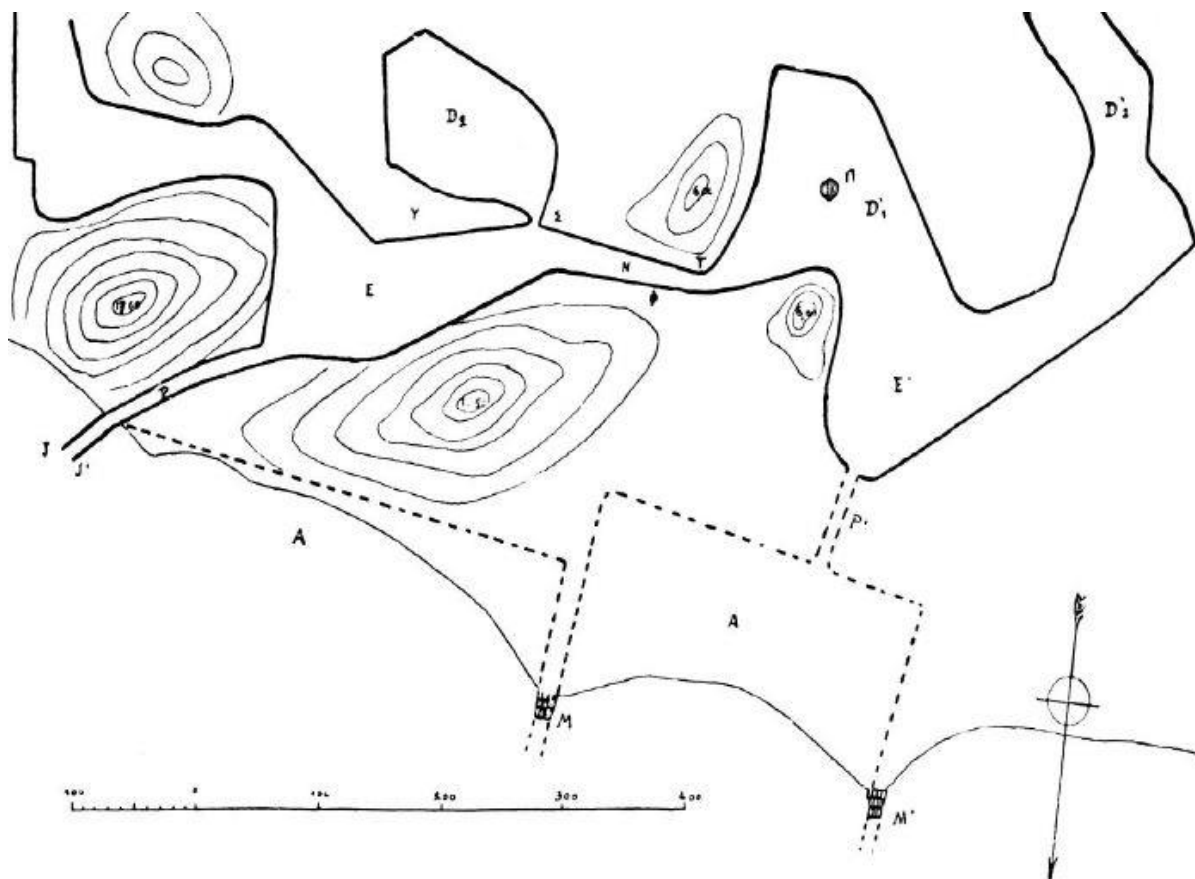

Přil. 10 – Aureliánská mince (161–180 po Kr.) na averzu je hlava císaře M. Aurelia, na reverzu chrám Melikerta-Palaimóna s kupolovitou střešou (tholos?), dvěma delfíny a čtyřmi vnějšími sloupy. Uvnitř chrámu je vyobrazen Palaimón ležící na zádech delfína. V pozadí strom (pinie?). (HOSKINS–WALBANK, E. M. 2010: *Image and Cult: The Coinage of Roman Corinth*. In: S. J. Friesen et al (eds.) 2010: *Corinth in Context: Comparative Studies on Religion and Society*. Leiden, 151–198.)

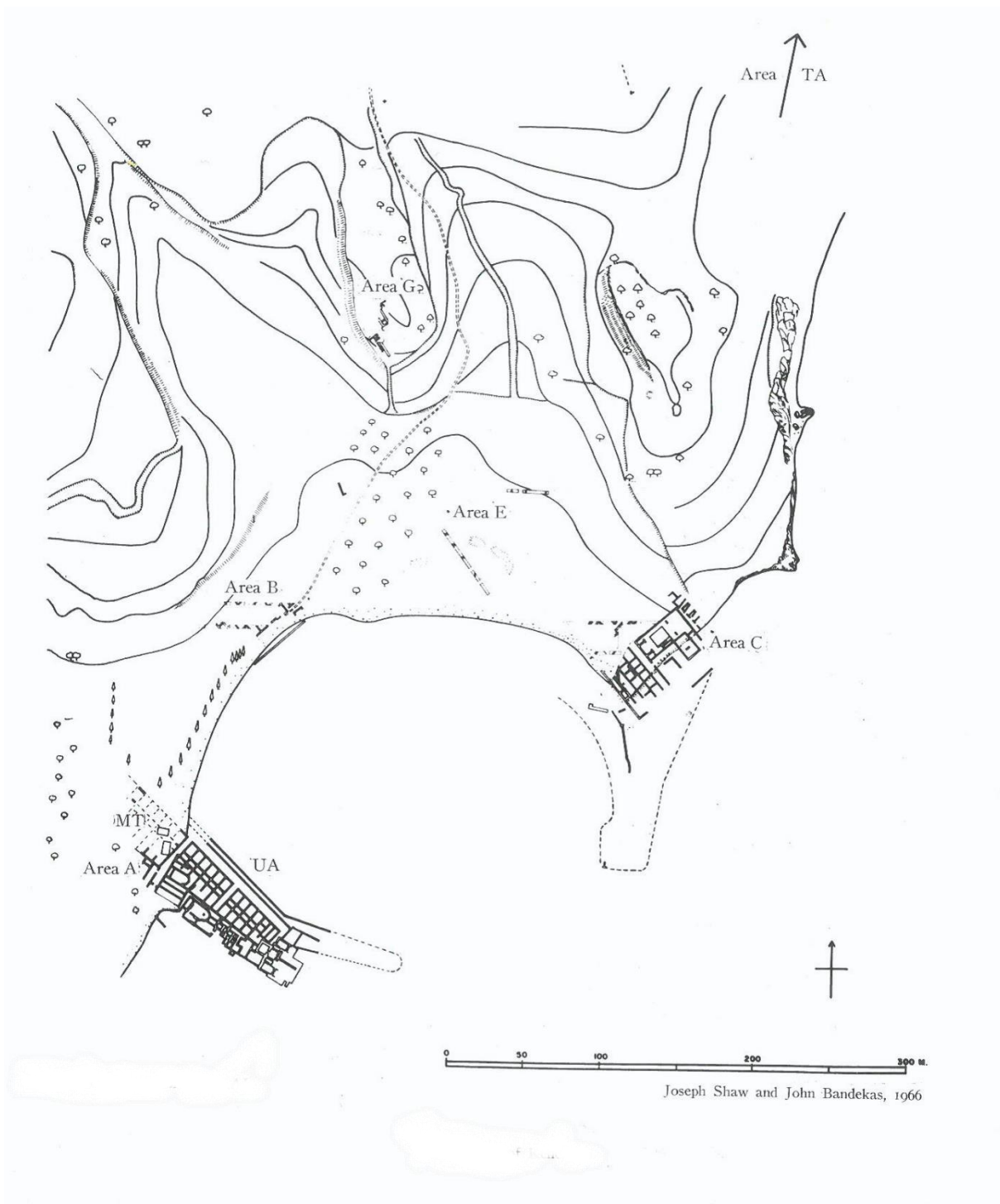

Příl. 11 – Plán Isthmijské svatyně s vyobrazením jednotlivých stavební fází.

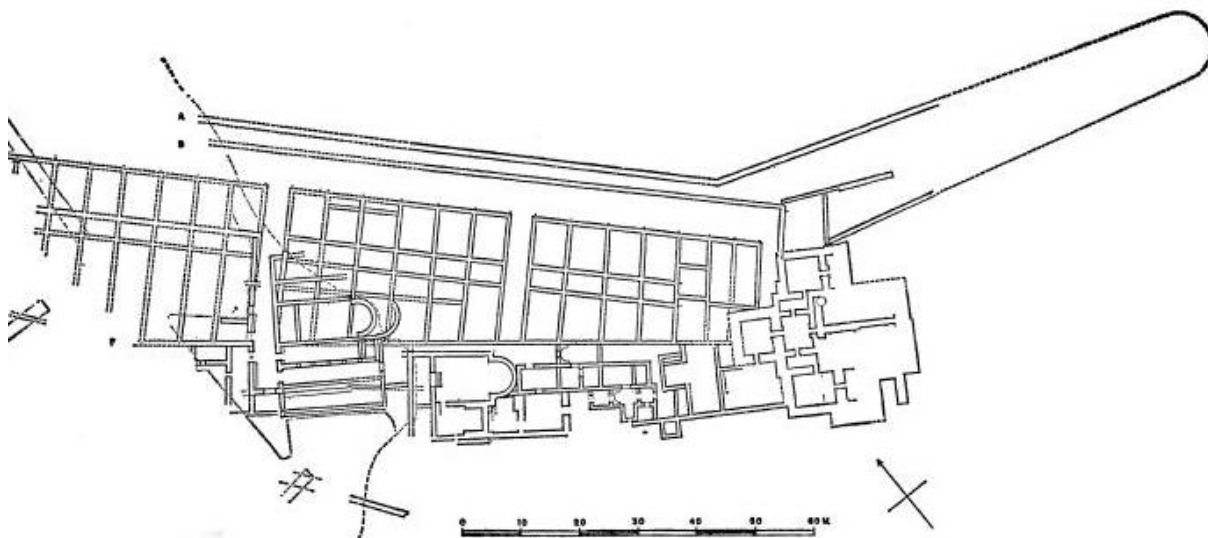
(<https://lucian.uchicago.edu/blogs/isthmia/files/2012/03/pal-v.png> k datu 16.4 2015)

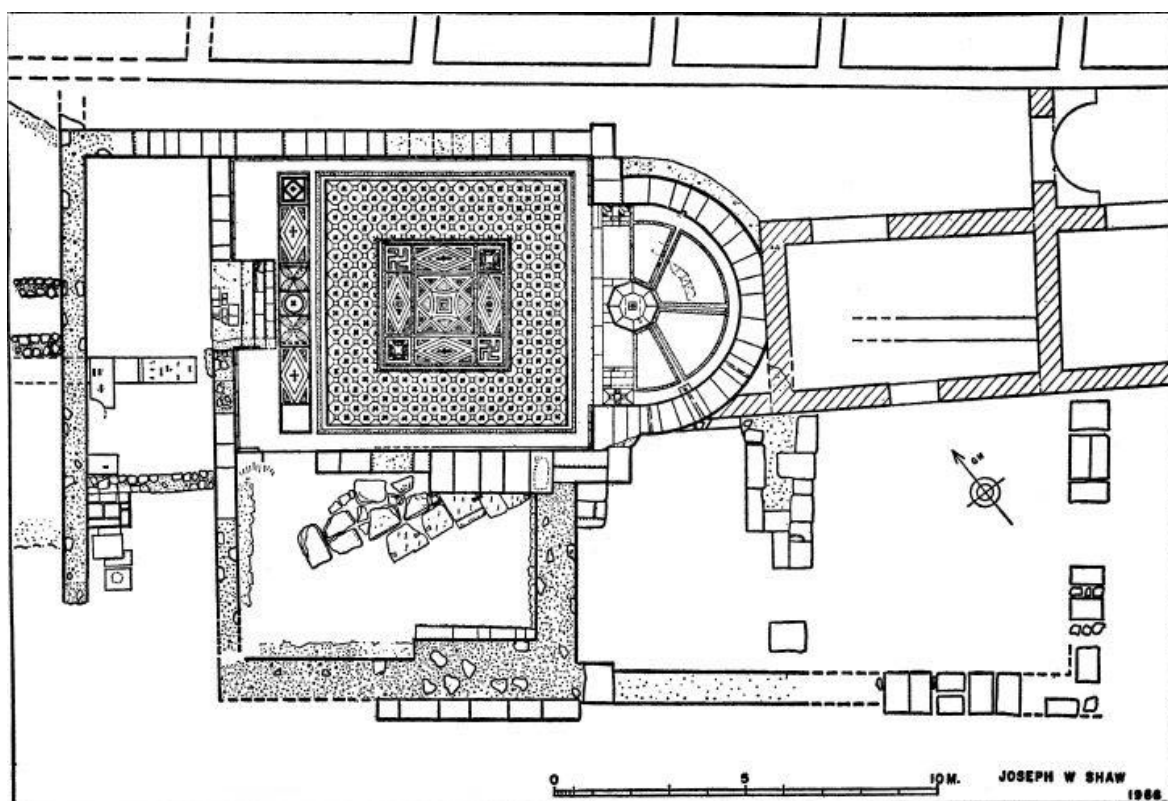
Příl. 12 – Plán Lechaia (PARIS, J. 1915: Contributions a l'Étude des Ports Antiques du Monde Grec. *Buletin de Correspondance Hellénique* 39, 14.)

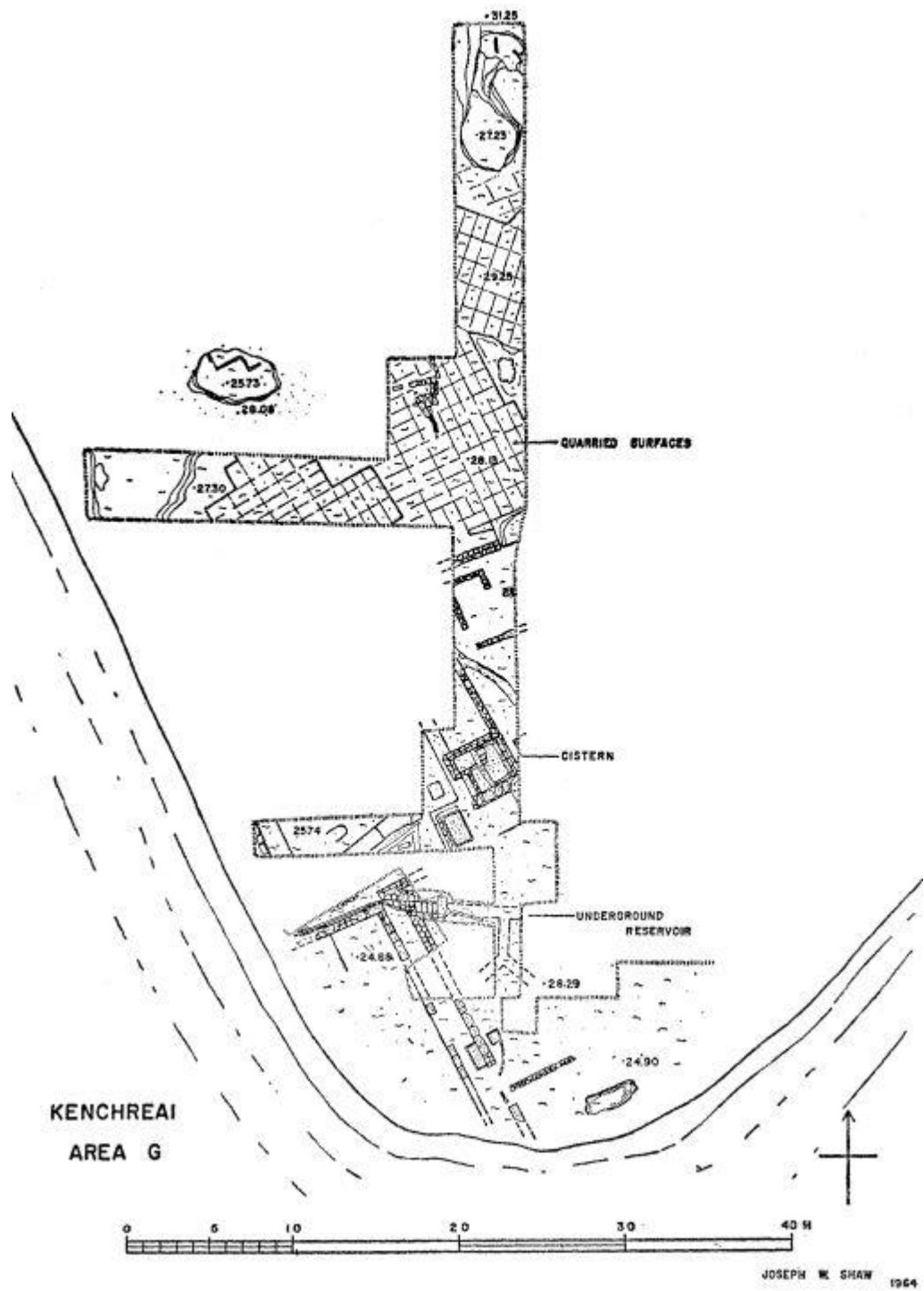
Příl. 13 – Plán Kenchrejí s vyznačením jednotlivých terénních akcí
 (HOHLFELDER, R. 1978: Kenchreai: Eastern port of Corinth. Vol. 3, The Coins. Leiden.)

Příl. 14 – Plán jihozápadního mola a přilehlých sktruktur, Plocha A, Kenchreje
 (SCRANTON, R. L. – RAMAGE, E. S. 1967: Investigation at Corinthian Kenchreai. *Hesperia*
 36/1, 128.)

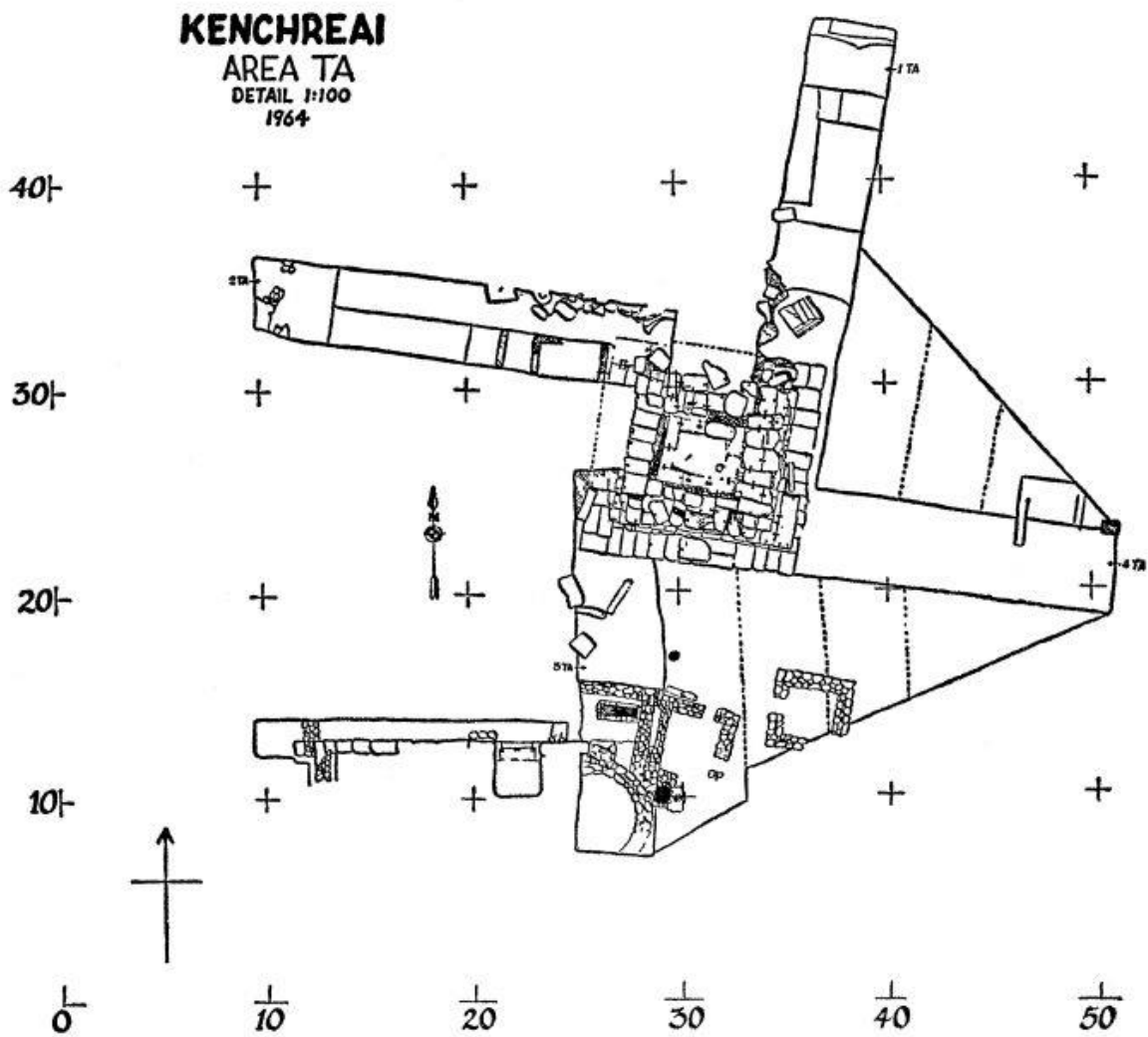

Příl. 15 – Plán potopeného Chrámu (Chrást Isidy?), při jižní straně mola, Plocha A,
 Kenchreje
 (SCRANTON, R. L. – RAMAGE, E. S. 1967: Investigation at Corinthian Kenchreai. *Hesperia*
 36/1, 139.)

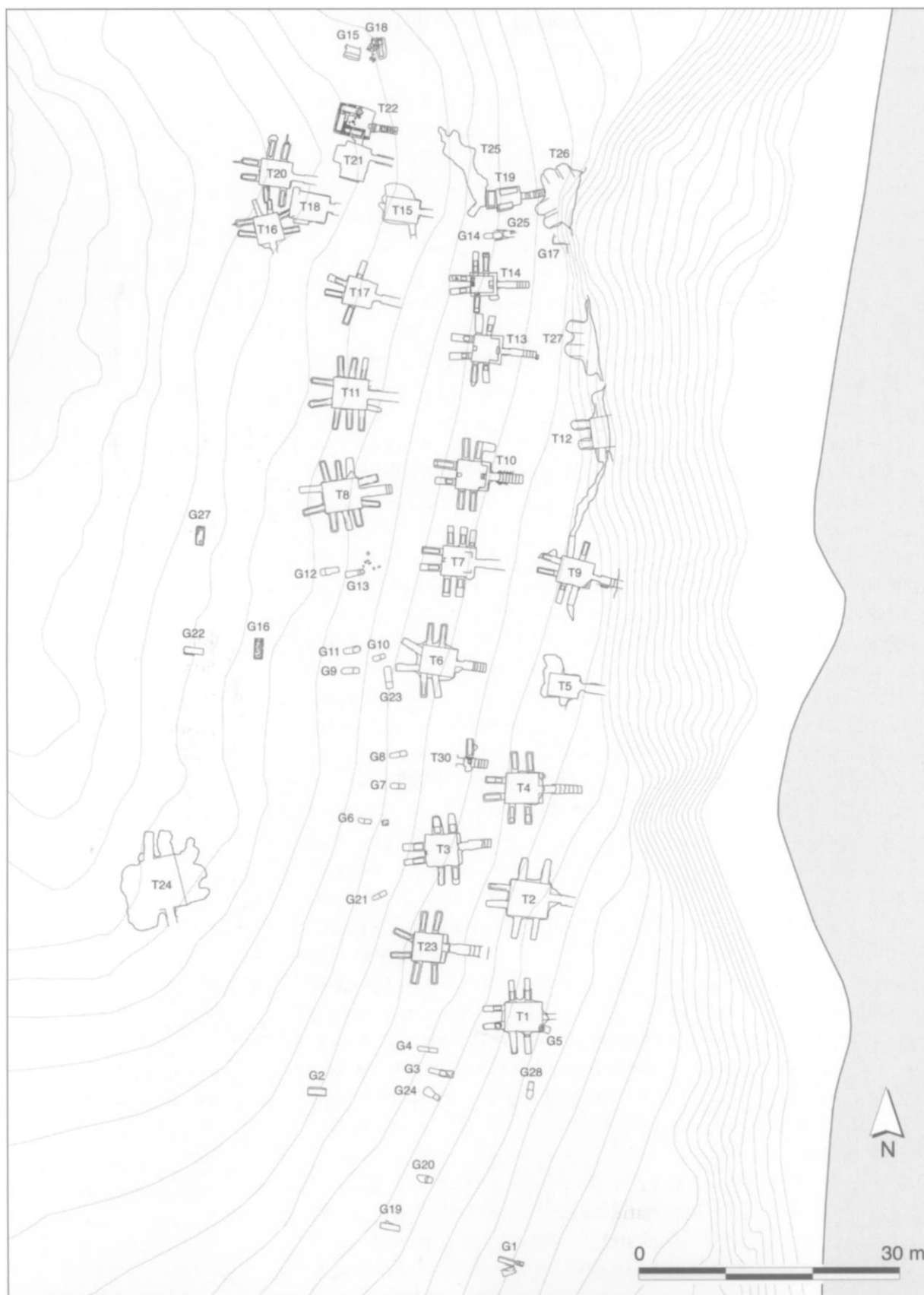
Příl. 16 – Plán plochy G, Kenchreje

(SCRANTON, R. L. – RAMAGE, E. S. 1967: Investigation at Corinthian Kenchreai. *Hesperia* 36/1, 177.)

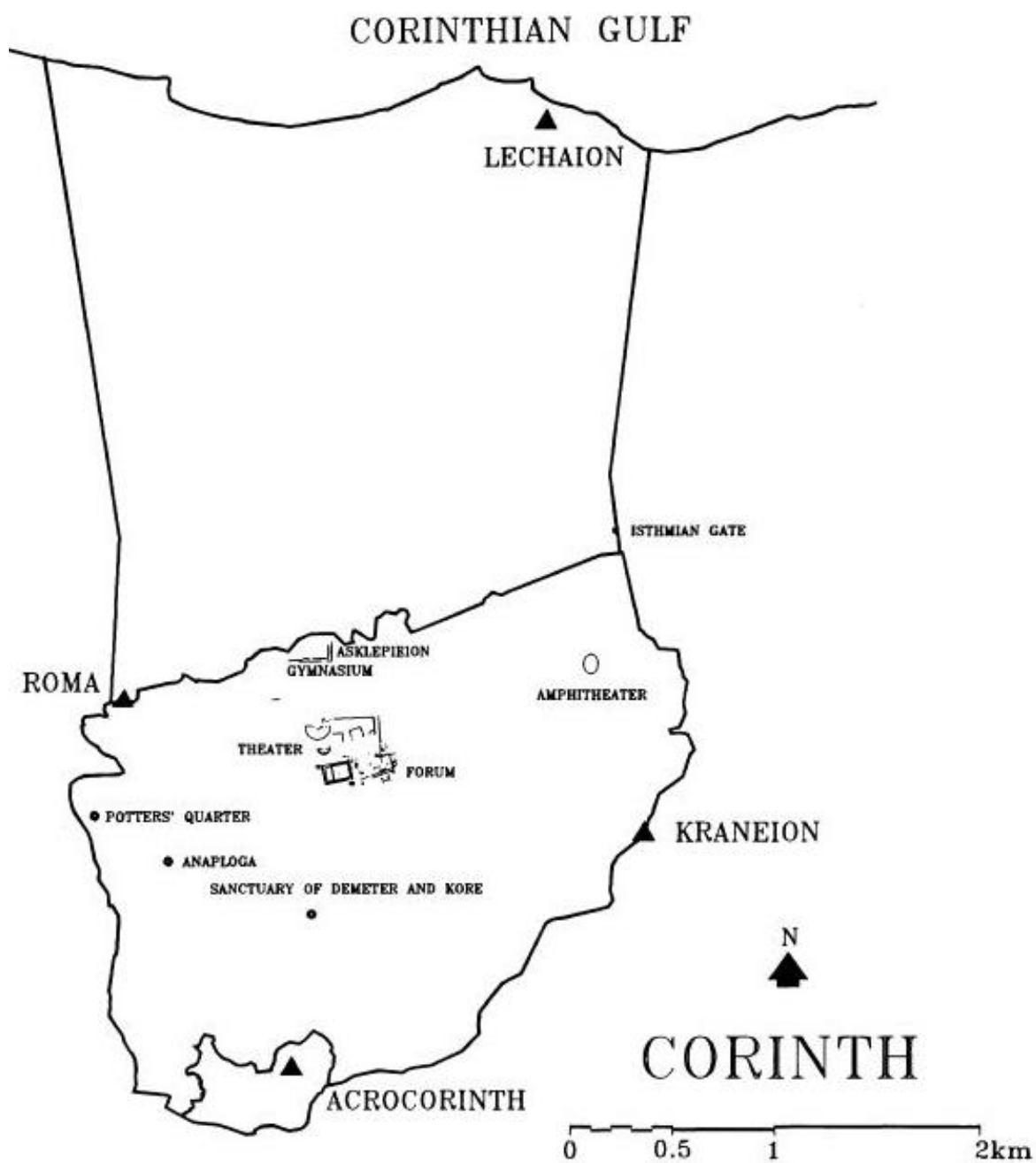
Příl. 17 – Plán plochy TA, Kenchreje

(SCRANTON, R. L. – RAMAGE, E. 1967: Investigation at Corinthian Kenchreai. *Hesperia* 36/1, 184.)

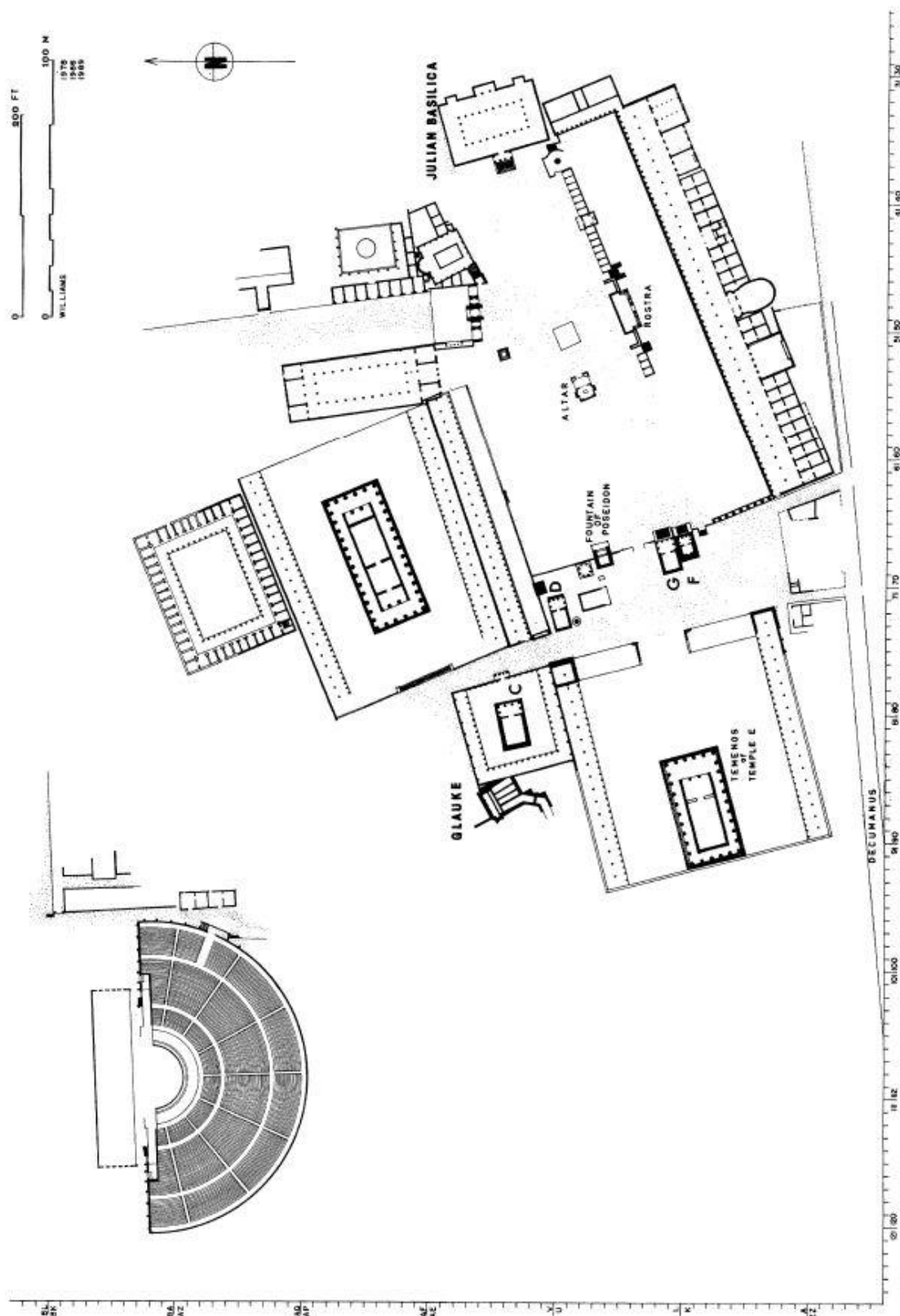
Příl. 18 – Hroby a hrobky na svahu kopce Kontsougila

(RIFE, L. J. ET AL. 2007: Life and death at a Port in Roman Greece: The Kenchreai cemetery project, 2002–2006. *Hesperia* 76/1, 147.)

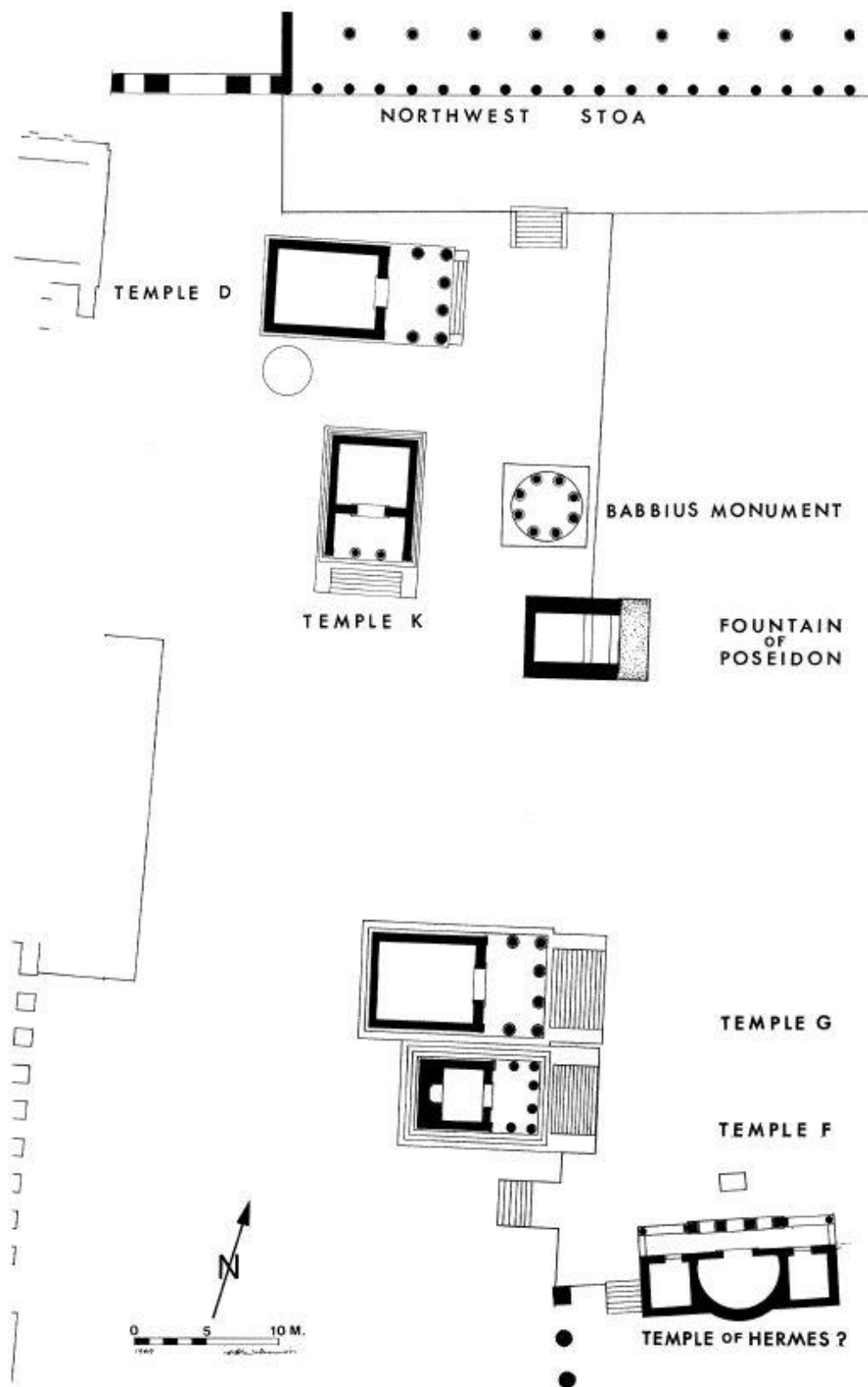
Příl. 19 – Přehledová mapa Korinthu a okolí.

(WILLIAMS II. – N. BOOKIDIS (eds.): Corinth vol. XX The Centenary 1896–1996. 2003, xxviii.)

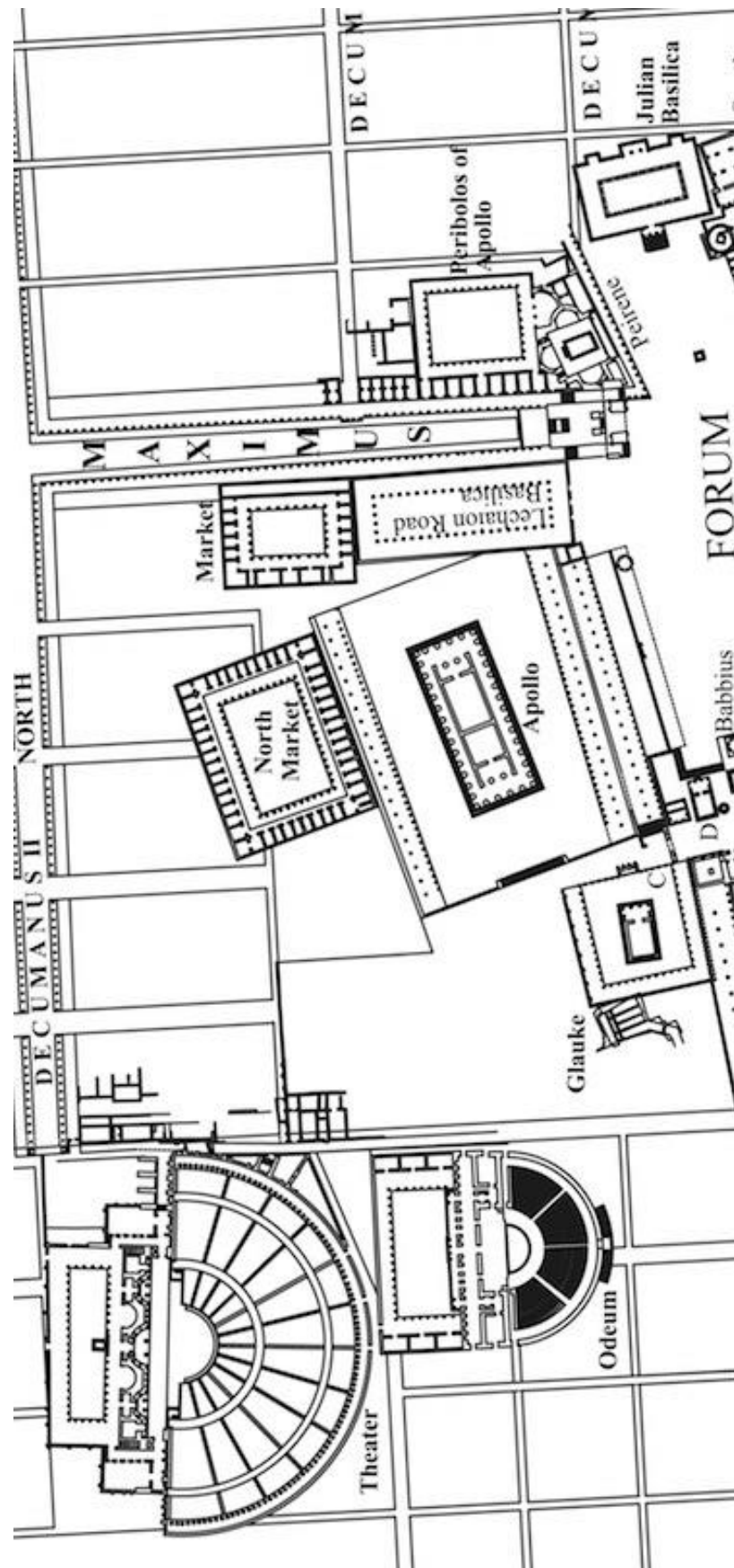
Příl. 20 – Plán centra Korinthu okolo r. 150 po Kr.

(WILLIAMS II, CH. K. – ZERVOS, O. H. 1990: Excavations at Corinth, 1989: The Temenos of Temple E. *Hesperia* 59/2, 332, obr. 2.)

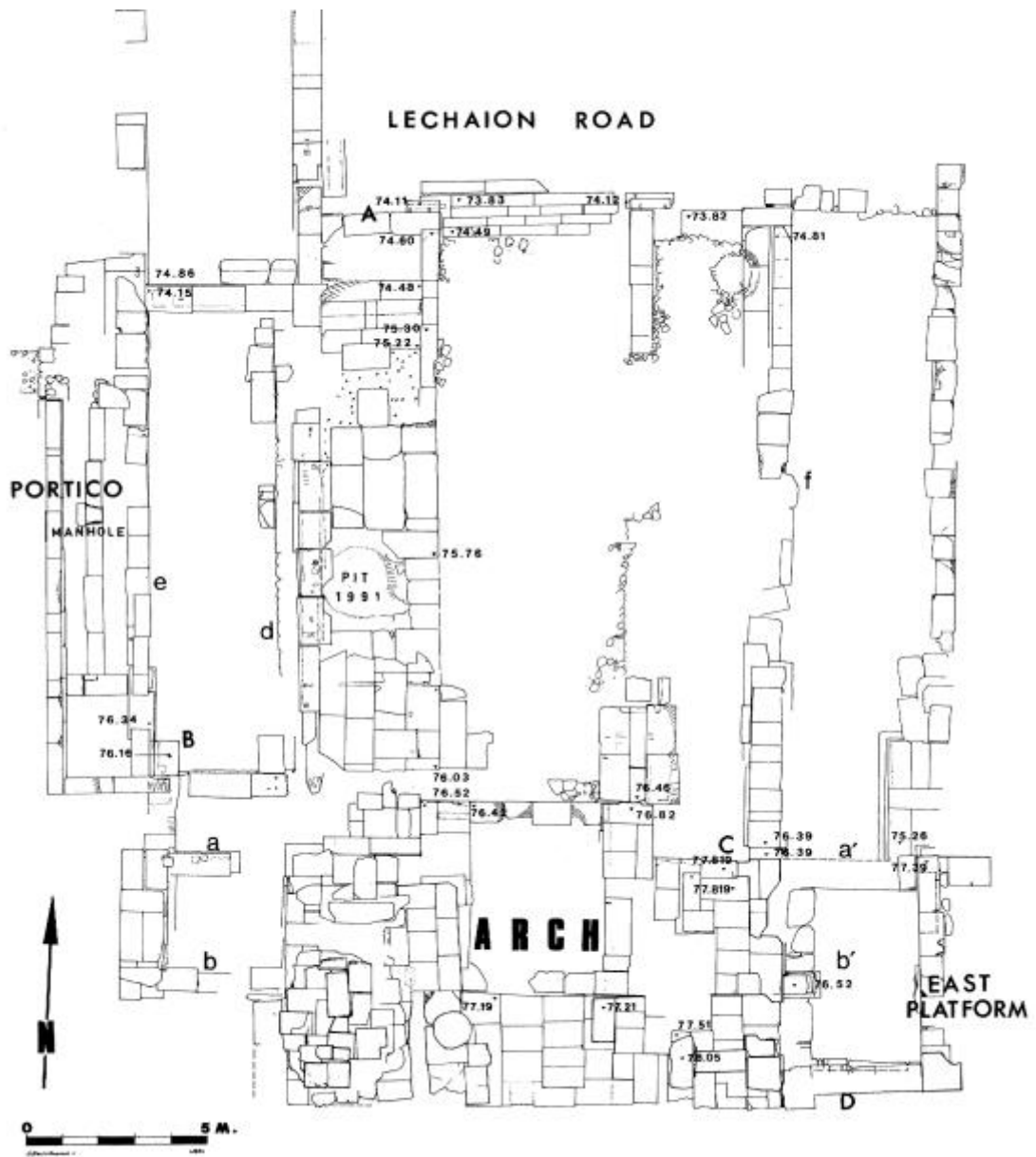
Příl. 21 – Západní část korintské agory okolo r. 150 po Kr.

(WILLIAMS II, CH. K. – ZERVOS, O. H. 1990: Excavations at Corinth, 1989: The Temenos of Temple E. *Hesperia* 59/2, 352, obr. 5.)

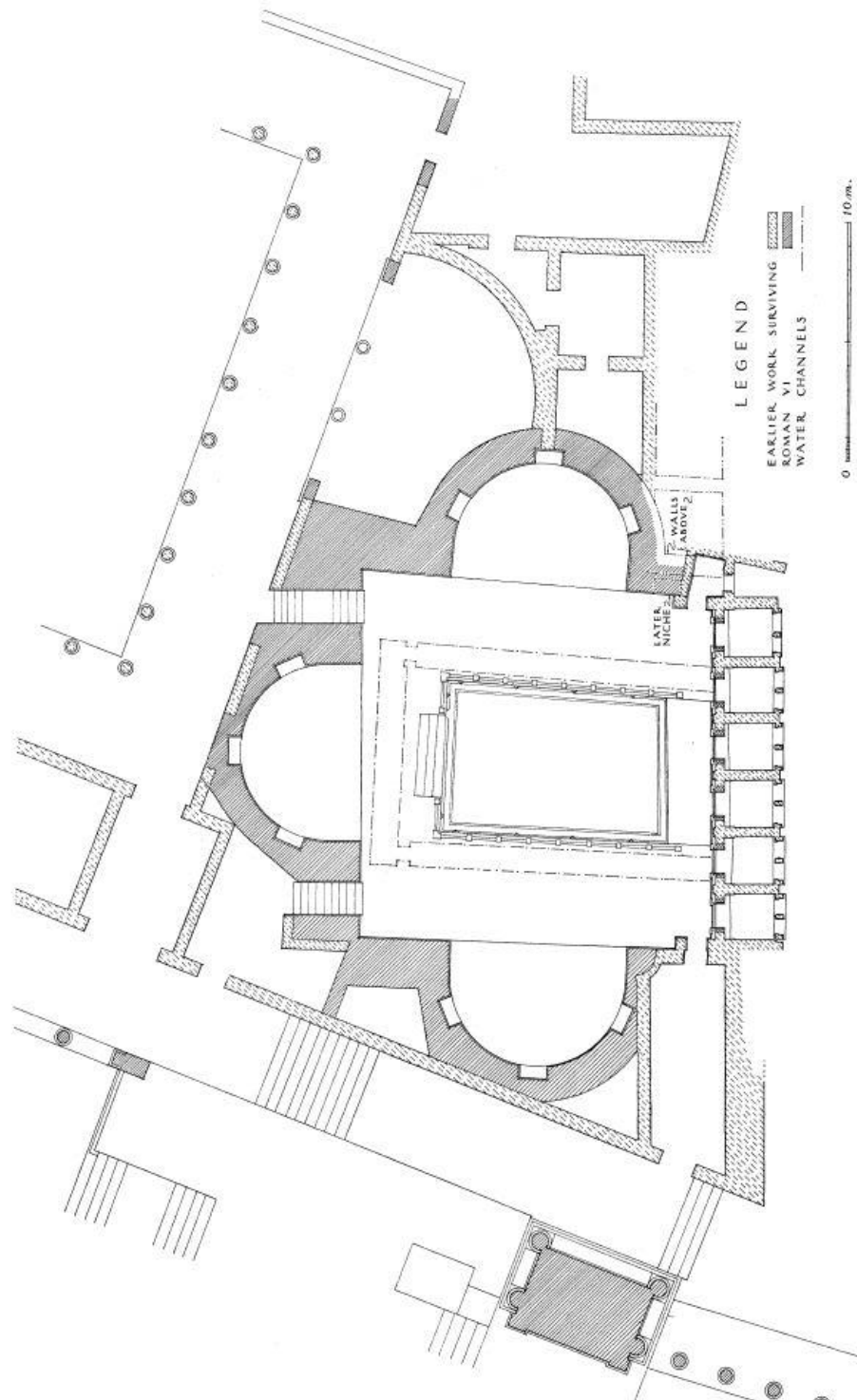
Příl. 22 – Reálie severně od Agory

(http://c84362.r62.cf2.rackcdn.com/assets/corinth/page/CCP_Home03.jpg k datu 13.3.2015)

Příl. 23 – Současný stav propylají

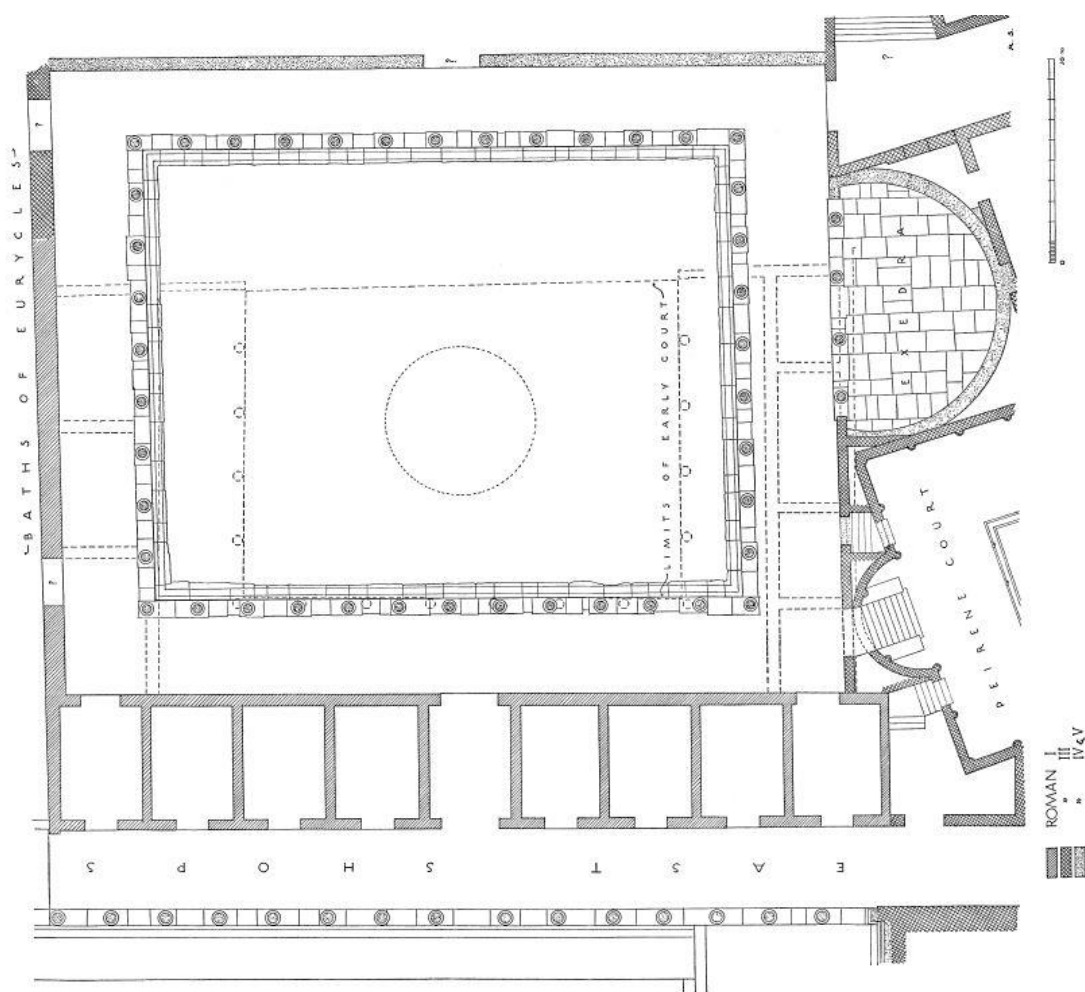
(EDWARDS, M. C. 1994: The Arch Over the Lechaion Road and Its Sculpture. *Hesperia* 63/3, 265.)

I. PEIRENE: RESTORED PLAN, PERIOD OF HERODES ATTICUS

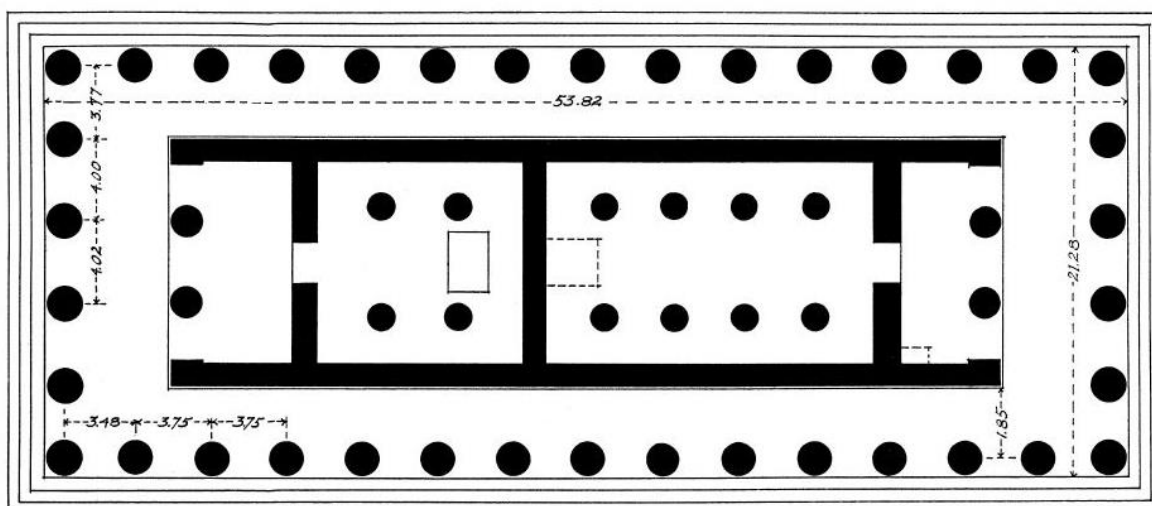
Příl. 24 – Plán kašny Peiréné 150–170 po Kr.

(HILL, B. H. 1964: *The Springs, Peirene, Sacred Spring, Glauke*. Corinth vol. 1, part 6: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Princeton. příl. 7.)

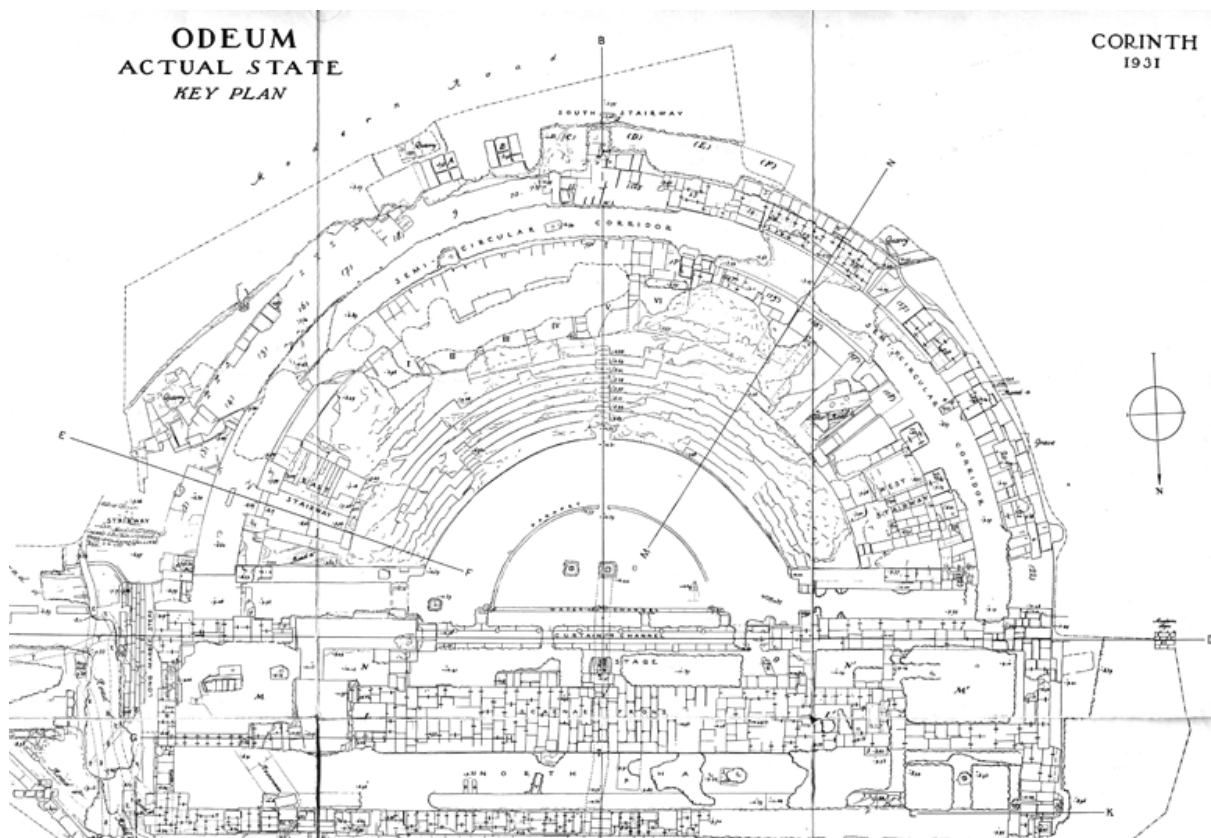
Příl. 25 – Rekonstrukce Apollónova okrsku v 2. pol. 2. stol. po Kr.

(STILLWELL, R. ET AL. 1941: *Architecture. Corinth vol. 1, part 2: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Cambridge. příl. 1*)

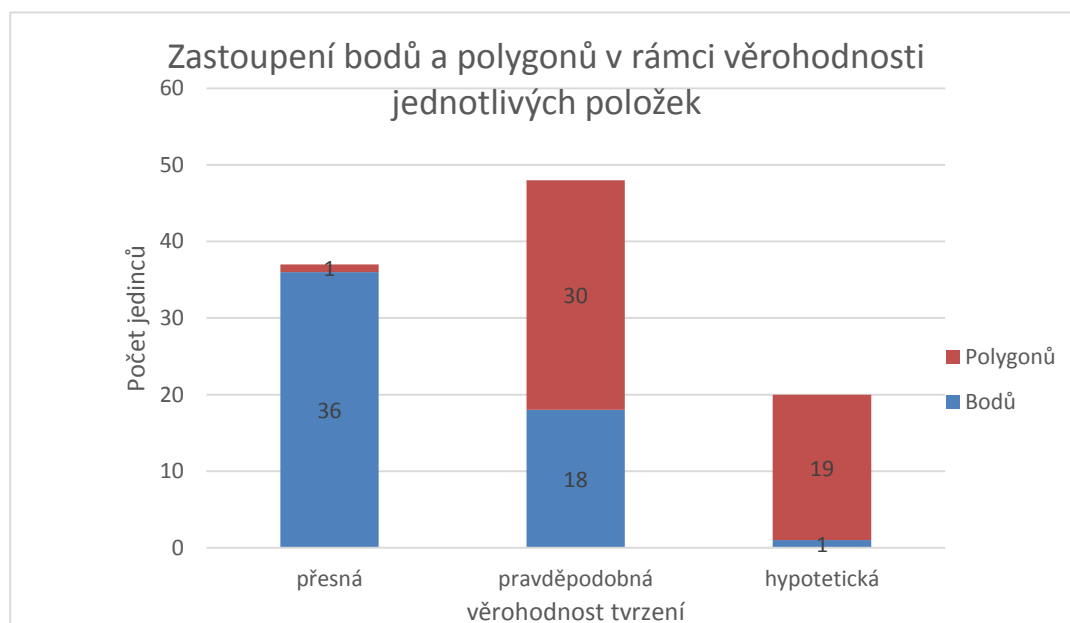
Příl. 26 – Apollónův chrám po přestavbě r. 540 př. Kr.

(FOWLER, H. N. – STILLWELL, R. 1932: *Introduction, Topography, Architecture. Corinth I. Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Cambridge. 117.*)

Příl. 27 – Stav ódeia po vykopávkách v r. 1931

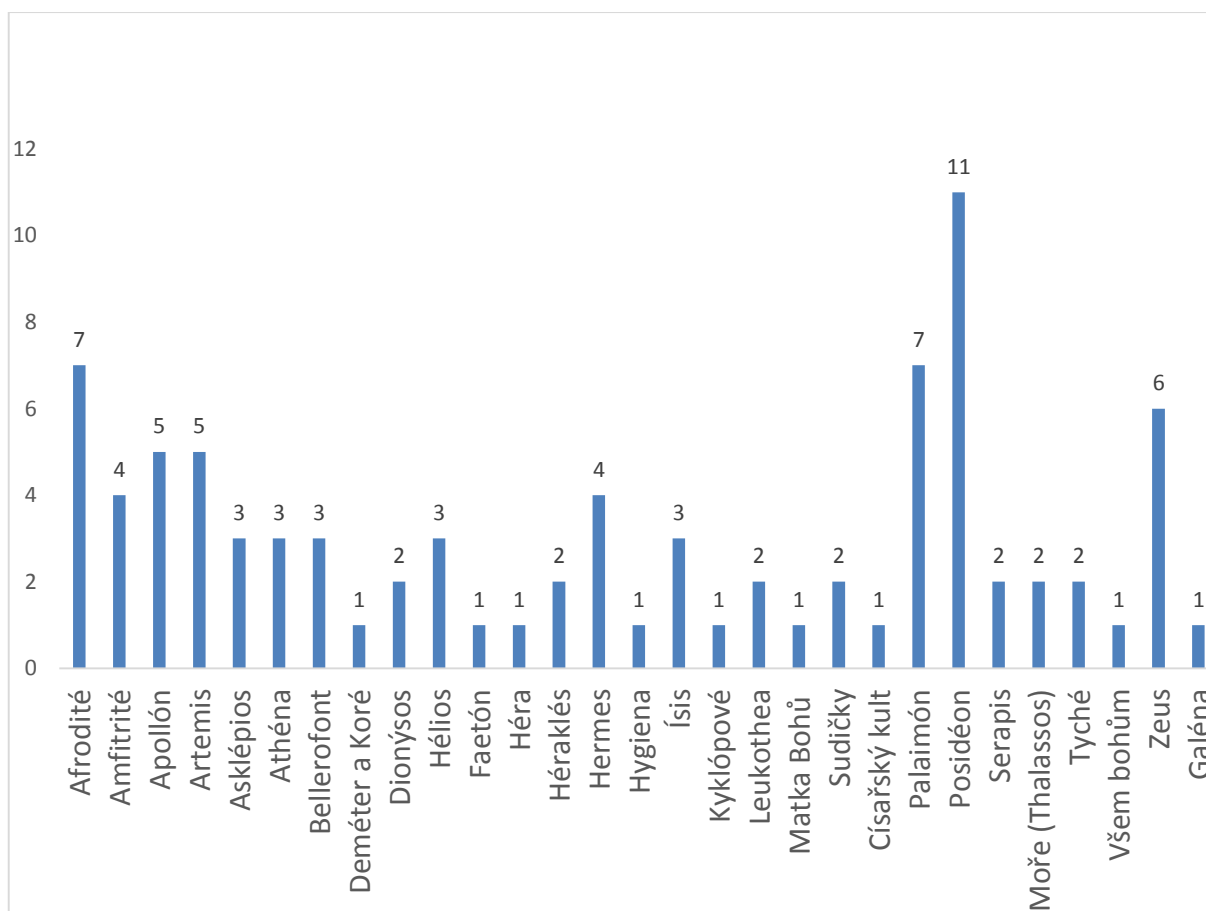
(BRONEER, O. 1932 *The Odeum.* : Corinth vol. 10: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Cambridge. příl. 3.)

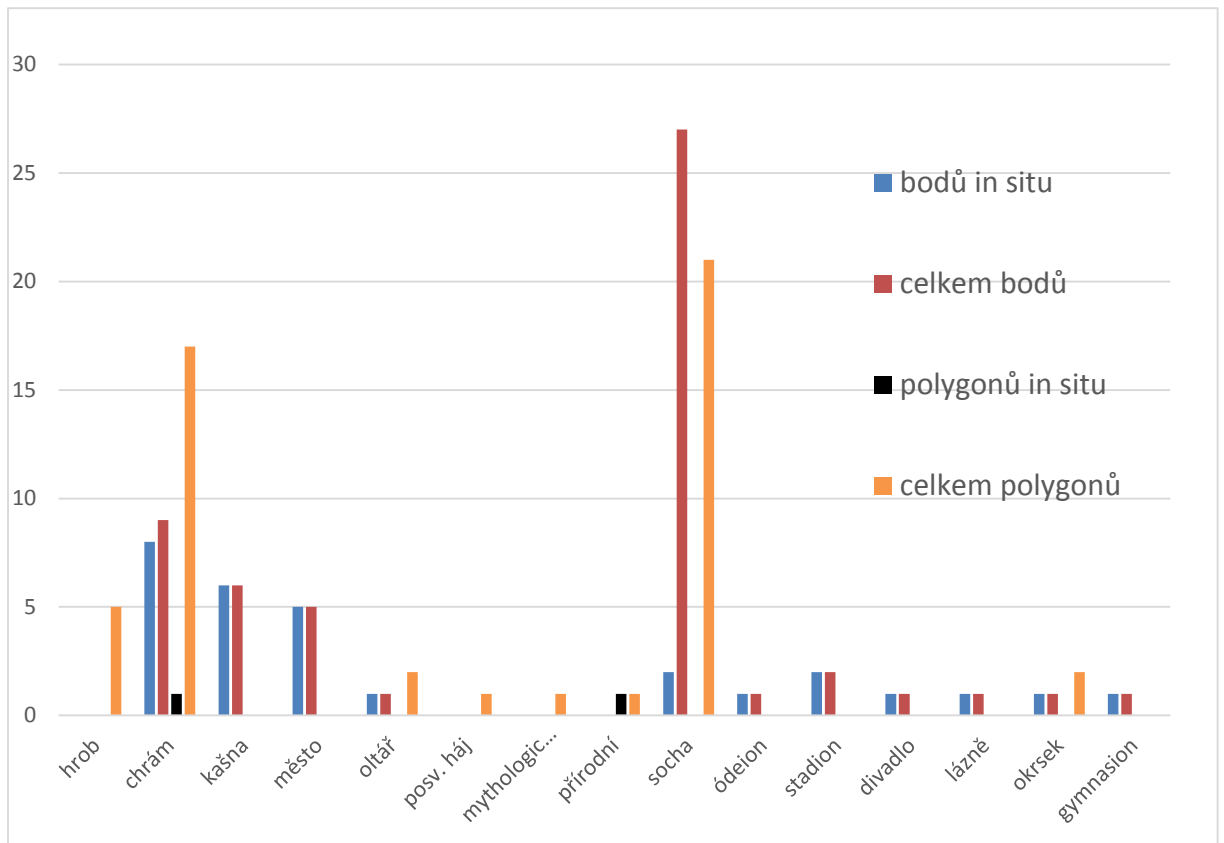
Příl. 28 – Zastoupení bodů a polygonů ve vztahu k jejich věrohodnosti (T. Chlup)

	bodů	polygonů	celkem	%
hrob	0	5	5	4,8
chrám	9	17	26	24,8
kašna	6	0	6	5,7
město	5	0	5	4,8
oltář	1	2	3	2,9
posv. háj	0	1	1	1,0
mythologické místo	0	1	1	1,0
přírodní	0	1	1	1,0
socha	27	21	48	45,7
ódeion	1	0	1	1,0
stadion	2	0	2	1,9
divadlo	1	0	1	1,0
lázně	1	0	1	1,0
okrsek	1	2	3	2,9
gymnasion	1	0	1	1,0
celkem	55	50	105	100,0

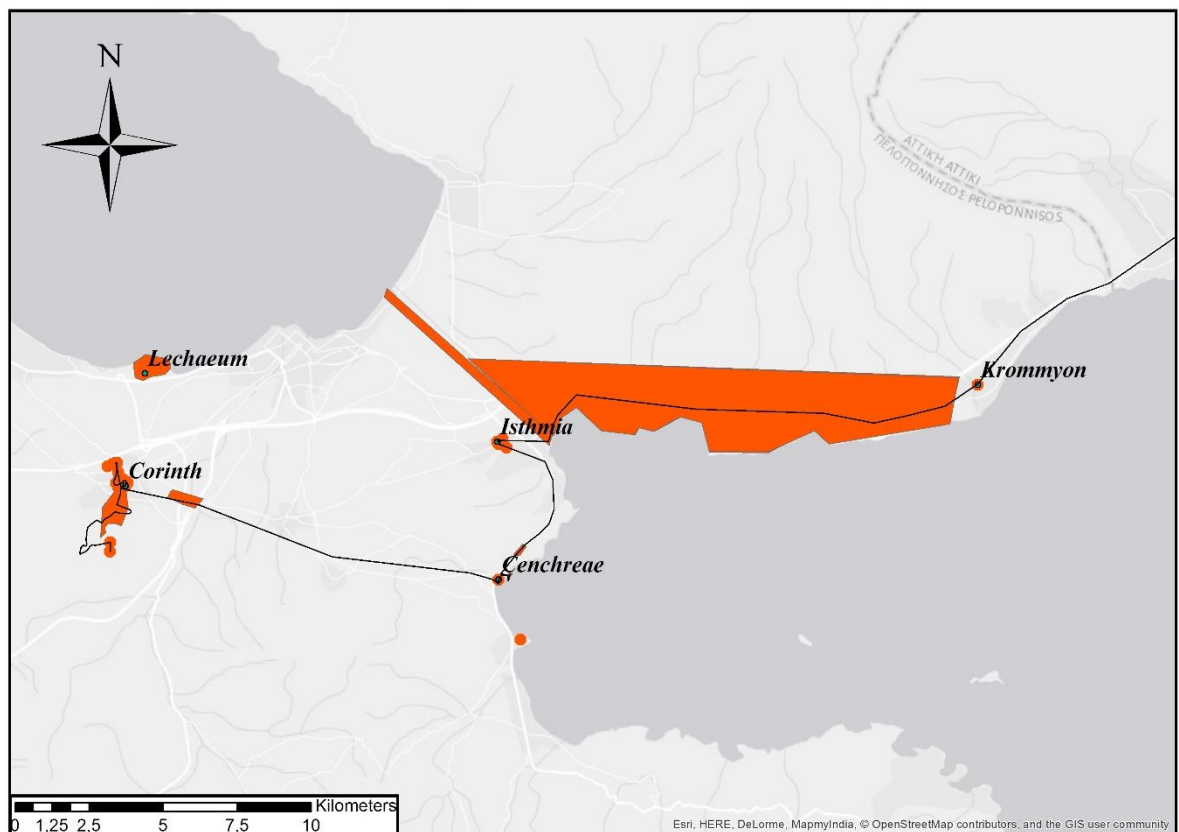
Příl. 29 – Zastoupení jednotlivých typů ve vztahu k jejich projekci
(T. Chlup)

Příl. 30 – Zastoupení jednotlivých božstev v rámci atributu dedikace
(T. Chlup)

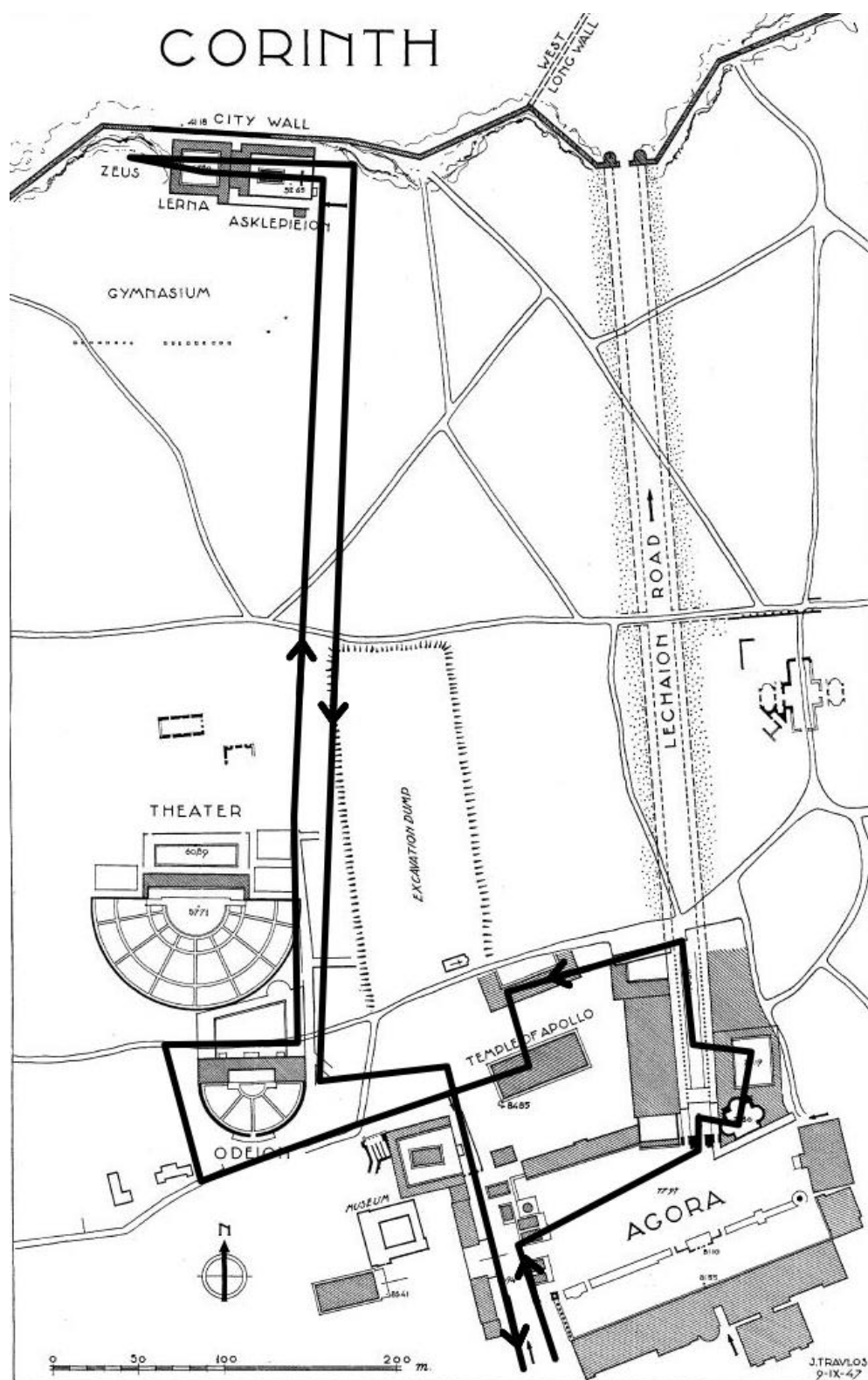
Příl. 31 – Zastoupení jednotlivých typů položek ve vztahu k jejich dochování in situ v (T. Chlup)

Příl. 32 – Průběh Pausaniovy cesty ve vztahu k zaznamenaným reáliím (T. Chlup)

Příl. 33 – Průchod Pausania krajinou
(T. Chlup)

Příl. 34 – Pausaniova cesta Korinthem

(T. Chlup upravena původní mapa ROEBUCK, C. 1951: *The Asklepieion and Lerna*. Corinth vol. 14: Results of Excavation Conducted by The American School of Classical Studies at Athens. Princeton, 3.)